C. SALVSTII CRISPI CONIVRATIO CATILINAE, ET Bellum Iugurthinum.

Eiusdem alia quæ post Manutij, aliorumq; omnium editiones auctiora, emendatioraq; eduntur: quæ autem ea sint, auersa pagella indicabit.

LONDINI,
Apud Henricum Middle-
tonum. Anno Domini
M. D. LXXIII.

C. Saluſtij Criſpi Catilina,
Eiuſdem Iugurtha,
Eiuſdem oratio M. AEmilij Lepidi cos.
Eiuſdem oratio Philippi.
Eiuſdem oratio C. Cottæ cos.
Eiuſdem oratio C. Marci trib. pleb.
Eiuſdem epiſtola Cn. Pompeij.
Eiuſdem epiſtola regis Mithridatis.
Ad C. Cæſarem, de rep. ordinanda 1.
Eidem 11.
Porcij Latronis declamatio in L. Catilinam.
C. Saluſtij Criſpi in M. Tullium Ciceronem oratio.
In Saluſtium oratio, Ciceroni falſo attributa.
Fragmenta librorum nouem hiſtoriarum Saluſtij, ab Aldo Manutio, Pauli F. collecta.
Scholia Aldi Manutij.
Index rerum, & verborum.

EX LIBRIS PETRI CRINITI DE HISTORIricis atque oratoribus Latinis.

. CRISPVS Saluſtius Amiterni natus traditur in agro Sabino, quo anno Athenienſiũ vrbs à L. Sylla deuicta, atque vaſtata eſt, vt Romani annales referunt: ex nobili Saluſtiorum familia. ortus eſt, quæ diu in ſecundo ordine dignitatem ſeruauit. Idem in vrbe educatus creditur, & à teneris annis operam, ac ſtudium impendiſſe optimis diſciplinis. Sed cum in ea tempora incidiſſet, quibus corrupti ciuium mores varijs partibus, atque factionibus forent, neque virtuti præmia, aut bonis ingeniis adeſſent, in tam deprauata ciuitate, quod idem Saluſtius fatetur, victũ eius ingenium voluptatibus, facile ſuccubuit. itaque cum ad remp. pro ætate foret delatus, propter ciuium improbitatem & factiones, multa aduerſa pertulit. nam tum præcipue Syllanis partibus infecta ciuitas æſtuabat. Conſtat ex veterum commentariis, Saluſtium ipſum ingenio fuiſſe acri, & in ſtudiis literarum accurato, tum maxime in ſcribenda hiſtoria. Præceptorem habuit inter alios Ateium Prætextatum, qui Philologum ſe appellauit, & ab eo edoctus eſt de ratione recte ſcribendi, vt à Suetonio Tranquillo traditur, qui & Aſinium quoque Pollionem ſcribit ab eodem prætextato eruditum, atque inſtructum, maxime autem M. Catonis ſtudioſus fuit: ex cuius Commentariis verba excerpſit, & velut breuiarium ad vſum proprium habuit: quod Octauius quoque Aug. in epiſtola ad

M. Antonium refert, in qua ipsum Antonium, ceu insanientem increpat, quod ea scribere vellet, quæ mirentur potius homines, quàm quæ intelligant. Sed interim ad Salustij commentarios. Historiam composuit de L. Catilinæ coniuratione contra R. Senatum, & item de bello Iugurthæ, qui Numidiæ rex factus, diu contra Romanos strenue rem gessit. Historiam præterea de Romanorum gestis, vt de Mario & Sylla, necnon de Pompeio contra regem Mithridatem, quod opus libris aliquot à Salustio absolutum traditur, & adhuc supersunt quædam, veluti absolutissimi operis reliquiæ, in quibus Sallustij diligentia in historia discribenda, atque grauitas appareat. In parte operis de rebus Punicis, tanto animi studio incubuit, vt à quibusdam scriptum sit, eum regionem adiisse, ac maxima solertia perlustrasse, quo maiore fide atque officio veritatem exploraret. Auienus certe Rufus plurimum Salustij diligentiam, atque studium commendauit, sed & Gellius, vir Romanus, qui veterum eruditionis Aristarchus habetur, ita de Salustij oratione differit: Elegantia, inquit, Salustij, verborumque facundia, & nouandi studium, cum multa prorsus inuidia fuit, plures non mediocri ingenio viri conati sunt reprehendere pleraque, & obtrectare, in quibus plura inscite, aut maligne vellicant quin & hunc proprietatis seruantissimū vocat. T. autem Liuius tam iniquus Sallustio fuit, sicuti ab Anneo Seneca scribitur, vt quædam, ex historia Thucydidis translata, & eleganter assumpta, velut deprauata, & corrupta illi obiecerit, idque ipsum non in Thucydidis gratiam effecit, vt Arellius Fuscus dicebat, verum putauit se facilius Salustium vincere, si prius Thucydidem ipsum præferret. Asinius quoque Pollio librum scripsit, quo Sallustij scripta reprehenderet, quòd

quòd in iis nimia quidem affectatione antiquitatem sequeretur. Fabius vero Quintilianus, vir maturo & graui iudicio asseruit, oratione Sallustij, atque breuitate nihil fieri posse perfectius, præsertim apud vacuas, & eruditas aures, neque veritus est idem Fabius, Thucydidi, in scribenda historia apud Græcos principi, Salustium ipsum opponere, sicuti T. Liuium Herodoto: quo factum est, vt, cum plures voluerint dicendi genus Sallustianum sequi, minime sint assecuti. est enim eius oratio tam absoluta, tam casta, & innocens, vt merito ab eruditis diuina breuitas censeatur. Nam & Arruntius, qui belli Punici historiam scripsit, Sallustio tantum cōcessit, vt eius orationem maximo studio sequeretur: quod alibi diximus. Nec illud ignoratur, cōsueuisse Sallustium magno labore, ac studio scribere, vt nihil non absolutum, atque perfectum videri posset. quod ex ipsa lectione facile colligitur. Amicos in primis habuit doctrina, & ingenio nobiles, vt Cornelium Nepotem, Messalam, & Nigidium Figulum, qui periisse in exilio traditur: Iulium præterea Cæsarem magno studio dilexit, à quo etiam, vt creditur, dignitate præfecturæ honestatus est. Illud item à Suetonio refertur, Lenæum grammaticum, Pompeij libertum, satyras contra Salustium composuisse, eumque mordaci & virulento carmine laceraſſe, vt qui lurconem illum, popinonemque & nebulonem, ac lastaurum appellarit, tum vita scriptisque monstruosum, ac M. Catonis verborum furem ineruditissimum, quod ipsum non alia ratione à Lenæo factum creditur, quàm vt studium suum, atque officium erga patronum Pompeium probaret: quem virum Sallustius ore probo, animo autem inuerecundo esse scripserat. itaque mirandum non est, si tam acerbe, atque satyrice libertus Lenæus

contra Saluſtium aciem ſtyli exacuit. Quantum odij, atque inimicitiæ inter hunc & M. Ciceronem extiterit, notiſſimum eſt: quod vtriuſque violentæ, atque acerrimæ orationes ita demõſtrant, vt neuter videri poſſit ſatis ſui rationem habuiſſe, dum alteri malediceret. Qua in te non ſunt multa referenda, cum ex Hieronymi, ac Fabij auctoritate conſtet, eos homines longe aberraſſe, qui confectas magis orationes ab aliis, quàm à Saluſtio & Cicerone habitas crediderint. Et ſane tam corruptis moribus Saluſtius, ingenio tam procliui ad luxum fuit, vt paternam domum, viuente adhuc patre, turpiſſima ratione venalem haberet, quod illi inter alia vitia à M. Cicerone exprobratur. Sed à Varrone etiam & Gellio traditum eſt, eundem fuiſſe in adulterio deprehenſum ab Annio Milone, loriſque cæſum, ac data pecunia dimiſſum. Qua ratione factũ eſt, vt M. Cicero appellare illum non dubitauerit, menſarum aſſeclam, cubiculorum pellicem, & adulterum. Dignitates publicas geſſit, & quæſturæ, & tribunatus honorem aſſecutus eſt, ſed nulla quidem laude, aut commendatione, adeo libidine magis, quàm ratione, & publice, & priuatim vixiſſe. nam & bis vocatus in iudicium, & ad iudicium ſubſellia abſtractus fortuna extrema (vt inquit Cicero) ſtetit. Scribunt autem Grammatici ea de cauſa Senatu eiectum fuiſſe à Cenſoribus, quod ingenti libidine matronas conſectaretur. Illud quoque de Saluſtio relatum eſt, patrocinio & fauore C. Cæſaris conſecutum fuiſſe præturam Africæ interioris: ex qua diues factus, cum in vrbem rediret, pretioſiſſimos, atque amœniſſimos hortos in regione ad Malum Punicum cõparauit, ac Tiburti villam, quæ à Cicerone itidem illi obiiciuntur. Neque deſunt, qui ſcribant Terentiam M. Ciceronis vxorem ab eo repudiatam, Saluſtio

ſtio nupſiſſe, ac deinceps Meſſalæ Coruino, viro in eloquentia clariſſimo, quod etiam ſuo loco ſcripſimus. Sciendum eſt fuiſſe plures Saluſtios, nam & Cn. à M. Tullio celebratur in Saluſtiorum familia inſignis, & M. Ciceroni, ac Cn. Pompeio maxime familiaris. quod ex iis epiſtolis colligitur, quas Cicero ad Pomponium Atticum ſcribit. qua in re imprudenter quidam decepti ſunt, cum Saluſtij Empedoclea ignorarent, vt alibi demonſtraui. Sunt, qui tradant, ad annum ſecundum & Lx. eum vixiſſe, & in patria annis aliquot poſt obitum C. Cæſaris diem extremum obiiſſe: quod ex veterum commentariis colligitur. Illud præterea de hoc ipſo Criſpo Romæ circumlatum eſt, vt multum teſtantur.

Hic erit, vt perhibent doctorum corda virorum,
Criſpus Romana primus in hiſtoria.

ALDVS MANVTIVS STVDIOSIS.

COllegi pro veſtra vtilitate, cui ſemper ſtuduit familia noſtra, veterum ſcriptorum teſtimonia, quæ ad ingenium, mores, vitamq; Saluſtij pertinent. nam Petrus Crinitus ea quæ ſcripſit, teſtibus non probat. nos igitur & ab illo ſcripta pleraque confirmamus, & multa quę omiſit, adiungimus: labori nunquam parcentes, vt commodis veſtris conſulatis. quam conſuetudinem, ab auo, & patre acceptam, intermitti quantum in me erit, minime patiar.

M.D. LXII. pridie Kal. Dec.

VETERVM SCRIPTORVM de Saluſtio teſtimonia, ab Aldo Manutio, Pauli F. collecta.

Ex Velleio Paterculo.

Hiſt. li. 2. AEmulus Thucydidis Saluſtius. Et paulo poſt. Pene ſtulta eſt inhærentium oculis ingeniorum enumeratio: inter quæ maxime noſtri ęui eminent princeps carminum Virgilius, Rabiriuſque, & conſecutus Salluſtium Liuius, Tibullusq; & Naſo perfectiſsime in forma operis ſui. Nam viuorum, vt magna admiratio, ita cenſura difficilis eſt.

Ex Quintiliano.

Lib. 2. c. 5. Liuius à pueris magis legendus, quàm Saluſtius: & hic hiſtoriæ maioris eſt auctor: ad quem tamen intelligendum, iam profectu opus ſit.

Li. 3. c. 10. Criſpus Saluſtius in bello Iugurthino, & Catilinario nihil ad hiſtoriam pertinentib. principiis orſus eſt.

Lib. 4. c. 2. Vitanda illa Saluſtiana (quanquã in ipſo virtutis locum obtinet) breuitas, & abruptũ ſermonis genus: quod otioſum fortaſſe lectorem minus fallit, audientem tranſuolat, nec, dum repetatur, expectat.

Lib. 8. c. 3. Nec minus noto Salluſtius epigrammate inceſsitur.

Et

Et verba antiqui multum furate Catonis,
Criſpe, Iugurthinæ conditor hiſtoriæ.

Ex Græco tranſlata Saluſtij plurima: quale eſt, Vulgus amat fieri. Lib. 9. ca. 3.

At non hiſtoria ceſſerit Græcis: nec opponere Thucydidi Saluſtium verear: nec indignetur ſibi Herodotus æquari T. Liuium. Lib. 10. ca. 1

Liuius, & Salluſtius pares magis, quàm ſimiles. Ibidem.

Sic (id eſt, adhibito ſummo ſtudio) ſcripſiſſe Saluſtium accepimus: & ſane manifeſtius eſt, etiam, ex opere ipſo labor. Li. 17. ca. 3.

C. Saluſtius, rerum Romanarum florentiſsimus auctor. Hiſt. lib. 3.

Ex Suetonio.

TVQVE dubitas, Cimber ne Annius, an Verrius Flaccus imitandi ſint tibi? ita vt verbis, quæ Criſpus Saluſtius excerpſit ex Originibus Catonis, vtaris? an potius Aſiaticorum oratorum inanibus ſententijs, verborum volubilitas in noſtrum ſermonem tranſferenda? In Auguſti vita, ex eius ad M. Antonium epiſtola.

Ex eodem.

ASINIVS Pollio librum ſcripſit, in quo Salluſtij ſcripta reprehendit, vt nimia priſcorum uerborum affectatione oblita. In libello de claris gram. ca. 9.

Coluit familiariſsime C. Saluſtium, & eo defuncto, Aſinium Pollionem: quos hiſtoriam componere aggreſſos alterum de Ateio Philologo. Ibidem.

breuiario rerum omnium Romanarum, ex quibus, quas vellet, eligeret instruxit : alterum præceptis de ratione dicendi. Quo magis miaor Asinium Pollionem credidisse, antiqua eum verba, & figuras solitum esse colligere Salustio : cum sibi sciat nil aliud suadere, quàm vt noto, ciuilique, & proprio sermone vtatur: vitetque maxime obscuritatem Salustij, & audaciam in translationibus.

Ca. 14. de Lenæo. Tanto amore erga patroni memoriam extitit, vt Salustium historicum, quòd eum (id est, Pompeium) oris improbi, animo inuerecundo scripsisset, acerbissima satyra lacerauerit, lastaurum, & lurconem, & nebulonem, popinonémque appellans, & vita, scriptísque monstrosum, præterea priscorum, Catonísque verborum ineruditissimum furem.

Ex Iustino.

Hist. lib. 38 POMPEIVS Trogus in Liuio, & Salustio reprehendit, quod, conciones directas, ac orationes operi suo inserendo, historiæ modum excesserint.

Ex Seneca.

Dec. li. 3 Orationes Salustij in honorem historiarũ leguntur.

Epi. lib. 20. pi 115. Salustio vigente, amputatæ sententiæ, & verba ante expectatum cadentia, & obscura breuitas fuere pro cultu. Arruntius

vir raræ frugalitatis, qui historias belli Punici scripsit, fuit Salustianus, & in illud genus nitens.

Quæ apud Salustium rara fuerunt apud hunc crebra sunt, & pæne continua. hec sine causa. ille enim in hæc incidebat: at hic illa querebat. Ibidem.

Ex Gellio.

Salustinus, nouator verborum. Lib.1.ca.15

Elegantia orationis Salustij, verborumque facundia, & nouandi studium cum multa prorsus inuidia fuit: multíque non mediocri ingenio viri conati sunt reprehendere pleraque, & obtrectare: in quibus plura inscite, aut maligne vellicant. nonnulla tamen videri possunt, non indigna reprehensione: quale illud &c. Li.4.ca.15.

M. Varro in literis, atque vita fide homo multa, & grauis, in libro, quem inscripsit Pius, aut de Pace, C. Salustium, scriptorem seriæ illius, & seueræ orationis, in cuius historia notiones censorias fieri, atque exerceri videmus, in adulterio deprehensum ab Annio Milone loris bene cæsum dicit, & cum dedisset pecuniam, dimissum. Li.17.c.18.

Ex Horatio.

Libertinarum dico: Salustius in quas
Non minus insanit, quàm qui mœchatur. Serm.lib.1. sat.2.

Ex

Ex Macrobio.

Lib.3.ca.1 Saluſtius, grauiſsimus alienæ luxuriæ obiurgator, & cenſor.

Lib. 5.ca.3 Quatuor ſunt genera dicendi: copioſum, in quo Cicero dominatur: breue, in quo Salluſtius regnat: ſiccum, quod Frontoni adſcribitur: pingue, & floridum, in quo Plinius Secundus quondam, & nunc, nullo veterũ minor, noſter Symmachus luxuriatur.

Ex Iſidoro.

Lib 13.c. 2 Salluſtius, auctor certiſsimus. Eadem leguntur apud Vibium Sequeſtrem in libro de Fluminibus.

Ex Aelio Spartiano.

De Hadriano. Amauit præterea genus dicendi vetuſtum, controuerſias declamauit. Ciceroni Catonẽ, Virgilio Ennium, Salluſtio Cæcilium prætulit.

Ex Flauio Vopiſco.

Aurelian. Nemo ſcriptorum, quantum ad hiſtoriam pertinet, non aliquid eſt mentitus. In quo Liuius, in quo Salluſtius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus manifeſtis erroribus conuincerentur.

Ex Apuleio.

Apol.2. Neque Cato grauitatem requirit, neque Lælius lenitatem, neque Gracchus impetũ, nec Cæſar calorem, nec Hortenſius diſtributionem, nec Caluus argutias, nec parſimoniam

niam Saluſtius, nec opulentiam Cicero.

Ex Lactantio.

aluſtius, homo eruditus. De falſa re lig. l. 21.

aluſtius, homo nequam ait. Sed omnis noſtra vis in animo, & in corpore ſita eſt: animi imperio, corporis ſeruitio magis vtimur. Recte, ſi ita vixiſſet, vt locutus eſt. Seruiuit enim fœdiſsimis voluptatibus, ſuámque ipſe ſententiam vitæ prauitate diſſoluit. De origine err. 2. 13.

Ex D. Auguſtino.

Saluſtius nobilitate veritatis hiſtoricus. De ciuit. dei l. 5.

Ex Martiale.

Hic erit, vt perhibent doctorum corda virorum. Lib. 14.

Criſpus, Romana primus in hiſtoria.

Ex Statio.

Sed tuas artes puer ante diſcat:
Omne queis mundi ſenium remenſus,
Orſa Saluſti breuis, & Timaui
Reddis alumnum.

C. SALVSTII CRISPI DE CONIVRATIONE L. Sergij Catilinæ.

Animalibus

Tranfigāt.

OMNES homines, qui ſeſe ſtudent præſtare ceteris *animantibus, ſumma ope niti decet, ne vitam ſilentio *tranſeant, veluti pecora, quæ Natura prona, atque ventri obedientia fixit. Sed noſtro omnis vis in animo, & corpore ſita eſt: animi imperio, corporis ſeruitio magis vtimur. alterũ nobis cum dijs, alterum cum* beſtiis cõmune eſt.

Beſtiis.

Agebatur.

QVO mihi rectiis eſſe videtur, ingenij, quàm virium opibus gloriam quærere, & quoniam vita ipſa, qua fruimur, breuis eſt, memoriam noſtri quàm maxime longam efficere. NAM diuitiarum, & formæ gloria fluxa, atque fragilis eſt: virtus clara, æternaque habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, vi ne corporis, an virtute animi, res magis militaris procederet. NAM & prius, quàm incipias, cõſulto, & ubi conſulueris, mature facto opus eſt, ita vtrumque per ſe indigens, alterum alterius auxilio eget. igitur initio reges, (nam in terris nomen imperij id primum fuit) diuerſi, pars ingenium, alij corpus exercebant, etiam tum vita hominum ſine cupiditate § agitabatur: ſua cuique

Agebatur.

antiqua foliciſus ſtudijs.

ſatis

satis placebant. postea vero quàm in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonij, & Athenienses, cœpere vrbes, atque nationes subigere, LIBIDINEM dominandi causam belli habere, maximam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculo, atq; negotijs compertũ est, in bello plurimum ingenium posse. Quòd si regnum, atque imperatorum animi virtus in pace ita, vt § in bello, valeret: æqualius, atque constantius sese res humanæ haberent, neque aliud aliò ferri, neque mutari, ac misceri omnia cerneres, nam imperium facile ijs artibus retinetur, quibus initio § partum est. VBI VERVM, vbi pro labore desidia, pro continentia, & æquitate libido, atque superbia inuasere, fortuna simul cum moribus immutatur. ita imperium semper ad optimum quemque à minus bono transfertur. quę homines arant, nauigant, ædificant, virtuti omnia parent. sed multi mortales, dediti ventri, atque somno, indocti, incultique, vitam sicut peregrinantes § transiere. QVIBVS profecto cõtra naturam corpus voluptati, anima oneri fuit. eorum ego vitam mortemque iuxta æstimo: quoniam de vtraque siletur. Verum enimuero is mihi viuere demum, atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ famam quærit. sed in magna copia rerum, aliud alij natura iter ostendit. PVLCHRVM est, bene facere reip. etiam bene dicere, haud absurdum est. vel pace, vel bello clarum fieri

fieri licet, & qui fecere, & qui facta aliorũ scri-
At. *pſere, multi laudantur.* * *Ac mihi quidẽ, tametſi*
haudquaquã par gloria ſequatur ſcriptorem, &
actorẽ rerum, tamen in primis arduum videtur,
res geſtas ſcribere, primum quòd facta dictis ſunt
Exſequẽda *exæquãda: deinde, quia pleriq3, quæ delicta re-*
prehenderis, maleuolentia, & inuidia dicta pu-
tant: vbi de magna virtute, atq3 gloria bonorum
memores: quæ ſibi quiſq3 facilia factu putat, æquo
animo accipit: ſupra ea, veluti ficta pro falſis du-
cit. Sed ego adoleſcentulus initio, ſicuti pleri-
que, à ſtudio ad remp. latus ſum: ibique mihi
multa aduerſa fuere, nam pro pudore, pro abſti-
nentia, pro virtute, audacia, largitio, auaritia vi-
gebant. quæ tametſi animus aſpernabatur, in-
ſolens malarum artium: tamen inter tanta vi-
tia imbecilla ætas ambitione corrupta, tenebā-
Reliquorũ malis. *tur. Ac me, cum ab* *reliquis malis moribus diſ-*
ſentirem, nihilo minus honoris cupido eadem,
que ceteros, fama, atque inuidia vexabat. igitur
vbi animus ex multis miſeriis, atque periculis re-
quieuit, & mihi reliquam ætatem à rep. procul
habendam decreui, non fuit conſilium, ſocordia,
atque deſidia bonum otium conterere: neque ve-
ro, agrum colendo, aut venando, ſeruilibus offi-
cijs intentum ætatem agere, ſed à quo incepto,
ſtudióque me ambitio mala detinuerat, eodem
regreſſus ſtatui res geſtas populi R. carptim, vt
quæque memoria digna videbantur, perſcribe-
re, eo magis, quòd mihi à ſpe, metu, partibus
re-

reip. animus liber erat. igitur de Catilinæ coniuratione, quàm verissime potero, paucis absoluam. nam id facinus in primis ego memorabile existimo, sceleris, atque periculi nouitate. de cuius hominis moribus pauca prius explananda sunt, quàm initium narrandi faciam.

L. Catilina, nobili genere natus, fuit magna vi & animi, & corporis, sed ingenio malo, prauóque. huic ab adolescentia bella intestina, cædes, rapina, discordia ciuilis grata fuere: ibique iuuentutem suam exercuit. corpus patiẽs inediæ, algoris, vigiliæ, supra quàm cuiquam credibile est. animus audax, subdolus, varius, cuiuslibet rei simulator, ac dissimulator, alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus. satis *loquentiæ, sapientiæ parum. vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. hunc post dominationem L. Syllæ, libido maxima inuaserat reip. capiũdæ, neq; id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. agitabatur magis magisq; in dies animus ferox inopia rei familiaris, & conscientia scelerum: quæ vtraque his artibus auxerat, quas supra memoraui. incitabant præterea corrupti ciuitatis mores: quos pessima, ac diuersa inter se mala, luxuria, atque auaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus *ciuitatis tempus admonuit, supra repetere, ac paucis instituta maiorum domi, militiæque, quo modo remp. habuerint, quantámq;

Eloquentiæ.

Corruptæ ciuitatis.

reliquerint, vtq́, paulatim immutata, ex pulcherrima, & optima pessima, ac flagitiosissima facta sit, disserere.

VRBEM Romam sicuti ego accepi, condidere, atque habuere initio Troiani, qui Æneа duce, profugi incertis sedibus vagabantur, cúmq; his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum, atque solutum. hi postquam in vna mœnia conuenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viuentes, incredibile memoratu est, quàm facile coaluerint. sed, postquam res eorum ciuibus, moribus, agris aucta, satis prospera satísque pollens videbatur. SICVTI pleraque mortalium habentur, inuidia ex opulentia orta est. igitur reges, populiq; finitimi bello tentare: pauci ex amicis auxilio esse. nam ceteri, metu perculsi, à periculis aberãt. at Romani, domi, militiæq; intenti festinare, parare, alius alium hortari, hostibus obuiam ire, libertatem, patriam, parentésque armis * protegere. POST, vbi pericula virtute propulerant, socijs, atque amicis auxilia portabant, magisq; dandis, quàm accipendis beneficijs amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperij regium habebant, delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat reip. consultabant, hi, vel ætate, vel curæ similitudine, patres appellabantur. post, vbi regium imperium, quod initio conseruãdæ libertatis, atque augendæ reip. fuerat, in superbiam, dominationémq;

Tegere.

némque se conuertit, immutato more, annua imperia, binos imperatores sibi fecere. eo modo minime posse putabant per licentiam insolescere animum humanum. Sed ea tempestate cœpere se quisque magis extollere, magisque ingenium in promptu habere. NAM regibus boni, quàm mali, suspectiores sunt: sempérque his aliena virtus formidolosa est. Sed ciuitas (incredibile memoratu est) adepta libertate, quantum breui creuerit: tanta cupido gloriæ incesserat. Jam primum iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usu militiam discebat: magisque indecoris armis, & militaribus equis, quam in scortis, atque conuiuijs libidinem habebant. igitur talibus viris non labor insolitus, non locus vllus asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat. sed glorię maximum certamen inter ipsos erat. sic se quisque hostem ferire, murum ascendere, conspici, dum tale facinus faceret, properabat. eas diuitias, eam bonam famam, magnámque nobilitatem putabant. laudis auidi, pecunię liberales erant: gloriam ingentem, diuitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus R. parua manu fuderit: quas vrbes natura munitas pugnando ceperit, ni ea res longius nos ab incœpto traheret. SED profecto fortuna in omni re dominatur. ea res cunctas ex libidine magis, quàm ex vero, celebrat, obscuratque. Atheniensium res

gesta, sicuti ego existimo, satis amplæ, magnificęq; fuere, verum aliquanto minores tamen, quàm fama feruntur: sed, quia prouenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarũ orbem Atheniẽsium facta pro maximis celebrantur. ita eorum, qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis * ea potuere extollere præclara ingenia. At populo R. nunquam ea copia fuit: quia prudentissimus quisque negotiosus maxime erat. ingenium nemo sine corpore exercebat. OPTIMVS quisq; facere, quàm dicere, sua ab alijs bene facta laudari, quàm ipse aliorum narrare, malebat. igitur domi, militiæq; boni mores colebantur, concordia maxima, minima auaritia erat. ius bonúmque apud eos non legibus magis, quàm natura, valebat. iurgia, discordias, iras, simultates cum hostibus exercebant: ciues cum ciuibus de virtute certabant. in supplicijs deorũ magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. duabus his artibus, audacia in bello, vbi pax euenerat, æquitate, séque, rémque publicam curabant. Quarum rerum maxima documenta hæc habeo, quod in bello sæpius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnauerant, quíque tardius reuocati prœlio excesserant, quàm qui signa relinquere, aut pulsi loco cedere ausi erant: in pace vero, quòd beneficijs magis, quàm metu, imperium agitabant, &, * accepta iniuria, ignoscere, quàm persequi, malebant. sed vbi labore, atq; iustitia resp. creuit, reges magni

Eam

Acceptam iniuriam.

bello

bello domiti, nationes ferae, & populi ingentes vi subacti, Carthago, aemula imperij Romani, * à stirpe interijt, cuncta maria, terraque patebant: saeuire fortuna, ac miscere omnia cœpit: qui labores, pericula, dubias, atque asperas res facile tolerauerant, ijs otium, diuitiae, optandae alijs, oneri miseriaq; fuere. igitur primo pecuniae, deinde imperij cupido creuit. ea quasi materies omnium malorũ fuere. NAM QVE auaritia fidem, probitatem, ceterásq; artes bonas subuertit, pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere, edocuit: ambitio multos mortales falsos fieri subegit, aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere: amicitias, inimicitiásque non ex re, sed ex commodo aestimare, magisque vultum, quàm ingenium, bonum habere. haec primo paulatim crescere, interdum vindicari. post vbi contagio, quasi pestilentia, inuasit, ciuitas immutata, imperium ex iustissimo, atque optimo, crudele, intolerandúmque factum. Sed primo magis ambitio, quàm auaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius * virtuti erat. nam gloriam, honorem, imperium bonus, & ignarus aeque * sibi exoptant. sed ille vera via nititur: huic quia bonae artes desunt, dolis atque fallacijs contendit. auaritia pecuniae studium habet: quam nemo sapiens concupiuit. ea quasi venenis malis imbuta, corpus animúmque virilem effœminat, semper infinita, insatiabilis est: neque

Ab

Virtutem.

Simul.

copia, neque inopia minuitur. Sed postquam L. Sylla, armis recepta rep. bonis initijs mal euentus habuit, rapere omnes, trahere, domu alius, alius agros cupere, neque modum, neq modestiam victores habere, fœda, crudeliáque ciues facinora facere. huc accedebat, quòd L. S la exercitum, quem in Asia ductauerat, quo fidum faceret, contra morem maiorem luxuri se, nimisque liberaliter habuerat. loca amœn voluptuaria facile in otio feroces militum an mos molliuerant. Ibi primum insueuit exercit populi R. amare, potare, signa, tabulas pict vasa cœlata mirari, ea priuatim, ac publicè r pere, delubra spoliare, sacra, profanaq; omn polluere. Igitur hi milites, postquam victoria adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. QVI

Sapientum

P E secundę res *sapientium animos fatigant redum illi, corruptis moribus, vict ri e * temp

Obtemperarent.

rarent. postquam diuitiæ honori esse cœperun & eas gloria, imperium, potentia sequebatur hebescere virtus, paupertas probro haberi, inn centia pro maleuolentia duci cœpit. igitur ex d uitijs iuuentutem luxuria, atque auaritia cum superbia inuasere. rapere, consumere, sua paru pendere, aliena cupere, § pudorem, pudicitiam

Atque

diuina atque humana promiscua, nil pensi n que moderati habere. operæpretium est, cum d mos atque villas cognoueris, in vrbium modu

Exædificatas.

§ ædificatas visere templa deorum, quæ nost maiores, religiosissimi mortales, fecere. verum

delub

delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant, neque victis quidquam, præter iniuriæ licentiam, eripiebant, at hi contra, ignauissimi homines per summum scelus omnia ea sociis adimere, quæ fortissimi viri victores reliquerunt: proinde quasi, iniuriam facere, id demum esset imperio uti. nam quid ea * memorem, quæ, nisi iis, qui uidere, nemini credibilia sunt, a priuatis compluribus subuersos montes, maria constructa esse? quibus mihi ludibrio uidentur fuisse diuitiæ. quippe, quas honeste habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed libido stupri, ganeæ, cæteriq; cultus non minor incesserat. uiri pati muliebria: mulieres pudicitiam in propatulo habere: uescendi causa, terra, mariq; omnia exquirere: dormire prius, quàm somni cupido esset, non famem, non sitim, neque frigus, neque lassitudinem operiri, sed ea omnia luxu antecapere. hæc iuuentutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. animus imbutus malis artibus, haud facile libidinibus carebat: eo profusius omnibus modis quæstui, atq; sumptui deditus erat. In * tanta, támque corrupta ciuitate, Catilina, id quod factu facilimum erat, omnium flagitiorum, atque facinorum circum se, tamquam stipatorum, cateruas habebat. Nam, quicunque impudicus, adulter, ganeo, uentre, manu, pene bona patria * dissipauerat, quique alienum æs grande conflauerat, quo flagitium, aut, facinus redimeret, præterea, omnes

Commemorem.

Tã itaque.

Laceraue-rat.

vndiq; parricidæ, sacrilegi, conuicti iudicijs, aut pro factis iudicium timẽtes, ad hoc, quos manus, atq; lingua periurio, aut ciuili sanguine alebat, postremo, omnes, quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, hi Catilinæ proximi, familiarésq; erant. quòd si quis etiam à culpa vacuus in amicitiã eius inciderat, quotidiano vsu, atq; illecebris, facile par, * similisq; ceteris efficiebatur. sed maxime * adolescentiũ familiaritates appetebat. EORVM animi molles, & ætate flaxi, dolis haud difficulter capiebantur. nam, vt cuiusq; studium ex ætate flagrabat, alijs scorta prębere, alijs canes, atq; equos mercari, postremo neque sumptui, neq; modestiæ suæ parcere, dũ illos obnoxios, fidósq; sibi faceret. Scio fuisse nõnullos, qui ita existimarent, iuuentutẽ, quę domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse. sed ex alijs rebus magis, quàm quòd cuiquam id compertũ foret, hæc fama valebat. Iam primũ adolescẽs Catilina multa nefanda stupra fecerat cũ virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, & alia huiuscemodi cõtra ius, fásq; postremo: captus amore Aureliæ Orestillæ, cuius, præter formã, nihil vnquam bonus laudauit, quòd ea nubere illi dubitabat, timẽs priuignũ adultũ ætate, pro certo creditur, necato filio, vacuã domũ sceleste nuptijs fecisse. quæ quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinoris maturandi. namq; animus impurus, dijs, hominibúsq; infestus, neq; vigilijs, neq; quietibus sedari poterat, ita conscientia mẽ-

Iuuenum.

tem

tẽ *excitã vastabat. igitur *color eius exanguis, fœdi oculi, citus modo, modo tardus incessus: prorsus in facie, vultuq; vecordia inerat. Sed iuuentutẽ, quã, vt supra diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. ex illis testes, signatores falsos cõmodare, fidem fortunas, pericula vilia habere. post, vbi eorum famam atq; pudorem attriuerat, maiora alia imperabat. si causa peccandi in præsens minus suppetebat, nihilo minus insontes, sicuti sontes, circumuenire, iugulare: scilicet, ne per otium torpescerent manus, aut animus gratuito potius malus, atq; crudelis erat. His amicis, sociisq; confisus Catilina, simul, quòd æs alienum per omnes terras ingens erat, & quòd plerique Syllani milites, largius suo vsi, rapinarum & victoriæ veteris memores, ciuile bellum exoptabant, opprimendæ reipub. consilium cepit. in Italia nullus exercitus: Cn. Pompeius in extremis terris bellum gerebat: ipsi consulatum petendi magna spes: Senatus nihil sane intentus: tutæ, tranquillæq; res omnes. *sed ea prorsus opportuna Catilinæ erant. igitur circiter Kalend. Iun. L. Cæsare & C. Figulo coss. primo singulos appellare, hortari alios, alios tentare, opes suas, imparatam rempub. magna præmia coniurationis docere. vbi satis explorata sunt, quæ voluit, in vnum omnes conuocat, quibus maxima necessitudo, & *plurimum audaciæ inerat. *eò conuenere Senatorij ordinis P. Lentulus Sura, P. Antronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus,

Exagitatã vastabat. al. excitam fatigabat.

scilicet.

primum ad illum locum.

P. & Ser. Sylla, Seruij filij, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Lecca, L. Bestia, Q. Curius, præterea, ex equestri ordine, M. Fuluius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: ad hoc, multi ex coloniis, & municipijs, domi nobiles. *erant præterea complures paulo occultius consilij huiusce participes nobiles: quos magis dominationis spes hortabatur, quàm inopia, aut alia necessitudo. ceterũ iuuentus pleraq3, sed maxime nobilium, Catilinæ inceptis fauebat. quibus in otio vel magnifice, vel molliter viuere copia erat, incerta pro certis, bellum, quàm pacem, malebant. fuere item ea tempestate, qui crederent, M. Licinium Crassum non ignarum eius consilij fuisse: quia Cn. Pompeius, inuisus ipsi, magnum exercitum ducebat, *cuiusuis opes voluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si coniuratio valuisset, facile apud eos se principem fore. Sed antea item coniurauere pauci contra remp. in quibus Catilina fuit. de qua, quàm verissime potero, dicam, L. Tullio, M. Lepido coss. P. Antronius, & P. Sylla, designati cõsules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederant. post paulo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat petere consulatum, quòd intra legitimos dies profiteri nequiuerit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus, quem ad perturbandam remp. inopia, atque mali mores stimulabant. cum hoc Catilina, & Antronius, circiter

erant. Præterea.

& cuiusuis

citer nonas Dec. consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Ian. L. Torquatum, et L. Cottam coss. interficere, ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita, rursus in nonas Feb. consilium caedis transtulerunt. iam tum non consulibus modo, sed plerisque Senatoribus perniciem machinabantur. quod ni Catilina maturasset pro curia signum sociis dare: eo die, post conditam vrbem Romam, pessimum facinus patratum foret. quia nondum frequentes armatis conuenerant, ea res consilium diremit. Postea Piso in *citeriorem Hispaniam quaestor pro Praetore missus est, adnitente Crasso, quod cum *infestum inimicum Cn. Pompeio cognouerat. neque tamen senatus prouinciam inuitus dederat. quippe foedum hominem à rep. procul esse valebat: simul, quia boni complures praesidium in eo putabant, et iam tum potentia Cn. Pompeij formidolosa erat. sed is Piso, in prouinciam iter faciens, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, occisus est. Sunt qui ita dicunt, imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequiuisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeij veteres, fidósque clientes, voluntate eius Pisonem aggressos: nunquam Hispanos praterea tale facinus fecisse, sed imperia saeua multo antea perpessos. nos eam rem in medio relinquemus. De superiori coniuratione satis est dictum.

Interiorem

CATILINA, vbicos, quos paulo ante memo-

P. & Ser. Sylla, Seruij filij, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Lecca, L. Bestia, Q. Curius

NOTE

This volume
tight binding a
effort has been
duce the centre
result in

acat
microfor

Q citer nonas Dec. consilio communicato, parabant
rius in Capitolio Kalendis Ian. L. Torquatum, et L.

ne has a very
and while every
en made to repro-
res, force would
in damage

demic
orms

P. & Ser. Sylla, Seruij filij, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Lecca, L. Bestia, Q. Curius, praterea, ex equestri ordine, M. Fuluius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius: ad hoc, multi ex coloniis, & municipijs, domi nobiles. *erant praterea complures paulo occultius consilij huiusce participes nobiles: quos magis dominationis spes hortabatur, quàm inopia, aut alia necessitudo. ceterũ iuuentus pleraq;, sed maxime nobilium, Catilina inceptis fauebat. quibus in otio vel magnifice, vel molliter viuere copia erat, incerta pro certis, bellum, quàm pacem, malebant. fuere item ea tempestate, qui crederent, M. Licinium Crassum non ignarum eius consilij fuisse: quia Cn. Pompeius, inuisus ipsi, magnum exercitum ductabat, *cuiusuis opes voluisse contra illius potentiam crescere: simul confisum, si coniuratio valuisset, facile apud eos se principem fore. Sed antea item coniurauere pauci contra remp. in quibus Catilina fuit. de qua, quàm verissime potero, dicam, L. Tullio, M. Lepido coss. P. Antronius, & P. Sylla, designati cõsules, legibus ambitus interrogati, pœnas dederant. post paulo Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat petere consulatum, quòd intra legitimos dies profiteri nequiuerit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, factiosus, quem ad perturbandam remp. inopia, atque mali mores stimulabant. cum hoc Catilina, & Antronius, circiter

erant. Præterea.

& cuiusuis

citer nonas Dec. consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Ian. L. Torquatum, et L. Cottam coss. interficere, ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita, rursus in nonas Feb. consilium cædis transtulerunt. iam tum non consulibus modo, sed plerisque Senatoribus perniciem machinabantur. quod ni Catilina maturasset pro curia signum sociis dare: eo die, post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret. quia nondum frequentes armatis conuenerant, ea res consilium diremit. Postea Piso in *citeriorem Hispaniam quaestor pro Praetore missus est, adnitente Crasso, quod eum *infestum inimicum Cn. Pompeio cognouerat. neque tamen senatus prouinciam inuitus dederat. quippe fœdum hominem à rep. procul esse valebat: simul, quia boni complures praesidium in eo putabant, et iam tum potentia Cn. Pompeij formidolosa erat. sed is Piso, in prouinciam iter faciens, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, occisus est. Sunt qui ita dicunt, imperia eius iniusta, superba, crudelia barbaros nequiuisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeij veteres, fidósque clientes, voluntate eius Pisonem aggressos: nunquam Hispanos praterea tale facinus fecisse, sed imperia saeua multo antea perpessos. nos eam rem in medio relinquemus. De superiori coniuratione satis est dictum.

Interiorem

CATILINA, vbicos, quos paulo ante memo-

memoraui, conueniſſe videt, tametſi cum ſinguli
lis multa ſæpe egerat: tamen, in rem fore crequ
dens vniuerſos appellare, & cohortari, in abdiali
tam partem ædium ſecedit, atque ibi, omnibus
arbitris procul amotis, orationem huiuſcemodi
habuit. *Ni virtus, fideſq; veſtra ſatis ſpectatæ
Niſi. mihi foret: nequidquam opportuna res ceciſ
diſſet, ſpes magna, dominatio in manibus fruſtra
fuiſſent: neque ego, per ignauiam, aut vana in-
genia, incerta pro certis captarem. ſed, quia mul-
tis, & magnis tempeſtatibus vos cognoui fortes, f
fidoſq; mihi: eo animus auſus eſt maximum, at-
que pulcherrimum facinus incipere, ſimul, quia
vobis eadem quæ mihi, bona, malaq; eſſe intel-
lexi. NAM, idem velle, atque idem nolle, ea
demum firma amicitia eſt. Sed ego, quæ mente
agitaui, omnes iam antea diuerſi audiſtis. Cæ-
terum mihi indies magis animus accenditur,
cùm conſidero, quæ conditio vitæ futura ſit, niſi
noſmetipſi *noſmetipſos vindicemus in libertatem. nam,
vim. poſtquam reſp. in paucorum potentium* ius, at-
que ditionem conceſſit: ſemper illis reges, tetrar-
chæ vectigales eſſe: populi, nationes, ſtipendia pen-
dere: cæteri omnes, ſtrenui, boni, nobiles, atque
ignobiles, vulgus fuimus, ſine gratia, ſine auc-
toritate, his obnoxij, quibus, ſi reſp. valeret, formi-
dini eſſemus. itaque omnis gratia, potentia, ho-
nos, diuitiæ apud illos ſunt, aut vbi illi volunt:
nobis reliquerunt pericula, repulſas, iudicia, ege-
ſtatem. quæ quouſque tandem patiemini ô for-
tiſſimi

ſinguiſſimi viri? non ne emori per virtutem præſtat,
e crequàm vitam miſeram, atque inhoneſtam, vbi
abdialienæ ſuperbiæ ludibrio * fueris, per dedecus a- fueritis,
nibumittere? verum enimuero, * pro deum atque ho- per
modominum fidem, victoria in manu nobis eſt. viget
ſtatætas: animus valet. contra illis, annis, atque di-
ceciuitijs, omnia conſenuerunt. TANTVM-
ſtra MODO incepto opus eſt: cætera res expedi-
a in-et. etenim quis mortalium, cui virile ingenium
mul-eſt, tolerare poteſt, illis diuitias ſuperare, quas pro
rtes, fundant in extruendo mari, & montibus coæ-
, at-quandis, nobis rem familiarem etiam ad neceſ-
quia ſaria deeſſe? illos binas, aut amplius domos con-
tel-tinuare, nobis larem familiarem nuſquam vl-
, ea lum eſſe? cum tabulas, ſigna, toreumata emunt,
ente vetera negligunt, noua diruunt, alia ædificant,
Cæ- poſtremo omnibus modis pecuniam trahunt, ve-
ur, xant, tamen ſumma libidine diuitias ſuas vin-
niſi cere nequeunt. at nobis eſt domi inopia, foris æs
m, alienum, mala res, ſpes multo aſperior. denique
at- quid reliqui habemus, præter miſeram animam?
r- Quin igitur expergiſcimini? en illa, illa, quam
n- ſæpe optaſtis, libertas, præterea diuitiæ, decus,
ue gloria in oculis ſita ſunt. fortuna ea omnia vi-
o- ctoribus præmia poſuit. res, tempus, pericula, e-
i- geſtas, belli ſpolia magnifica, magis quàm ora-
o- tio mea, vos hortentur. vel imperatore, vel mi-
: lite me vtimini. neque animus, neque corpus à
e- vobis aberit. hæc ipſa, vt ſpero, vobiſcum vna
r- conſul agam: niſi forte me animus fallit, & vos
i ſer-

ſeruire magis, quàm imperare, parati eſtis.

POSTQVAM accepere ea homines, quibus mala omnia abunde erant, ſed neque res, neque ſpes bona vlla: tametſi illis, quieta monere, magna merces videbatur, tamen poſtulauere plerique, vt proponeret, quæ condicio belli foret, quæ præmia armis peterent: quid vbique opis, aut ſpei haberent. Tum Catilina polliceri tabulas nouas, proſcriptionem locupletum, magiſtratus, ſacerdotia, rapinas, aliaq; omnia, quæ bellum atque libido victorum fert: præterea, eſſe in Hiſpania citeriore Piſonem, in Mauritania cum exercitu P. Sitium Nucerinum, conſilij ſui participes: petere conſulatum C. Antonium, quem ſibi collegam fore ſperaret, hominem & familiarem & omnibus * neceſſitudinibus circumuentum: cum eo * conſule ſe initium agendi facturum: at hoc maledictis increpabat omnes bonos: ſuorum vnumquemque nominans laudare: admonebat alium egeſtatis, alium cupiditatis ſuæ, complures periculi, aut ignominiæ, multos victoriæ Sullanæ quibus ea prædæ fuerat. Poſtquam omnium animos alacres videt, cohortatus, vt petitionem ſuam curæ haberent, conuentum dimiſit. Fuere catemperſtate, qui dicerent, Catilinam, oration habita, cum ad iuſiurandum populares ſceleri ſui addiceret, humani corporis ſanguinem vino permixtum in * pateris circumtuliſſe, inde, cum poſt execrationem omnes degustauiſſent, ſicut in ſolemnibus ſacris fieri conſueuit, dicitur ape

ruiſſ

neceſſitatibus.

conſulem.

patera.

uisse consilium suum, *atque eo dictare feciſſe, quibus quo inter se magis fidi forent, alius alij tanti facinoris conscij. nonnulli ficta & hęc, & multa praeterea existimabant ab *iis, qui Ciceronis his, quia
pleinuidiam, quae postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant.
is, a nobis ea res pro magnitudine parum comperta
bula est. Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus
ratus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus
lum coopertus: quem senatu Censores probri gratia
n Hi mouerant. huic homini non minor vanitas, quàm
cun audacia, inerat: neque reticere, quae audierat,
i par neque suamet ipse scelera occultare, prorsus ne-
a sib que dicere, neque facere, quidquam pensi habe-
rem bat. erat ei cum Fuluia, mulieri Nobili, stupri
um: vetus consuetudo. cui cum minus gratus esset,
n: a quòd inopia minus largiri poterat: repente glo-
orun rians maria, montésque polliceri cœpit, & mi-
neba nari interdum ferro, *nisi obnoxia foret, postre- nisi sibi
lure mo, ferocius agitare, quàm solitus erat. at Ful-
ylla nia, ex insolentia Curij causſa cognita, tale pe-
nium riculum reip. haud occultum habuit: sed, sublato
nem auctore, de Catilinę coniuratione, quae, quo modo
uer audierat, compluribus narrauit. ea res in primis
tion studia hominum accendit ad consulatum man-
leri dandum M. Tullio Ciceroni. namque antea ple-
vin raque nobilitas inuidia æstuabat, & quasi pol-
cum lui consulatum credebat, si cum, quamuis egre-
cun gius, homo nouus adeptus foret. sed, vbi pericu-
ape lum aduenit, inuidia, atque superbia postfuere.
uiſſ

Igi-

Igitur, comitiis habitis, consules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. quod factum primo po pulares coniurationis concusserat. neq; tamen C. tilinæ furor minuebatur: sed indies plura agita re: arma per Italiam locis opportunis parare, pe cuniam, sua aut amicorum fide sumptã mutuan Fæsulas ad Manlium quendam portare, qui po stea princeps fuit belli faciundi. ea tẽpestate plu rimos cuiusq; generis homines asciuisse sibi dici tur, mulieres aliquot etiam, quæ primo ingente sumptus stupro corporis toleraverant: post, vb ætas tantummodo questui, neq; luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflauerant. per ea se Catilina credebat posse seruitia verbana soli citare, vrbem incendere, viros earũ, vel adiunge re sibi, vel interficere. sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora commi serat. hæc mulier genere, atq; forma, præterea vi ro, ac liberis satis fortunata fuit: literis Græcis et Latinis docta, psallere, saltare elegantius quàm necesse est probæ: multa alia quæ instrumenta luxuriæ sunt. sed ei semper chariora omnia, quàm decus atq; pudicitia fuit. pecuniæ, an famæ, mi nus parceret, haud facile discerneres. libidine si accensa, vt sæpius peteret viros, quàm peteretur. Sed ea sæpe antehac fidem prodiderat, creditum abiurauerat, cædis conscia fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat. Verum ingenium eius haud absurdum, posse versus facere, iocum move re, sermone vti vel modesto, vel molli, vel proca

ci.

ci. prorsus multæ facetiæ, multusq; lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proximum annum consulatum petebat, sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. neque illi tamen ad cauendum dolus, aut astutię deerant. namque à principio consulatus sui, multa per Fuluiam pollicendo, effecerat, vt Q. Curius, de quo paulo ante memoraui, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc, collegam suũ Antonium pactione prouinciæ perpulerat, ne contra remp. sentiret: circum se præsidia amicorum, atque clientium occulta habebat. Postquam dies comitiorum venit, & Catilinæ neque petitio, neque insidiæ, quas consuli fecerat, prosperè cessere: constituit bellum facere, & extrema omnia experiri, quoniam, quæ occulte tentauerat, aspera, fœdaque euenerant. Igitur C. Manlium Fæsulas, atque in eam partem Etruriæ, Septimium quendam Camertem in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisit, præterea alium aliò, quem vbique opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ multa simul moliri: consuli insidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse, item alios iubere: hortari, vti semper intenti, paratique essent: dies, noctesq; festinare: vigilare: neq; insomnia, neque labore fatigari. postremo,

Consulibus in campo fecerat.

Multas simultates.

Insomnis.

vbi multa agitanti nihil procedit, rursus intempesta nocte coniurationis principes conuocat per M. Porcium Leccam, ibique multa de ignauia eorum questus, docet se Manlium praemisisse ad eam multitudinem, quam ad capienda arma parauerat, item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent, seq; ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset: eum suis consilijs multum officere. Igitur perterritis, ac dubitantibus cæteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius senator, constituere ea nocte paulo post cum armatis hominibus, sicuti salutatum, introire ad Ciceronem, ac de improuiso domi suæ imparatum confodere. Curius, vbi intelligit, quantum periculum consuli impendeat, propere per Fuluiam Ciceroni dolum qui parabatur, enuntiat. Ita illi ianua prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Etruria plebẽ solicitare, egestate simul, ac dolore iniuriæ nouarum rerum cupidam, quòd, Sylla dominatione, agros, bonaq; omnia amiserat, præterea, latrones cuiusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, nonnullos ex Syllanis colonis, quibus libido, atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliquí fecerãt. Ea cum Ciceroni nuntiarentur, ancipiti malo permotus, quòd neque vrbem ab insidijs priuato consilio longius tueri poterat, neque exercitus Manlij quantus, aut quo consilio foret, satis compertum habebat,

habebat, rem ad senatum refert, iam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaque quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decreuit, darent operam consules, ne quid resp. detrimenti caperet. Ea potestas per senatum more Romano magistratui maxima permittitur, exercitum parari, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque ciues: domi militiæq; imperium, atque iudicium summum habere. Aliter, sine populi iussu nulli earum rerum consuli ius est. Post paucos dies L. Senius senator in senatu literas recitauit, quas Fesulis allatas sibi dicebat, in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse cum magna multitudine ante diem VI. Kal. Nou. simul, id quod in tali re solet, alij portenta, atque prodigia nuntiabant: alij, conuentus fieri, arma portari, Capuæ, atque in Apulia seruile bellum moueri. Igitur senati decreto Q. Marcius Rex Fasulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam. circumq; ea loca missi sunt. Hi vtrique ad vrbem imperatores erãt, impediti, ne triumpharent, calumnia paucorum, quibus omnia honesta, atq; inhonesta vendere mos erat. Sed prætores Q. Pompeius Rufus Capuã, Q. Metellus Celer in agrum Picenum: hisque permissum, vti pro tempore, atq; periculo exercitum compararent. Ad hoc, si quis indicasset de coniuratione, quę contra rem p. facta erat, præmium decreuere, seruo libertatem, sestertia centum, libero impunitatem eius rei, & sestertia ducenta. Itemq;

Seruius Histas

senatus

nã vterque

terducenta

decreuere, vti gladiatoriæ familiæ Capuam, & in cetera municipia distribuerentur pro cuiusq; opibus; Romæ per totam vrbem vigiliæ haberentur, eisque minores magistratus præessent. Quibus rebus permota ciuitas, atque immutata facies vrbis erat: ex summa lætitia, atq; lasciuia quæ diuturna quies pepererat, repente omnes tristitia inuasit: festinare, trepidare: neque loco, neque homini cuiquam satis credere, neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu periculo metiri. Ad hoc, mulieres, quibus pro reip. magnitudine belli timor insolitus incesserat, afflictare sese: manus supplices ad cælum tendere: miserari paruos liberos: rogitare: omnia pauere: superbia, atque delicijs omissis, sibi, patriæq; diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa mouebat: tametsi præsidia parabantur, & ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Pauto, postremo, dissimulandi causa, & quasi sui expurgandi, sicuti iurgio lacessitus foret, insenatum venit. tum M. Tullius consul siue præsentiam eius timens, siue ira cõmotus, orationem habuit luculentam, atque vtilem reip. quam postea scriptam edidit. Sed, vbi ille assedit, Catilina, vt erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso vultu, voce supplici, postulare à patribus cœpit, nequid de se temere crederent: ea familia ortum, ita se ab adolescentia vitam instituisse, vt omnia bona in spe haberet: ne existimarent, sibi, patricio homini, cuius ipsius, atq; maio-

quam

aut sui

simulanda

haberent, ne.

maiorum plurima beneficia in plebem R. essent, perdita rep. opus esse, cum eam seruaret M. Tullius, inquilinus ciuis urbis Romæ. Ad hæc male dicta alia cũ adderet, obstrepere omnes, hostem, atque parricidam vocare, tum ille furibundus. Quoniam quidem circumuentus, inquit, ab inimicis præceps agor, incendium meum ruina restinguam. Deinde se ex curia domum proripuit ibi multa secum ipse voluens, quòd neque insidiæ consuli procedebant, & ab incendio intelligebat urbem vigilijs munitam, optimum factu credẽs exercitum augere, ac prius, quàm legiones scriberentur, multa ante capere, quæ bello vsui forent, nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego, atque Lentulo, cæterisq; quorum cognouerat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes factionis confirment, insidias consuli maturent, cædem, incendia, aliaq; belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad urbem accursurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Mãlius ex suo numero legatos ad Q. Marcium Regem mittit cum mandatis huiusce modi: DEOS, hominesq; testamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neq; quo periculum aliis faceremus, sed vti corpora nostra ab iniuria tuta forent: qui miseri, egentes, violentia, atque crudelitate fœneratorum plerique patria, sed omnes fama, atque fortunis expertes sumus: neque cuiquam nostrum licuit, more maiorum, lege vti, erant, multo

neque amisso patrimonio, corpus liberum habe
re: tanta sæuitia fœneratorum, atque prætori
fuit. Sæpe maiores vestrum miseriti plebis R. de
cretis suis inopiæ eius opitulati sunt: ac nouissi
me memoria nostra, propter magnitudinem æri
alieni, volentibus omnibus bonis, argentum æri
solutum est. Sæpe ipsa plebs, aut dominand
studio permota, aut superbia magistratuum ar
mata, à patribus secessit. At nos non imperium
neque diuitias petimus, quarum rerum causa
bella, atque certamina omnia inter mortale
sunt: SED libertatem, quam nemo bonus, nis
cum anima simul, amittit. Te, atque senatum
obtestamur, consulatis miseris ciuibus: legis præ
sidium, quod iniquitas prætoris eripuit, restitua
necessitatē. tis, neue nobis eam necessitudinem imponatis, v
quæramus, quonam modo maxime vlti sangui
nem nostrum pereamus. Ad hæc Q. Martiu
respondit: si quid ab senatu petere vellent, a
armis discedant, Romam supplices proficiscan
veniant: tur: ea misericordia, ac mansuetudine senatum
populumque R. semper fuisse, vt nemo vnquam
ab eo frustra auxilium petierit. At Catilina ex
itinere plerisque consularibus, præterea optim
cuique literas mittit: se, falsis criminibus cir
cumuentum, quoniam factioni inimicorum resi
stere nequiuerit, fortunæ cedere, Massiliam i
exilium proficisci, non qui sibi tanti sceleris con
scius esset, sed vti resp. quieta foret, néue ex su
contentione seditio oriretur. Ab his longe diuer
sa

sas literas Q. Catulus in senatu recitauit, quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat. earum exemplum infra scriptum est.

L. CATILINA Q. CATVLO S.

EGREGIA tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrẽ defensionem in nouo consilio non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decreui: quam medius fidius licet veram cognoscas iniurijs, contumelijsq; concitatus, quòd fructu laboris, industriaq; meæ priuatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi: non, quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus soluere possem, cum & alijs nominibus liberalitas Aureliæ Orestillæ, suis, filiæq; copijs persolueret: sed quod nos dignos homines honore, honestatos videbam, meaq; falsa suspicione alienatum esse sentiebam. Hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis cõseruandæ sum secutus. Plura cum scibere vellem, nuntiatum est mihi vim parari. Nunc Orestillam tibi commendo, tuæq; fidei trado. Eam ab iniuria defendas, per liberos tuos rogatus, aueto. Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Rheatino, dum, ciuitatem antea solicitatam armis exornat, cum fascibus, atq; alijs imperij insignibus in castra ad Manliũ contendit. Hac vbi

concilio

honestos

vicinitatẽ exonerat.

Romæ comperta sunt, senatus Catilinam, & Manlium hostes iudicat, ceteræ multitudini diē statuit, antequam liceret sine fraude ab armis discedere, præter rerum capitalium condēnatis.

condemnatos.

Præterea, decernit, vti consules delectum habeant, Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet: Cicero vrbi præsidio sit. Ea tempestate mihi imperium populi R. multo maxime miserabile visum est: cui cum ad occasum ab ortu solis omnia domita armis parerent, domi otiū, atq; diuitiæ, quæ prima mortales putant, affluerent, fuere tamen ciues, qui seq;, remq; publicam obstinatis animis perditum irent. namque,

cautam electionem exercitus habeant: C. Antonius.

nīque ex duobus senatus.

duobus senati decretis, ex tanta multitudine neq; præmio inductus cōiurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat. tanta vis morbi, atque vti tabes pleroſque ciuium animos inuaserat. neque solum illis aliena mens erat, qui conscij cōiurationis fuerant, sed omnino cuncta plebes, nouarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat. Id ad eo more suo videbatur facere. NAM semper in ciuitate, quibus opes nullæ sunt, bonis inuident, malos extollūt, vetera odere, noua exoptāt, odio suarū rerum mutari omnia student, turba, atq; seditionibus sine cura aluntur: QVONIAM egestas facile habetur sine damno. Sed vrbana plebes ea vero præceps erat multis de causis. Primum omnium, qui vbiq; probro, atq; petulantia maximè præstabant, item alij per dedecora, patrimo-

plebs,

plebs ierat

nijs

nijs amissis: postremo, omnes quos flagitium, aut facinus domo expulerat, hi Romam, sicuti in sentinam cõfluxerant. deinde multi, memores Syllanę victoriæ, quòd ex gregarijs militibus alios senatores videbant, alios ita diuites, vt regio victu, atq; cultu ætatem agerent, sibi quisque, si victoria in armis foret, talia sperabat. præterea iuuentus, quæ in agris manuum mercede inopiam tolerauerat, priuatis atque publicis largitionibus excita, vrbanum otium ingrato labori prætulerat. Eos, atq; alios omnes malum publicum alebat. Quominus mirandũ est, homines egentes, malis moribus, maxima spe reip. iuxta ac sibi cõsuluisse. Præterea, quorum victoria Syllæ, parentes proscripti, bona erepta, ius libertatis imminutum erat, haud sane alio animo belli euentum expectabant. Ad hoc, quicunque aliarum, atque senatus, partium erant, conturbari remp. quàm minus valere ipsi, malebant. Id adeo malum multos post annos in ciuitatem reuerterat. Nã postquam Cn. Pompeio, & M. Crasso coss. tribunicia potestas restituta est, homines adolescentes summam potestatem nacti, quibus ætas, animusq; ferox erat, cœpere, senatum criminando, plebem exagitare: deinde, largiendo, atque pollicitando magis incendere: ita ipsi clari, potentesq; fieri. Contra eos summa ope nitebatur pleraque Nobilitas senatus, specie reip. pro sua magnitudine. Namque vti paucis verũ absoluam, per illa tempora quicunque remp. agitaue-

Id adeo malum multos.

nobilitas senatus sub specie pro

tauere, honestis nominibus, alij, sicuti iura popu-
li defenderent, pars, quo senatus auctoritas ma-
xima foret, bonum publicum simulantes, pro su-
quisque potentia certabat: neque illis modestia
neque modus contentionis erat: vtique victo-
riam crudeliter exercebant. Sed, postquam Cn.
Pompeius ad bellum Maritimum, atque Mi-
thridaticum missus est, plebis opes imminutæ,
paucorum potentia creuit. Hi magistratus, pro-
uincias, aliáque omnia tenere: ipsi innoxij, flo-
rentes, sine metu ætatem agere, cæterôsque iu-
dicijs terrere, quo plebem in magistratu placi-
dius tractarent. Sed, vbi primum, dubijs rebus
nouandi, in primo. *notandis, spes oblata est, vetus certamen ani-
mos eorum arrexit. Quòd si primo prœlio Cati-
lina superior, aut æqua manu discessisset: profecto
magna clades, atque calamitas reip. oppres-
sisset: neq; illis, qui victoriam adepti forent, diu-
tius ea vti licuisset, quin, defessis, & exangui-
bus, qui plus posset, imperium * atque libertatem
extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem
complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt.
*Hæ duæ voces redundant. In his erat Fuluius, senatoris filius: quem re-
tractum ex itinere parens necari iussit. Isdem
temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præ-
ceperat, quoscunque moribus, aut fortuna nou-
rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios
solicitabat, neque solum ciues, sed cuiusque mo-
genus hominum, quod modo vsui bello foret. Ig-
tur P. Umbreno cuidam negotium dat, vti leg-

tos Allobrogum requirat, eosque, si possit, impellat ad societatem belli, existimans publice, priuatimq; ære alieno oppressos: praterea, quòd *natura Gallica gens bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Vmbrenus, quòd in Gallia negotiatus erat, plerisque principibus ciuitatum notus erat, atque eos nouerat. Itaque sine mora, vbi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu ciuitatis, & quasi dolens eius casum, *requirere cœpit, quem exitum tantis malis sperarent. Postquam illos videt queri de auaritia magistratuum, accusare senatum, quòd in eo auxilii nihil esset, miseriis suis remedium mortem *expectare: At ego, inquit, vobis, si modo viri esse vultis, rationem ostendam, qua tanta mala ista effugiatis. Hac vbi dixit, Allobroges, in maximam spem adducti, Vmbrenum orare, vt sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quin cupidissime facturi essent, dum ea res ciuitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit, quòd foro propinqua erat, neque aliena consilij propter Semproniam. Nam tum Brutus ab Roma aberat. Praterea, Gabinium arcessit, quo maior auctoritas sermonis inesset. Eo praesente coniurationem aperit: nominat socios, praterea multos cuiusq; generis innoxios, quo legatis animus amplior essee, deinde eos, pollicitos operam suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam consilii caperent.

exquirere.

spectare.
al. sperare.

tauere, honestis nominibus, alij, sicuti iura populi defenderent, pars, quo senatus auctoritas maxima foret, bonum publicum simulantes, pro sua quisque potentia certabat: neque illis modestia, neque modus contentionis erat: vtique victoriam crudeliter exercebant. Sed, postquam Cn. Pompeius ad bellum Maritimum, atque Mithridaticum missus est, plebis opes imminutæ, paucorum potentia creuit. Hi magistratus, prouincias, aliáque omnia tenere: ipsi innoxij, florentes, sine metu ætatem agere, cæterôsque iudicijs terrere, quo plebem in magistratu placidius tractarent. Sed, vbi primum, dubijs rebus *notandis, spes oblata est, vetus certamen animos eorum arrexit. Quòd si primo prælio Catilina superior, aut æqua manu discessisset: profecto magna clades, atque calamitas remp. oppressisset: neq; illis, qui victoriam adepti forent, diutius ea vti licuisset, quin, defessis, & exanguibus, qui plus posset, imperium* atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra coniurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. In his erat Fuluius, senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari iussit. Eisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscunque moribus, aut fortuna nouis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios solicitabat, neque solum ciues, sed cuiusque modi genus hominum, quod modo vsui bello foret. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, vti lega-

*notandis, in primo.

*Hæ duæ voces redundant.

tos Allobrogum requirat, eosque, si possit, impellat ad societatem belli, existimans publice, priuatimq; ære alieno oppressos: praterea, quòd *natura Gallica gens bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Vmbrenus, quòd in Gallia negotiatus erat, plerisque principibus ciuitatum notus erat, atque eos nouerat. Itaque sine mora, vbi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu ciuitatis, & quasi dolens eius casum, *requirere cœpit, quem exitum tantis malis sperarent. Postquam illos videt queri de auaritia magistratuum, accusare senatum, quòd in eo auxilii nihil esset, miseriis suis remedium mortem *expectare: At ego, inquit, vobis, si modo viri esse vultis, rationem ostendam, qua tanta mala ista effugiatis. Hac vbi dixit, Allobroges, in maximam spem adducti, Vmbrenum orare, vt sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quin cupidissime facturi essent, dum ea res ciuitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit, quòd foro propinqua erat, neque aliena consilij propter Semproniam. Nam tum Brutus ab Roma aberat. Praterea, Gabinium arcessit, quo maior auctoritas sermonis inesset. Eo presente coniurationem aperit: nominat socios, preterea multos cuiusq; generis innoxios, quo legatis animus amplior essee, deinde eos, pollicitos operam suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam consilii caperent.

exquirere.

spectare.
al. sperare.

perent. in altera parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ. At in altera maiores opes, tuta consilia, pro incerta spe certa præmia. hæc illis volentibus, tandem vicit fortuna reip. Itaque Q. Fabio Sangæ, cuius patrocinio plurimum ciuitas vtebatur, rem omnem, vti cognouerant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcipit, vt studium coniurationis vehementer simulent: ceteros adeant, bene polliceantur: dentq; operam, vt eos quam maxime manifestos habeant. Isdem ferè temporibus in Gallia citeriore, atque vlteriore, item in agro Piceno, Brutio, Apulia motus erat. Nam illi quos ante Catilina dimiserat, inconsulto ac veluti per dementiam, cuncta simul agebant: nocturnis consilijs, armorum, atque telorum portationibus, festinãdo, agitando omnia, plus timoris quàm periculi effecerant. ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex S. C. causa cognita, in vincula coniecerat. Item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei prouinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum cæteris qui principes cõiurationis erant, paratis vt videbatur, magnis copijs constituerat, vti, cum Catilina in agrum Fæsulanum cum exercitu venisset, L. Bestia tribunus pl. concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellique grauissimi inuidiam optimo Consuli imponeret: eo signo, proxima nocte cætera multitudo coniurationis suum quisque negotium exequeretur

Bruttio, in Apulia.

participes.

inuidia.

sed

sed ea diuisa hoc modo dicebatur: Statilius, & Gabinius uti cũ magna manu duodecim simul oportuna loca urbis incenderent: quo tumultu facilior aditus ad consulem, ceteróque quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis ianuam obsideret, eumque ui aggrederetur, alius autem alium: sed filij familiarum, quorum ex nobilitate maxima pars erat, parentes interficerent, simul cæde, & incendio perculsis omnibus ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata atque decreta, Cethegus semper quærebatur de ignauia sociorum: illos dubitando, & dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere: facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seq, si pauci adiuuarent, languentibus alijs, impetum in curiam facturum. natura ferox, ue hemens, manu promptus erat: MAXIMVM bonum in celeritate putabat. Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium cæteros conueniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant iusiurandum, quod signatum ad ciues perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium impelli posse. cæteri nihil suspicantes dant. Cassius semet eò breui venturum pollicetur, ac paulo ante legatos ex urbe proficiscitur. Lentulus cum his P. Vulturtium quẽdam Crotoniensem mittit: ut Allobroges, priusquàm domum pergerent, cum Catilina data, atque accepta fide, societatem confirmarent. Ipse Vulturtio literas ad Catilinam dat: quarum

exem-

exemplum infra scriptum est. QVI sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quanta calamitate sis: & memineris, te virum esse: consideres, quod tua rationes postulent: AVXILIVM petas ab omnibus, etiam ab infimis. Ad hoc, mandata verbis dat: cum ab senatu hostis iudicatus sit, quo consilio seruitia repudiet: in vrbe parata esse, quę iusserit: ne cunctetur ipse propius accedere. His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptinio prætoribus imperat, vt in ponte Milvio per insidias Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius rei gratia mittebantur: cætera, vti facto opus sit, ita agant, permittit illis. Homines militares, sine tumultu præsidijs collocatis, sicuti præceptum erat, occulte pontem obsident. Postquã ad id loci legati cum Vulturtio venerunt, & simul vtrinq; clamor exortus est: Galli, cito cognito consilio sine mora prætoribus se tradunt. Vulturtius primo, cohortatus cæteros, gladio se à multitudine defendit, deinde, vbi à legatis desertus est, multa prius de salute sua Pomptinium obtestatus, quod ei notus erat: Postremo timidus, ac vitæ diffidens, velut hostibus, sese prætoribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia propere per nuntios consuli declarantur. At illum ingens cura, atque lætitia simul occupauere. Nam lætabatur intelligens, coniuratione patefacta, ciuitatem periculis

riculis ereptam esse. Porro autem anxius erat, dubitans, in maximo scelere tantis ciuibus deprehensis, quid facto opus esset. Pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reip. fore credebat. Igitur, confirmato animo, vocari ad sese iubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemq; Ceparium Terracinensem, qui in Apuliam ad concitanda seruitia proficisci parabat. Cateri sine mora veniunt: Cepariꝰ paulo ante domo egressus, cognito indicio, ex vrbe profugerat. Consul Lentulum, quòd prætor erat, ipse manu tenens in senatum perducit: reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire iubet. Eò senatum aduocat: magnaq; frequentia eius ordinis, Vulturtium cum legatis introducit, Flaccum prætorem scrinium cum literis, quas à legatis acceperat, eodem afferre iubet. Vulturtius, interrogatus de itinere, de literis: postremo, quid aut qua de causa, consilij habuisset, primo fingere alia omnia, dissimulare de coniuratione: post, vbi fide publica dicere iussus est, omnia, vti gesta erant, aperit: docetq; se paucis ante diebus à Gabinio & Cepario socium accitum: nihil amplius scire, quàm legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Antroniũ, Ser. Syllam, L. Vargunteium, multos præterea in ea coniuratione esse. eadem Galli fatentur. At Lentulũ dissimulantem coarguunt, præter literas, sermonibus, quos ille habere solitus erat: ex libris Sibyllinis, regnum Romæ tribus Cornelijs portendi:

di: Cinnam atque Syllam antea, se tertium esse, cui fatum foret vrbis potiri: præterea ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpe ex prodigiis aruspices respõdissent bello ciuili cruentum fore. Igitur, perlectis literis, cum prius omnes signa sua cognouissent, Senatus decernit, vti, abdicato Magistratu, Lentulus, itemq; ceteri in liberis custodiis habeantur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Ceparius (nam is paulo ante ex fuga retractus erat) Cn. Terentio senatori traduntur. Interea plebs, coniuratione patefacta, quæ primo cupida nouarum rerum nimis bello fauebat, mutata mente Catilinæ consilia execrari, Ciceronem ad cœlum tollere, veluti ex seruitute erepta, gaudiũ, atque lætitiam agitabat. namq; alia belli facinora prædæ magis, quàm detrimento, fore: incendium vero crudele, immoderatũ, ac sibi maxime calamitosum putabat, quippe cui omnes copiæ in vsu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad Senatum adductus erat: quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. Is, cum se diceret indicaturũ de coniuratione, si fides publica data esset: iussus à consule, quæ sciret edicere eadem fere, quæ Vulturtius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostiũ senatum edocet: præterea se missum à M. Crasso, qui Catilinæ nuntiaret,

sigilla decreuit.

nam

tiaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, alijq; ex coniuratione deprehensi terrerent, eóque magis properaret ad vrbem accedere, quo & ceterorum animos reficeret, & illi facilius è periculo eriperentur. Sed, vbi Tarquinius Crassum nominauit, hominem nobilem, maximis diuitijs, summa potentia: alij rem incredibilem rati, pars, tametsi verum existimabant, tamen, quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda, quàm exagitanda, videbatur, pleriq; Crasso ex priuatis negotijs obnoxij, conclamant, indicem falsum esse, deq; ea re postulant vti referatur. Itaq; consulente Cicerone, frequẽs senatus decernit, Tarquinij indicium falsum videri, eumq; in vinculis retinendum, neq; amplius potestatem faciundã, nisi de eo indicaret, cuius consilio tãtam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existimarent, indicium illud à P. Antronio machinatum, quo facilius, appellato Crasso per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret. alij, Tarquinium immissum a Cicerone aiebant, ne Crassus, more suo suscepto malorum patrocinio, remp conturbaret. Ipsum Crassum ego postea prędicantem audiui, tantam illam cõtumeliam sibi ab Cicerone impositam. Sed ijsdem temporibus Q. Catulus, & Cn. Piso neq; precibus, neq; gratia, neq; pretio Ciceronem impellere potuere, vti per Allobroges, aut per alium indicem C. Cæsar falso nominaretur. nam vterq; cum illo graues inimicitias exercebant, Piso, oppugnatus in iu-

dicio repetundarum, propter cuiusdam transpadani supplicium iniustum: Catulus, ex petitione pontificatus odio incensus, quòd, extrema aetate, maximis honoribus vsus, ab adolescentulo Caesare victus discesserat. Res autem opportuna videbatur, quòd is, priuatim egregia liberalitate, publice maximis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed, vbi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi, sigillatim circumeundo, atque ementiendo qua se ex Vulturtio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi inuidiam conflauerant: vsque eo, vt nonnulli equites R. qui praesidij causa cum telis erant circum aedem Concordiae, seu periculi magnitudine, seu animi mobilitate impulsi, quo studium suum in remp. clarius esset, egredienti ex senatu Caesari gladio minitarentur. Dum haec in senatu aguntur, et dum legatis Allobrogum, & T. Vulturtio, comprobato eorum indicio, praemia decernuntur: libertini, & pauci ex clientibus Lentuli, diuersis itineribus, opifices, atque seruitia in vicis ad eum eripiendum solicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio remp. vexare soliti erant. Cethegus autem per nuntios familiam atque libertos suos lectos, & exercitatos in audaciam, orabat, vt, grege facto, cum telis ad sese irrũperent. Consul, vbi ea parari cognouit, dispositis praesidijs, vti res, atque tempus monebat, conuocato senatu refert, quid de ijs fieri placeat, qui in custodijs

stodijs traditi erant. Sed eos paulo ante frequens senatus iudicauerat contra remp. fecisse. Tũ D. Iunius Silanus, primus sententiam rogatus. quòd eo tempore consul designatus erat, de ijs, qui in custodijs tenebantur, & praterea de L. Cossio, P. Furio. P Vmbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreuerat, isq; post ea, permotus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiã Ti. Neronis iturum se dixerat, qui de ea re, præsidijs additis, referũdum censuerat. Sed Cæsar, vbi ad eum uentum est, rogatus sententiã à consule, huiuscemodi verba locutus est.

OMNES homines P. C. qui de rebus dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse, decet. HAVD facile animus verum prouidet, vbi illa officiunt, neque quisquam omnium libidini simul & vsui paruit. Vbi intenderis ingeniũ, valet. Si libido possidet, ea dominatur, animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi P. C. qui reges, aut qui populi, ira, aut misericordia impulsi, male consuluerint: sed ea malo dicere, quæ maiores nostri contra libidinẽ animi sui rectè, atque ordine fecère. Bello Macedonico, quod cũ rege Perseo gessimus, Rhodiorum ciuitas, magna, atque magnifica, quæ populi R. opibus creuerat, infida, atque aduersa nobis fuit: sed postquam, bello confecto, de Rhodijs consultum est, maiores nostri, ne quis diuitiarum magis, quàm iniuriæ causa bellum inceptum diceret, impunitos eos dimisere.

peruidet atque

aduersa

Item, bellis Punicis omnibus, cum sæpe Carthaginienses & in pace, & per inducias multa nefaria facinora fecissent, nunquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quod se dignum foret, quàm quòd in illos iure fieri posset, quærebant. Hoc item vobis prouidendum est P. C. ne plus apud vos valeat P. Lentuli, & cęterorum scelus, quàm vestra dignitas, neu magis iræ vestræ, quam famæ, consulatis. nam si digna pœna pro factis eorum reperitur: nouum consilium approbo. sin magnitudo sceleris omnium ingenia exuperat: ijs vtendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite, atque magnifice casum reip. miserati sunt: quæ belli sæuitia esset, quæ victis acciderent, enumerauere: rapi virgines, pueros: diuelli liberos à parentum complexu: matres familiarũ pati, quæ victoribus collibuissent: fana, atq; domos spoliari: cædem, incendia fieri: postremo armis, cadaueribus, cruore, atq; luctu omnia compleri. Sed, per deos immortales, quò illa oratio pertinuit? an, vti vos infestos coniurationi faceret? scilicet, quã res tanta, atq; tam atrox non permouit, cum oratio accendet. accenderet non ita est: NEQVE cuiquam mortalium iniuriæ suæ paruæ videtur: multi eas grauius æquo habuere. sed alijs alia licentia est, P. C. qui demissi in obscuro vitam agunt si quid iracundia deliquere, pauci sciunt, fama, atque fortuna eorum pares sunt: qui magno imperio præditi, in excel-

se

ſo ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales nouere. IT A in maxima fortuna minima licētia eſt. Neq; ſtudere, neq; odiſſe, ſed minime iraſci decet. quæ apud alios iracundia dicitur, ea in imperio ſuperbia, atq; crudelitas appellatur. Equidem ego ſic exiſtimo P.C. omnes cruciatus minores, quã facinora illorum, eſſe. Sed pleriq; mortales poſtrema meminere, & in hominibus impijs, ſceleris eorum obliti, de pœna diſſerunt, ſi ea paulo ſæuior fuerit. D. Silanum, virum fortem, atq; ſtrenuum, certo ſcio, quæ dixerit, ſtudio reip. dixiſſe, neq; illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere. eos mores, eamq; modeſtiã viri cognoui. Verum ſententia eius mihi non crudelis, (quid enim in tales homines crudele fieri poteſt?) ſed aliena à rep. noſtra videtur. Nam profecto aut metus, aut iniuria te ſubegit, Silane, conſulem deſignatum, genus pœnę nouum decernere. De timore ſuperuacaneũ eſt diſſerere, cum præſertim, diligentia clariſſimi viri cõſulis, tanta præſidia ſint in armis. De pœna, poſſum equidẽ dicere id, quod res habet, in luctu, atq; miſerijs mortem ærumnarũ requiem, non cruciatũ, eſſe: eam cuncta mortalium mala diſſoluere: vltra neq; curæ, neq; gaudio locũ eſſe. Sed per deos immortales, quamobrem in ſententia nõ addidiſti, vti prius verberibus in eos animaduerteretur? an, quia lex Porcia vetat? at alia leges item condemnatis ciuibus non animam eripi, ſed exiliũ permitti iubẽt. An, quia grauius eſt verbera

illos

ſeuerior

dicere: tuta ſint

præſidia

vetat, aut al. atqui vitam.

facinoris, quos iudicastis conuictos?

ri, quàm necari? quid aut acerbum, aut nimis graue est in homines tanti facinoris conuictos? sin, quia leuius est: qui conuenit in minore negotio legem timere, cum eam in maiore neglexeris? At enim quis reprehendet. Quod in parricidas reip. decretum erit? tempus, dies, fortuna, cuius libido gentibus moderatur. Illis merito accidet, quidquid euenerit: ceterũ vos P.C. quid in alios statuatis, considerate. OMNIA mala exẽ

rebus

pla ex bonis initijs, orta sunt: sed, vbi imperium ad ignaros ciues, aut minus bonos peruenit: nouum illud exemplum ab dignis, & idoneis ad indignos, & non idoneos transfertur. Lacedæmo

tyrannos

nij, deuictis Atheniensibus, triginta viros imposuere, qui remp. eorum tractarent. Hi primo cœpere pessimum quemque, & omnibus inuisum indemnatum necare. Ea populus lætari, & merito dicere fieri. Post, vbi paulatim licentia creuit, iuxta bonos, & malos libidinose interficere, ceteros metu terrere. Ita ciuitas seruitute oppressa, stulta lætitia graues pœnas dedit. Nostra memoria victor Sylla, cum Damasippum, & alios eiusmodi, qui malo reip. creuerant, iugulari iussit, quis nõ factum eius laudabat? homines scelestos, factiosos, qui seditionibus remp. exagitauerant, merito necatos aiebant. Sed ea res magna initium cladis fuit. Nam, vti quisque aut domum, aut villam, postremo vas, aut vestimentum alicuius concupiuerat, dabat operam, vti is in proscriptorũ numero esset. Ita illi, quibus Damasippi

masippi mors lætitiæ fuerat, paulo post ipsi trahebantur: neque prius finis iugulandi fuit, quam Sylla omnes suos diuitijs expleuit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus uereor. Sed in magna ciuitate multa, & varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. Vbi hoc exemplo, per senatus decretum, gladium consul eduxerit, quis illi finem statuet, aut quis moderabitur? Maiores nostri P. C. neque consilij, neque audaciæ vnquam egere: neque illis superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si moda probarent, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumpserunt: postremo, quod vbique apud socios, aut hostes idoneum videbatur, cum summo studio domi exequebãtur. Imitari, quàm inuidere bonis, malebant. Sed eodem illo tempore, Græcia morem imitati, verberibus animaduertebant in ciues: de condemnatis summum supplicium sumebant. Post quam resp. adoleuit, & multitudine ciuium factiones valuere, circumueniri innocentes, alia huiusce modi fieri cœpere: tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt, quibus legibus exilium damnatis permissum est. Hanc ego causam P. C. quo minus nouum cõsilium capiamus, inprimis magnam puto. PROFECTO virtus, atque sapientia maior in illis fuit, qui ex paruis opibus tantum imperium fecere, quàm in

nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? minime. Sed ita censeo: publicandas eorum pecunias, ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxime opibus valent: neu quis de his postea ad senatum referat, neue cum populo agat: qui aliter fecerit, senatum existimare, eum contra remp. et salutem omnium facturum. Postquam Cæsar dicendi finẽ fecit, cęteri verbo, alius alij varie assentiebantur. At M. Porcius Cato, rogatus sententiam, huiuscemodi orationem habuit. LONGE mihi alia mens est P.C. cum res, atque pericula nostra considero, & cum sententias nonnullorum ipse mecum reputo. Illi mihi disseruisse videntur de pœna eorũ, qui patriæ, parentibus, aris, atq; focis suis bellum parauere. Res autẽ monet, cauere ab illis magis quàm, quid in illos statuamus, consultare. Nam cætera maleficia tum persequare, vbi facta sunt: hoc, nisi prouideris, ne accidat, vbi euenit, frustra iudicia implores. CAPTA vrbe, nihil reliqui fit victis. Sed, per deos immortales, (vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quàm remp. fecistis) si ista, cuiuscunque modi sint, quę amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium præbere vultis: expergiscimini aliquando, & capessite remp. non agitur de vectigalibus, neque de sociorum iniurijs. libertas, & anima nostra in dubio est. Sępenumero P.C. multa verba in hoc ordine fec: sæpe de luxuria,

atque

atque auaritia nostrorum ciuium questus sum: multosque mortales ob eam causam aduersos habeo. Qui mihi, atque animo meo nullius vnquam delicti gratiam feciſſem, haud facile alterius libidini malefacta condonabam. sed ea tametsi vos paruipendebatis: tamen resp. firma erat: opulẽtia negligentiam tolerabat. Nũc vero non id agitur, bonis ne, an malis moribus viuamus: neque, quantum, aut quàm magnificum imperium populi R. sit, sed cuius hęccunque modi videntur, nostra, an nobiscum vna, hostium futura sint. Hic mihi quisquam mansuetudinẽ, & misericordiam nominat? iam pridem equidẽ nos veris rerum vocabulis amisimus. quia, bona aliena largiri, liberalitas, malarum rerum audacia, fortitudo vocatur, eo resp. in extremo sita est. Sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis: sint misericordes in furibus ærarij: ne illi sanguinem nostrum largiantur: &, dum paucis sceleſtis parcunt, bonos omnes perditum eant. Bene, & composite C. Cæsar paulo ante in hoc ordine de vita, & morte disseruit, credo falsa existimãs ea quæ de inferis memorantur, diuerso itinere malos à bonis loca tetra, inculta, fœda, atque formidolosa habere. Itaque censuit, pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos, videlicet timens ne, si Romæ sint, aut à popularibus coniurationis, aut à multitudine conducta, per vim eripiantur. Quasi vero mali, atque sce-

ea causa.

condonabant.

paruipendatis.

sceleratis.

lesti tantummodo in vrbe, et non per totam Italiam sint, aut non ibi plus possit audacia, vbi ad defendendum opes minores sunt. Quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit. Sin in tanto omniũ metu solus nõ timet: eo magis refert, me mihi, atque vobis timere. Quæ de P. Lentulo, cæterisq; statuetis, pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ, & de omnibus coniuratis decernere. Quãto vos attentius ea agetis, tanto illis animus infirmior erit. Si paululum modo vos languere viderint, iam omnes feroces aderunt. Nolite existimare, maiores nostros armis remp. ex parua magnam fecisse. si ita res esset, multo pulcherrimã eam nos haberemus. Quippe sociorum, atq; ciuium, praterea armorum, atque equorum maior nobis copia, quàm illis, est. Sed alia fuere, quæ illos magnos fecere, quæ nobis nulla sunt, domi industria foris iustum imperium, animus in consulendo liber, neque delicto, neque libidini obnoxius. PRO his nos habemus luxuriam, atque auaritiam, publice egestatem, priuatim opulentiam: laudamus diuitias, sequimur inertiam: inter bonos, & malos nullum discrimen est, omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neq; mirum, vbi vos separatim sibi quisque consilium capitis, vbi domi voluptatibus, hic pecuniæ, aut gratiæ seruitis. Eo fit, vt impetus fiat in vacuam remp. Sed ego hæc omitto. Coniurauere nobilissimi Ciues patriam incendere: Gallorum gentem, infestissi-

posse. sint. exercitum.

mam Romano nomini, ad bellũ accersunt: dux hostium cum exercitu supra caput est: vos cunctamini etiam nunc? & dubitatis, quid intra mœnia deprehensis hostibus, faciatis? misereamini, censeo: deliquere homines adolescentuli per ambitionem: atq; etiam armatos dimittatis: næ ista vobis mansuetudo, et misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est, sed vos non timetis eam. Immo vero maxime: sed inertia, & mollitia animi, alius alium expectantes, cunctamini, videlicet dijs immortalibus confisi, qui hanc remp. in maximis sæpe periculis seruare. NON votis, neque supplicijs muliebribus auxilia deorum parantur. Vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt. Vbi socordiæ tete, atque ignauiæ tradideris, nequidquam deos implores. Irati, infestiq; sunt. Apud maiores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnauerat, necari iussit. Atque ille egregius adolescens immoderatæ fortitudinis morte pœnas dedit. vos de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? videlicet cætera vita eorum huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lẽtuli, si ipsi pudicitiæ, si famæ suæ, si Dijs, aut hominibus vnquam vllis pepercit. Ignoscite Cethegi adolescentiæ, nisi iterum iam patriæ bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Ceparioloquar? quibus si quidquam pensi vnquam fuisset, non

ea

ea consilia de rep. habuissent. Postremo P.C. si mehercle peccato locus esset, facile paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba mea contemnitis: sed vndique circumuenti sumus: Catilina cum exercitu in faucibus vrget: alij intra mœnia, atque in sinu vrbis sunt hostes: neque parari, neque consuli quidquam potest occulte: quo magis properandum est. Quare ita censeo: cum nefario consilio sceleratorum ciuium resp. in maxima pericula venerit, hiq; indicio T. Vulturtij, & legatorum Allobrogum conuicti, confessiq; sint, cædem, incendia, aliaq; fœda, atque crudelia facinora in ciues, patriamq; parauisse, de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum supplicium sumendum. Postquam Cato assedit, consulares omnes, itemq; senatus magna pars, sententiam eius laudant, virtutem animi ad cœlum ferunt: alij alios increpantes, timidos vocant: Cato magnus, atque clarus habetur: senati decretum fit, sicuti ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ populus R. domi, militiæq;, mari, atque terra præclara facinora fecit, forte libuit attendere, quæ res maxime tanta negotia sustinuisset. Sciebam sæpenumero parua manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoueram, paruis copijs bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpe fortunæ violentiam toleratum esse: facundia Græcos, gloria belli Gallos, Romanos ante fuisse. ac mihi, multa agitanti, constabat, paucorum

eorum ciuium egregiam virtutem cuncta patrauisse, eoq; factum, vti diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed, postquam luxus atque desidia ciuitas corrupta est, rursus resp. magnitudine sua imperatorum, atque magistratuum vitia sustentabat: ac, veluti effœta parente, multis tempestatibus haud sane quisquã Roma virtute magnus fuit. Sed, memoria mea, ingenti virtute, diuersis moribus fuere viri duo, M. Cato, & C. Cæsar: quos quoniam res obtulerat, silentio prȩterire non fuit consilium, quin vtriusque naturam, & mores, quantum ingenio possem, aperirem. IGITVR his genus, ætas, eloquentia prope aequalia fuere: magnitudo animi par, item gloria: sed alia alij. Cæsar beneficijs, ac munificentia magnus habebatur: integritate vitæ Cato. Ille mansuetudine, & misericordia clarus factus: huic seueritas dignitatẽ addiderat. Cæsar, dando, subleuando, ignoscendo, Cato, nihil largiendo, gloriam adeptus est. In altero miseris perfugium erat, in altero malis pernicies. Illius facilitas, huius constantia laudabatur. Postremo Cæsar in animum induxerat, laborare, vigilare, negotijs amicorum intentus, sua negligere, nihil denegare, quod dono dignum esset, sibi magnum imperium, exercitum, nouum bellum exoptabat, vbi virtus enitescere posset. At Catoni studiũ modestiæ, & decoris, sed maxime seueritatis erat. NON diuitiis cum diuite, nec factione cum factioso, sed cum strenuo virtute

ea consilia de rep. habuissent. Postremo P.C. si mehercle peccato locus esset, facile paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba mea comtemnitis: sed vndique circumuenti sumus: Catilina cum exercitu in faucibus vrget: alij intra mœnia, atque in sinu vrbis sunt hostes: neque parari, neque consuli quidquam potest occulte: quo magis properandum est. Quare ita censeo: cum nefario consilio sceleratorum ciuium resp. in maxima pericula venerit, hiq; indicio T. Vulturtij, & legatorum Allobrogum conuicti, confessiq; sint, cædem, incendia, aliaq; fœda, atque crudelia facinora in ciues, patriamq; parauisse, de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more maiorum supplicium sumendum. Postquam Cato assedit, consulares omnes, itemq; senatus magna pars, sententiam eius laudant, virtutem animi ad cœlum ferunt: alij alios increpantes, timidos vocant: Cato magnus, atque clarus habetur: senati decretum fit, sicuti ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, qua populus R. domi, militiaq;, mari, atque terra præclara facinora fecit, forte libuit attendere, qua res maxime tanta negotia sustinuisset. Sciebam sæpenumero parua manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoueram, paruis copijs bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpe fortuna violentiam toleraui sse: facundia Græcos, gloria belli Gallos, Romanos ante fuisse. ac mihi, multa agitanti, constabat, paucorum

eorum ciuium egregiam virtutem cuncta patrauisse, eoq; factum, vti diuitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed, postquam luxu atque desidia ciuitas corrupta est, rursus respublica magnitudine sua imperatorum, atque magistratuum vitia sustentabat: ac, veluti effœta parente, multis tempestatibus haud sane quisquã Romæ virtute magnus fuit. Sed, memoria mea, ingenti virtute, diuersis moribus fuere viri duo, M. Cato, & C. Cæsar: quos quoniam res obtulerat, silentio prçterire non fuit consilium, quin vtriusque naturam, & mores, quantum ingenio possem, aperirem. IGITVR his genus, ætas, eloquentia prope æquália fuere: magnitudo animi par, item gloria: sed alia alij. Cæsar beneficijs, ac munificentia magnus habebatur: integritate vitæ Cato. Ille mansuetudine, & misericordia clarus factus: huic seueritas dignitatẽ addiderat. Cæsar, dando, subleuando, ignoscendo, Cato, nihil largiendo, gloriam adeptus est. In altero miseris perfugium erat, in altero malis pernicies. Illius facilitas, huius constantia laudabatur. Postremo Cæsar in animum induxerat, laborare, vigilare, negotijs amicorum intentus, sua negligere, nihil denegare, quod dono dignum esset, sibi magnum imperium, exercitum, nouum bellum exoptabat, vbi virtus enitescere posset. At Catoni studiũ modestiæ, & decoris, sed maxime seueritatis erat. NON diuitiis cum diuite, nec factione cum factioso, sed cum strenuo virtute

tute, cum modesto pudore, cum innocente abstinentia certabat: esse, quàm videri, bonus malebat: ita, quo minus gloriam* petebat, *eo magis *illam adsequebatur. Post quam, vti dixi, senatus in Catonis sententiam discessit, consul optimum facturatus, noctem, quæ instabat, antecapere, ne quid eo spatio nouaretur, triumuiros, quæ ad supplicium postulabat, parare iubet: ipse, dispositis præsidijs, Lentulum in carcerem deducit: cæteris idem fit per prætores. Est locus in carcere, quod Tullianum appellatur, vbi paululum ascenderis ad læuam, circiter xij. pedes humi depressus. Eum muniunt vndique parietes, atq; insuper camera lapideis fornicib⁹ iuncta: sed inculta tenebris, odore fœda, atque terribilis eius facies est. In eum locum postquam demissus est Lentulus, iudices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille patricius, ex gente clarissima Corneliorum, qui cõsulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus, factisque suis exitium vitæ inuenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario eodem modo supplicium sumptum est. DVM ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam & ipse adduxerat, & Manlius habuerat, duas legiones instituit, cohortes pro numero militum complet: deinde, vt quisque voluntarius, aut ex socijs in castra venerat, æqualiter distribuerat, ac breui spatio legiones numero hominum expleuerat, cum initio non amplius duobus millibus habuisset.

appetebat, illum.

huisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: cæteri, vt quẽque casus armauerat, sparos, aut lanceas, alii præacutas sudes portare. Sed postquam Antonius cum exercitu aduentabat, Catilina per mõtes iter facere, modo ad vrbem, modo in Galliam versus castra mouere, hostibus occasionẽ pugnã di non dare. Sperabat propediem magnas copias se habiturum, si Romę socii incepta patrauissent: interea seruitia repudiabat, * cuius initio ad eũ magnæ copię concurrebant, opibus coniurationis fretus, simul alienũ suis rationibus existimans, videri causam ciuium cum seruis fugitiuis cõmunicasse. Sed post quã in castra nuntius peruenit, Romæ coniurationẽ patefactam, de Lentulo, & Cethego, cæterisq; quos supra memoraui, supplicium sumptum: pleriq; quos ad bellum spes rapinarum, aut nouarum rerum studiũ illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes asperos magnis itineribus in agrũ Pistoriẽsem abducit, eo consilio vti per tramites occulte profugeret in Galliam transalpinã. At Q. Metellus Celer cũ tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerũ eadem illa existimans, quæ supra diximus, Catilinã agitare. Igitur, vbi iter eius ex perfugis cognouit, castra propere mouit, ac sub ipsis radicibus mõtium consedit: quà illi descẽsus erat in Galliã properanti. Neq; tamẽ Antonius procul aberat, vtpote qui magno exercitu locis æquioribus expeditos in fugam sequeretur.

(Sed

(Sed

faciebat
mouebat

cuius rei, al. quorum

adducit, profugerent, al. perfugerent.

transitus.

Sed Catilina, postquam videt montibus, atque copijs hostium sese clausum, in vrbe res aduersas neque fugæ, neque præsidij vllam spem, optimum factu ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quãprimũ confligere. Itaq; cõcione aduocata, huiuscemodi orationem habuit:

Compertũ habeo.

COMPERTVM ego habeo, milites, VERba virtutem non addere, neque ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido exercitum, oratione Imperatoris fieri. Quanta cuiusque animo audacia natura, aut moribus inest, tanta in bello patere solet. Quem neque gloria, neque pericula excitant, ne quidquam hortere, timor animi auribus officit. Sed ego vos, quo pauca monerem, aduocaui, simul vti causam mei consilij aperirem. Scitis equidem, milites, socordia atque ignauia Lentuli quantum ipsi, nobisq; cladis attulerit, quoq; modo, dum ex vrbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiuerim. Nũc vero, quo in loco res nostræ sint, iuxta mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium duo, vnus ab vrbe, alter à Gallia obstant: diutius in his locis esse, si maxime animus feret, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet: quocunque ire placet, ferro iter aperiendum est. Quapropter vos moneo, vti forti, atq; parato animo sitis: &, cum prœlium inibitis, memineritis, vos diuitias, decus, gloriam, præterea libertatem, atque patriam in dextris vestris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde,

de, municipia, atque colonia patebunt. Sin metu cesserimus: eadem illa aduersa fient: neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Praterea, milites, non eadem nobis, & illis necessitudo impẽdet. Nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis superuacaneum est pro potentia paucorũ pugnare. Quo audacius aggredimini, memores pristinæ virtutis. Licuit nobis cum summa turpitudine in exilio ætatem agere. Potuistis nonnulli Romæ, amissis bonis alienas opes expectare: quia illa fœda, atque intoleranda viris videbantur, hæc sequi decreuistis, si hæc relinquere vultis, audacia opus est. Nemo, nisi victor, pace bellum mutauit. Nã, in fuga salutem sperare, cum arma, queis corpus tegitur, ab hostibus auerteris, ea vere dementia est. SEMPER in prælio ijs maximum est periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur. Cum vos considero, milites, & cum facta vestra æstimo: magna me spes victoriæ tenet. Animus, ætas, virtus vestræ me hortantur: PRÆTEREA, necessitudo, quæ etiam timidos fortes facit. Nam, multitudo hostium ne circumuenire queat, prohibẽt angustiæ loci. Quòd si virtuti vestræ fortuna inuiderit: cauete, ne inulti animã amittatis, neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quàm, virorum more pugnantes, cruentam, atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.

aggrediamini.

spectare.

hoc

quibus abieceris.

HÆC vbi dixit, paululum commoratus si-

gna canere iubet, atque instructos ordines in locum aequum deducit: dein, remotis omnium equis, quo militibus, exaequato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco, atque copijs instruit. Nã, uti planities erat inter sinistros montes, & ab dextera rupe aspera, octo cohortes in fronte constituit, *reliqua signa in subsidijs arctius collocat. Ab his centuriones omnes lectos, & euocatos, praterea ex gregarijs militibus optimum quemque armatum in primam aciem subducit: C. Manliũ in dextra, Faesulanum quendam in sinistra parte curare iubet: ipse cum liberis, & colonis propter Aquilam adsistit: quam bello Cymbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus ager, quòd prælio adesse nequibat, M. Petreio legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti causa conscripserat, in fronte, post eas caterum exercitum in subsidijs locat. Ipse equo circuens, unumquemque nominans, appellat, hortatur, rogat, ut memineriut, se contra latrones inermes, pro patria, pro liberis, pro aris, atque focis suis certare. Homo militaris, quòd amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosque ipsos, factaq; eorum fortia nouerat, ea commemorando, militum animos accendebat. Sed, ubi omnibus rebus exploratis, Petreius tuba signum dat, cohortes paulatim incedere iubet, idem facis

deinde.

reliquarũ.

Catilina liberis Martius.

Petreius.

C. Antonius cohortatur

viginti.

cit hostium exercitus. Postquã eò ventum est, vnde à ferentarijs prælium committi posset, maximo clamore, infestis signis *concurrunt, pila omittunt, res gladijs geritur. Veterani, pristinæ virtutis memores, comminus acriter instare, illi haud timidi resistunt: maxima vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari: laborantibus succurrere: integros prosaucijs arcessere: omnia prouidere: multum ipse pugnare, sæpe hostem ferire: strenui militis, & boni imperatoris officia simul exequebatur. Petreius, vbi videt Catilinã contra, ac ratus erat, magna vi contendere, cohortem prætoriam in medios hostes inducit, eosque perturbatos, atque alios alibi resistentes, interficit: deinde vtrinque ex lateribus cæteros aggreditur. Manlius, & Fæsulanus in primis pugnãtes cadunt. Postquã fusas copias, seq; cum paucis relictum videt Catilina, memor generis, atque pristinæ dignitatis suæ in confertissimos hostes incurrit, ibique pugnans confoditur. Sed, confecto prælio, tum vero cerneres quanta audacia, quantáque animi vis fuisset in exercitu Catilinæ. Nam fere, quemquisq; pugnando viuus locum ceperat, eũ, amissa anima, corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors prætoria discesserat, paulo diuersius, sed omnes tamen aduersis vulneribus, conciderant. Catilina vero longe à suis inter hostium cadauera repertus est, paululum etiã adhuc spirans, ferociamq; animi, quam habuerat,

vtrinque cõcurrunt.

uiuus, in uultu retinens. Postremo, ex omni copia, neque in prælio, neque in fuga quisquam ciuis ingenuus captus est. Ita cuncti sua hostiumq; uitę iuxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi R. lætam, aut incruentam victoriam adeptus erat. Nã strenuissimus quisque aut occiderat in prælio, aut grauiter uulneratus discesserat. Multi autem qui è castris uisendi, aut spoliandi gratia processerant, uoluentes hostilia cadauera, amicũ alij, pars hospitem, aut cognatum reperiebãt. Fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita uarie per omnem exercitum lætitia, mœror, luctus, atque gaudium *agitabantur.

agitabatur

C. SALVSTII CRISPI DE BELLO IVGVRTHINO.

EALSO queritur de natura sua genus humanũ, quòd imbecilla, atq; aui breuis, forte potius, quàm uirtute, regatur. NAM, contra reputando, neque maius aliud, neq; præstabilius inuenias, magisque naturę industriam hominum, quàm uim, aut tempus deesse. Sed dux, atq; imperator uitæ mortalium, animus est. Qui ubi ad gloriam uirtutis uia grassatur, abunde pollens, potensq;, & clarus est, neque fortuna eget, quippe quę probitatem, industriam, ceteraq; bonas artes neque dare, neque eripere cuiquam potest.

fortuna.

potest. Sin, captus prauis cupidinibus, ad inertiam, & voluptates corporis pessundatus est, pernicioſa libidine paulisper vſus, vbi per ſocordiam vires, tempus, ingenium defluxere, naturæ infirmitas * accuſatur: ſuam quippe culpam * actores ad negotia transferunt. QVOD ſi hominibus bonarum rerum tanta cura eſſet, quanto ſtudio aliena, ac nihil profutura, multumq; etiam periculoſa, petunt: neque regerentur magis caſibus, quàm regerent caſus, & eò magnitudinis procederent, vbi pro mortalibus gloria æterni fierent. NAM vti genus hominũ compoſitum è corpore, & anima eſt: ita res cunctæ, ſtudiáque omnia noſtra, corporis alia, alia animi naturã ſequuntur. Igitur præclara facies, magnæ diuitiæ, ad hoc vis corporis, & alia huiuſcemodi omnia breui dilabuntur. At ingenij egregia facinora, ſicuti anima, immortalia ſunt. Poſtremo, corporis & fortunæ bonorum, vti initium, ſic finis eſt, omniaq; orta occidunt, & aucta ſeneſcũt. animus incorruptus, æternus, rector humani generis, agit, atque habet cuncta, neque ipſe habetur. quo magis prauitas eorũ admiranda eſt, qui deditì corporis gaudiis, per luxũ * atque ignauiã ætatem agunt, cæterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium eſt, incultu, atque ſocordia torpeſcere ſinunt, cum præſertim tam multæ, variæq; ſint artes animi, quibus ſumma claritudo paratur. Verum ex his magiſtratus, & imperia,

accuſarum

auctores

&

postremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempestate cupienda videtur: quoniam neque virtuti honos datur, neque illi, quibus per fraudem ius fuit, vtique tuti, aut eo magis honesti sunt. Nam, vi quidē regere patriam, aut parentes, quanquam & possis, & delicta corrigas, tamen importunum est, cum præsertim omnes rerum mutationes eadem, fugam, aliáque hostilia portendant. FRVSTRA autem niti, neque aliud, se fatigando, nisi odium quærere, extremæ dementiæ est: nisi forte quem inhonesta & pernicioſa libido tenet, potentiæ paucorum decus, atque libertatem suam gratificari. Cæterum ex iis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno vsui est memoria rerū gestarum: cuius de virtute quia multi dixere, prætereundum puto, simul, ne per insolentiā quis existimet memet studium meum laudando extollere. Atq; ego credo fore, qui, quia decreui procul à rep. ætatem agere, tanto, támque vtili labori meo nomen inertiæ imponant: certe, quibus maxima industria videtur, salutare plebem, & conuiuiis gratiam quærere. Qui si reputauerint, & quibus ego temporibus magistratum adeptus sum, & quales viri idem assequi nequiuerint, & postea, qua genera hominum in Senatum peruenerint: profecto existimabunt, me magis merito, quàm ignauia, iudicium animi mei mutauisse, maiusq; commodum ex otio meo, quàm ex aliorum negotiis, reip. venturum. Nam sæpe audiui, Q. Maximum

extrema dementia.

gloriam.

audiui ego

*ximum, P. Scipionem, præterea ciuitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere: cum maiorum imagines intuerentur, vehementissime sibi animum ad virtutem accendi: scilicet nõ ceram illam, neque figuram tantam vim in sese habere, sed memoria rerum gestarũ eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quàm virtus * eorum famam, atque gloriam adæquauerit. At contra, quis est omnium his moribus, * quin diuitiis, & sumptibus, non probitate, neque industria, cum maioribus suis contendat? etiam homines noui, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem anteuenire, furtim, & per latrocinia potius, quàm bonis artibus, ad imperia, & honores nituntur. Proinde quasi prætura, & consulatus, atque alia omnia huiuscemodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non perinde habeantur, vt eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verum ego liberius, altiusque processi, dum me ciuitatis morum piget, tædetq;. Nunc ad inceptum redeo.*

eorum abundat.

qui

BELLVM scripturus sum, quod populus R. cum Iugurtha rege Numidarum gessit: primum quia magnum & atrox, variaq; victoria fuit: deinde, quia tum primũ superbiæ nobilitatis obuiam itum est. Quæ cõtentio, diuina, et humana cuncta permiscuit, coq; vecordiæ processit, vt studiis ciuilibus bellum, atq; vastitas Italiæ finem faceret. Sed prius quàm huiuscemodi rei initiũ expedio, pauca supra repetam: quo, ad cogno-

ſcendũ omnia illuſtria magis, magiſq; in aperto ſint. Bello Punico ſecundo, quo Dux Carthaginienſium Hannibal, poſt magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxime attriuerat,

Maſiniſſa. Maſſaniſſa Rex Numidarũ, in amicitiam receptus à P. Scipione, cui poſtea cognomen Africano ex virtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis Carthaginiẽſibus, & capto Syphace, cuius in Africa magnum atq; late imperiũ valuit, populus R. quaſcunq; vrbes, & agros manu ceperat, regi dono

Maſiniſſæ. dedit. Igitur amicitia Maſſaniſſę bona, atq; honeſta nobis permanſit: ſed imperij, vitæq; eius finis idem fuit. Deinde Micipſa filius regnũ ſolus obtinuit, Manaſtabale, & Guluſſa fratribus morbo abſumptis. Is Adherbalem, et Hiempſalem ex ſeſe genuit, Iugurthamq; Manaſtabalis

Filium Manaſtabalis fratris quẽ Maſiniſſa, quod ortus fratris filium, quẽ Maſſaniſſa, quia ortus ex cõcubina erat, priuatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos ſuos, domi habuit. Qui vbi primum adoleuit, pollens viribus, decora facie, ſed multo maxime ingenio validus, nõ ſe luxui, neq; inertiæ corrumpendum dedit, ſed, vti mos gentis illius eſt, equitare, iaculari, curſu cum æqualibus certare: &, cum omnes gloria anteiret, omnibus tamen charus eſſe: ad hoc pleraque tempora invenãdo agere: leonem, atque alias feras primus, aut in primis ferire: PLVRIMVM facere, & minimũ ipſe de ſe loqui. Quibus rebus Micipſa tametſi initio lætus fuerat, exiſtimans Iugurthæ

vir-

virtutem regno ſuo gloriæ fore: tamen poſtquam hominẽ adoleſcentem, exacta ſua ætate, & paruis liberis, magis magisq; creſcere intelligit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo ſuo voluebat. Terrebat eum natura mortalium auida imperij, & præceps ad explendam animi cupidinem, præterea, opportunitas ſuæq; & liberorum ætatis quæ etiam mediocres viros ſpe prædæ trãſuerſos agit. Ad hoc, ſtudia Numidarum in Iugurtham accenſa: ex quibus, ſi talem virum dolis interfeciſſet, ne qua ſeditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumuentus, vbi videt, neq; per vim, neq; inſidijs opprimi poſſe hominem tam acceptum populari-bus, quòd erat Iugurtha manuprõptus, & appetens gloriæ militaris, ſtatuit eum obiectare periculis, & eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipſa, cum populo R. equitum atq; peditum auxilia mitteret, ſperãs vel oſtentando virtutem, vel hoſtium ſæuitia facile eum occaſurum, præfecit Numidis, quos in Hiſpaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, euenit. Nã Iugurtha, vt erat impigro, atq; acri ingenio, vbi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & morem hoſtium cognouit, multo labore, multaq; cura, præterea modeſtiſſime parendo, & ſæpe obuiam eundo periculis, in tantam claritudinem breui peruenerat, vt noſtris vehemẽter charus, Numãtinis maximo terrori eſſet. Ac ſane, quod difficilimum

in primis est, & prœlio strenuus erat, & bonus consilio: quorum alterum ex prouidentia timorem, alterum ex audacia temeritatem plerumq; afferre solet. Igitur imperator omnes fere res asperas per Iugurtham agere, in amicis habere, magis magisq; eum indies amplecti, quippe cuius neque consilium, neque inceptum vllum frustra erat. Huc accedebat munificentia animi, ingenij solertia: quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia coniunxerat. Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures noui, atque nobiles, quibus diuitiæ bono, honestoq; potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti: qui Iugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore vti solus imperio Numidiæ potiretur: in ipso maximam virtutem, Romæ omnia venalia esse. Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse reuerti domum decreuit: donatum, atque laudatum magnifice pro concione Iugurtham in prætorium adduxit: ibique secreto monuit, vt potius publice, quàm priuatim amicitiam populi R. coleret: neu quibus largiri insuesceret. PERICVLOSE à paucis emi, quod multorum esset: si permanere vellet in suis artibus, vltra illi & gloriam, & regnum venturum: sin properantius pergeret, pecuniam, & ipsum præcipitem casurum. Sic locutus, cum literis eum, quas Micipsæ redderet, dimisit. Earum sententia hæc erat:

mediocriter regno

ne aliquibus

suam &

erat: Iugurthæ tui bello Numantino longe maxima virtus fuit. Quam rem certo scio tibi gaudio esse. Nobis ob merita sua charus est: vt idē senatui, populoq; R. sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor. En habes virum dignum te, atque auo suo Massanissa. Igitur rex, vbi ea quæ fama acceperat, ex literis imperatoris ita esse cognouit, tum virtute, tum gratia viri permotus, flexit animum suum, & Iugurtham beneficijs vincere aggressus est, statimque eum adoptauit, & testamento pariter cum filijs heredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo, atque ætate confectus, cum sibi finem vitæ adesse intelligeret, coram amicis, & cognatis, itemq; Adherbale, & Hiempsale filijs, huiuscemodi verba cum Iugurtha fertur habuisse: PARVI Mego te, Iugurtha, amisso patre sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existimans non minus me tibi, quàm liberis, si genuissem, ob beneficia charum fore. Neq; ea res falsum me habuit. Nam, vt alia magna, & egregia tua facinora omittā, nouissime rediens Numantia, meq; regnumq; meum gloria decorasti, tuaq; virtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti: in Hispania nomē familiæ nostræ renouasti, postremo, quod difficilimum inter mortales est, gloria inuidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura finē vitæ facit, per hanc dexteram, per regni fidem moneo, obtestorq; vti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio

Massanissa

honorasti.

meos

meo fratres sunt, caros habeas, neu malis a lienos adiungere, quàm sanguine coniũctos retinere. NON exercitus, neque thesauri praesidia regni sunt. Verum amici: quos neque armis cogere, nequo auro parare queas, officio, & fide pariuntur. Quis autẽ amicior, quam frater fratri? aut quem alienum fidum inuenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego regnum vobis trado firmũ, si boni eritis: sin mali, imbecillum. NAM cõcordia paruae res crescunt, discordia maxime dilabũtur. Ceterũ ante hos te, Iugurtha, qui aetate, & sapientia prior es, ne aliter quid eueniat, prouidere decet. NAM in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit iniuriam, tamen, quia plus potest, facere videtur. Vos autem, Adherbal, et Hiempsal colite, obseruate talem hunc virum: imitamini virtutem, & enitimini, ne ego meliores liberos sumpsisse videar, quàm genuisse. Ad ea Iugurtha, tametsi regem ficta locutum intelligebat, & ipse longe aliter animo agitabat: tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio iusta magnifice fecerant, reguli in vnum conuenere, vt inter se de cunctis negotijs disceptarẽt. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, etiam ante ignobilitatem Iugurthae, quia materno genere impar erat, despiciens, dextra Adherbalem adsedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Iugurtha foret. Dein tamen, vt aetati concederet, sa-

paranẽtur.

& iam antea

antea

tigatus

tigatus à fratre, vix in alteram partem, transductus est. Ibi cum multa de administrando imperio differerent, Iugurtha inter alias res iacit, oportere quinquēnij consulta, & decreta omnia rescindi, nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animi valuisse. Tum idem Hiempsal placere sibi respondit: nam ipsum illum tribus his proximis annis adoptione in regnum peruenisse. Quod verbum in pectus Iugurthę altius, quàm quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore ira, & metu anxius, moliri, parare, atque ea modo in animo habere, quibus per dolū Hiempsal caperetur. Quæ vbi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox: statuit quouis modo inceptum perficere. Primo conuentu, quem ab regulis factum supra memorauī, propter dissensionem placuerat diuidi thesauros, finesq; imperij singulis constitui. Itaque tempus ad vtramque rem deterebatur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Regibus interea in loca propinqua thesauris, alius alio concessere. Sed Hiempsal in oppido Thirmida forte eius utebatur domo, qui proximus lictor Iugurthæ, charus atque usq; ei semper fuerat: quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, impellitq;, vti tanquam suam domum visens eat: portarum claues adulterinas paret: nam vera ad Hiempsalem referebantur: ceterum, vbi res postularet, se ipsum cum magna venturum manu. Numida mandata breui conficit: atque, vti doctus erat, noctu

Iugurthæ partem traductus

perfecit:

noctu Iugurthæ milites introducit: qui postquam in ædes irrupere, diuersi regem quærere: dormientes alios, alios occurrantes interficere: scrutari loca abdita: clausa effringere: strepitu & tumultu omnia miscere, cum interim Hiempsal reperitur occultãs se in tugurio mulieris ancillæ, quò initio panidus, & ignarus loci profugerat. perfugerat. Numidæ caput eius, vt iussi erant, ad Iugurthã referũt. Cæterum fama tanti facinoris per omnem Africam breui diuulgatur: Adherbalem, omnesq; qui sub Micipsæ imperio fuerant, metus inuadit. In duas partes discedunt Numidæ: plures Adherbalem sequũtur; sed illum alterum bello meliores. Igitur Iugurtha quàm maximas potest copias armat: vrbes partim vi, alias voluntate imperio suo adiungit: omni Numidiæ imperare parat. At Adherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de cæde fratris, & fortunis suis, tamen fretus multitudine militum parabat armis contendere. Sed vbi res ad certamen venit, victus ex prælio profugit in proinciam, ac deinde Romam contendit. deinde Tum Iugurtha, patratis consilijs, postquam omni Numidia potiebatur, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum R. neque aduersus iram eius vsquam nisi in auaritia nobilitatis, & pecunia sua, spem habere. In quæ, paucis diebus, cum argento, & auro multo legatos Romam in magnis mittit, quibus præcipit, vt primum veteres amicos muneribus muneribus expleant, deinde nouos acquirant:

postre-

postremo, quemcunque possint largiendo parare, ne cunctentur. Sed vbi Romam legati venere, & ex præcepto regis hospitibus aliisq; quorum ea tempestate in senatu auctoritas pollebat, magna munera misere: tanta commutatio incessit, vti ex maxima inuidia in gratiam, & fauorem nobilitatis Iugurtha veniret. Quorum pars spe, alij præmio inducti, singulos ex senatu ambiundo nitebantur, ne grauius in eum consuleretur. Igitur, vbi legatis satis confidunt, die cõstituto senatus vtrisque datur, tum Adherbalem hoc modo locutum accepimus: PATRES conscripti, Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, vti regni Numidiæ tantummodo procurationem existimarem meam: cæterum ius, et imperium penes vos esse: simul eniteret domi, militiaq; quàm maximo vsui esse populo R. vos mihi cognatorum, vos affinium loco ducerem: si ea feciissem, in vestra amicitia exercitum, diuitias, monumenta regni me habiturum. Quæ præcepta patris cum agitarem, Iugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, cõtempto imperio vestro, Massanissa me nepotem, etiam ab stirpe socium, atque amicum populi R. regno, fortunisq; omnibus expulit. Atque ego P. C. quoniam eò miseriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, quàm ob maiorum meorum beneficia me posse à vobis auxilium petere, ac maxime deberi mihi beneficia à populo R. quibus non egerem, secundum ea, si

Ita

Massinissa

si desideranda erant, vti debitis vterer. SED quoniam parum tuta per se ipsa probitas est: neque mihi in manu fuit, Iugurtha qualis foret: ad vos confugi P. C. quibus, quod mihi miserrimum est, cogor prius oneri, quàm vsui esse. Ceteri reges, aut bello victi in amicitiam à vobis recepti sunt, aut in suis dubijs rebus societatem vestram adpetiuerunt. Familia nostra cum populo R. bello Carthaginiensi amicitiã instituit,

petendà

quo tempore magis fides eius, quàm fortuna pendenda erat. Quorum progeniem vos, P. C. nolite

Masinissæ

pati me, nepotem Massanissæ frustra à vobis auxilium petere. Si ad impetrandum nihil causæ haberem, preter miserandam fortunam, quòd paulo ante rex genere, fama, atque copijs potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes

expeto:

expecto: tamen erat maiestatis populi R. prohibere iniuriam, neque pati, cuiusquam regnum per scelus crescere. Verum ego ijs finibus eiectus sum, quos maioribus meis populus R. dedit: vnde pater & auus meus vna vobiscum expulere Syphacem, & Carthaginienses. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C. vos in mea iniuria despecti estis. Eheu me miserum, huccine, Micipsa pater, beneficia tua euasere, vt, quem in parem cum liberis tuis, regnique participem fecisti, is potissimum stirpis tue extinctor sit? Nũquam ne ergo familia nostra quieta erit? semper ne in sanguine, ferro, fuga versabimur? dum Carthaginienses incolumes fuere, iure omnia sæua patiebamur.

bamur. Hostis ab latere: vos amici procul: spes omnis in armis erat. Postquã illa pestis ex Africa eiecta est, læti pacẽ agitabamus: quippe, queis nullus hostis erat, nisi forte quẽ vos iussissetis. Ecce autem ex improuiso Iugurtha, intolerãda audacia, scelere, atque superbia sese efferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primũ regnũ eius sceleris sui prædã fecit: post, vbi me ijsdem dolis nequit capere, nihil minus, quàm vim, aut bellum expectantem, in imperio vestro, sicuti videtis, exorrẽ patria, domo, inopem, & coopertum miserijs effecit, vt vbiuis tutius, quàm in meo regno, essem. Ego sic existimabam, P. C. vti prędicantem audieram patrem meum, qui vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere, cęterum ex omnibus maxime tutos esse. Quod in familia nostra fuit, præstitit, vti in omnibus bellis adesset vobis: nos vti per otium tuti simus, in manu vestra est, P. C. Pater nos duos fratres reliquit: tertium Iugurtham beneficijs suis ratus est nobis coniunctum fore. Alter eorũ necatus: alter ipse ego manus impias vix effugi. Quid agam? aut quò potissimum infœlix accedam? generis præsidia omnia extincta sunt. Pater vti necesse erat, naturę concessit: fratri, quem minime decuit, propinquus per scelus vitam eripuit: affines, amicos, propinquos cęteros meos, alium alia clades oppressit: capti ab Iugurtha, pars in crucem acti, pars bestijs obiecti sunt: pauci, quibus relicta est

anima, clausi in tenebris cum mœrore, & luctu, morte graniorem vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi, aut ex necessarijs aduersa facta sunt, incolumia manerent: tamen, si quid ex improuiso mali accidisset, vos implorarem P. C. quibus pro magnitudine imperij ius, & iniurias omnes curæ esse decet. Nunc vero exul patria, domo, solus, atq; omnium honestarum egens rerum, quos accidam? vide Donatum. *quò accedam? aut quos appellem? nationes ne, an reges, qui omnes familiæ nostræ ob vestram amicitiam infesti sunt? an quoquam mihi adire licet,* aut. *vbi non maiorum meorum hostilia monumenta plurima sint? an quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? postremo* Masinissa. *Massanissa nos ita instituit, P. C. ne quemquam coleremus, nisi populum R. ne societates, ne fœdera noua acciperemus: abunde magna præsidia nobis in vestra amicitia fore: si huic imperio fortuna mutaretur, vna occidendũ nobis esse. Virtute, ac dijs volentibus, magni, & opulenti estis: omnia secunda, & obedientia sunt: quo facilius se circum iniurias curare licet. Tãtum illud vereor, ne quos priuata amicitia Iugurthæ, parum cognita, transuersos agat: quos ego audio* maxima. *summa ope niti, ambire fatigare vos singulos, ne quid de absente, incognita causa, statuatis: fingere me verba, & fugam simulare, cui licuerit in regno manere. Quod vtinã illũ, cuius impio facinore in has miserias proiectus sum, eadem hæc simulantem videam: & aliquãdo aut apud vos, aut*

apud

apud deos immortales rerum humanarum cura oriatur: vt ille, qui nunc sceleribus suis ferox, atque praclarus est, omnibus malis excruciatus, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearúmque miseriarum graues pœnas reddat. Iamiam frater animo meo charissime, quãquam tibi immaturo, &, vnde minime decuit, vita erepta est, tamen latandum magis, quàm dolendũ puto casum tuum. NON enim regnũ sed fugam, exilium, egestatẽ, & omnes has, quę me premunt, aerumnas cum anima simul amisisti. At ego infelix in tanta mala præcipitatus, pulsus ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum præbeo: incertus quid agam, tuas ne iniurias persequar, ipse auxilij egens: an regno consulam, cuius vitæ, necisque potestas ex alienis opibus pendet. Vtinam, emori, fortunis meis honestus exitus esset: ne viuere cõtemptus viderer, si defessus malis iniuriæ concessissem. Nunc quoniam neq; viuere libet, neq; mori licet sine dedecore, P. C. per vos, per liberos, atque parentes vestros, per maiestatẽ populi R. subuenite mihi misero: ite obuiam iniuriæ: nolite pati regnũ Numidiæ, quod vestrum est, per scelus, & sanguinẽ familiæ nostræ tabescere. Postquam rex loquendi finem fecit, legati Iugurthę largitione magis, quàm causa freti, paucis respondent: Hiempsalem, ob sæuitiam suam, ab Numidis interfectũ: Adherbalem vltro bellum inferentẽ, postquam superatus sit, queri, quòd iniuriã facere nequisset

Iugurtham ab senatu petere, ne se alium putarent, ac Numantiæ cognitus esset, neu verba inimici ante facta sua ponerent. Deinde vtrique curia egrediuntur. Senatus statim cõsulitur, fautores legatorũ, præterea magna pars gratia depranata, Adherbalis dicta contemnere: Iugurthæ virtutẽ laudibus extollere: gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere, & flagitio quasi pro gloria nitebantur. At contra pauci, quibus bonũ & æquũ diuitijs charius erat, subueniundum Adherbali, & Hiempsalis mortem seuere vindicandam censebant, sed ex omnibus maxime Æmilius Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus, auidus potentiæ, honoris, diuitiarũ, cæterum vitia sua callide occultans. Is postquam videt regis largitionem famosam, impudentemq; veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia inuidiam accenderet, animum à cõsueta libidine cõtinuit. Vicit tamen in senatu pars illa, quæ vero pretium, aut gratiam anteferebat. Decretũ fit, vti decem legati regnum quod Micipsa obtinuerat, inter Iugurtham, & Adherbalem diuiderẽt, cuius legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in senatu potens, quia consul, C. Graccho, et M. Fuluio Flacco interfectis, acerrime victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Iugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen accuratissime accepit: dando, & pollicendo multa perfecit, vti famæ, fidei, postremo omnibus suis rebus commodum regis ante-

teferret. Reliquos legatos eadem via aggressus, plerosque capit: PAVCIS charior fides, quàm pecunia fuit. In diuisione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit agro virisque opulẽtior, Iugurthæ traditur: illam alteram specie, quàm vsu, potiorem, quæ portuosior, & ædificijs magis exornata erat, Adherbal possedit. Res postulare videtur, Africæ situm paucis exponere, & eas gentes, quibuscum nobis bellum, aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca, & nationes ob calorem, aut asperitatem, item solicitudines minus frequentata sunt, de ijs haud facile compertum narrauerim: cætera quampaucissimis absoluam. In diuisione orbis terræ plerique in parte tertia Africam posuere: pauci, tantummodo Asiam, & Europam esse, sed Africam in Europa. Ea fines habet ab Occidente, fretum nostri maris, & Oceani: ab ortu solis decliuem latitudinem: quem locum Catabathmon incolæ appellant. Mare sæuum, importuosum: ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infœcundus: cœlo, terráque penuria aquarum: genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum: plerosq; senectus dissoluit, nisi qui ferro, aut bestijs interiere. Nã morbus haud sæpe quemquam superat. Ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africã habuerint, quiq; postea accesserint, aut quo modo inter se permisti sint: quanquã ab ea fama, quæ plerosq; obtinet, diuersum est: tamen, vti ex libris Punicis, qui

regis Hiempsalis dicebãtur, interpretatum nobis est, vtique rem sese habere cultores eius terrę putant, quàm paucissimis dicam. Cæterum fides eius rei penes auctores erit. Africam initio habuere Getuli, & Libyes, asperi, incultiq;, queis cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, vti pecoribus. Hi neque moribus, neq; lege, aut imperio cuiusquam regebãtur, vagi, palantes, quas nox coegerat, sedes habebãt. Sed postquã in Hispania Hercules sicuti Afri putãt, interijt: exercitus eius compositus ex varijs gentibus, amisso duce, ac passim multis sibi imperium petentibus, breui dilabitur. Ex eo numero Medi, Persa, & Armenij, nauibus in Africam transuecti, proximos nostro mari loces occupauere. Sed Persę intra Oceanũ magis. Hiq; alueos nauiũ inuersos pro tugurijs habuere: quia neq; materia in agris, neque ab Hispanis emendi, aut*mutandi copia erat. Mare magnũ, & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paulatim per connubia Getulos secum miscuere: & quia sæpe tentantes agros, alia deinde, atq; alia loca petierant, semet ipsi Numidas appellauere. Cæterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ Mapalia illi vocant, oblonga, incuruis lateribus tecta, quasi nauium carinę sunt. Medis autẽ, & Armeniis accessere Libyes. Nam hi propius mare Africũ agitabant: Getuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus: hiq; matura oppida habuere. Nã freto diuisi ab Hispania, mutare res inter sese instituerant.

sibi quisque imperium.

Africam.

rant. Nomẽ eorum paulatim Libyes corrũpere, barbara lingua Mauros pro Medis appellãtes. Sed res Persarum breui adoleuit: ac postea, Numidiæ nomine, propter multitudinem à parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxime Carthaginem Numidia appellatur. Deinde vtrique alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suum coegere, nomen, gloriámque sibi addidere, magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quàm Getuli, minus bellicosi: denique Africę pars inferior, pleraque ab Numidis possessa est: victi omnes in gentẽ, noménque imperatum concessere. Postea Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperii cupidine solicitatu plebe, & *alii nouarum rerum* auidi, Hipponem, Adrumetum, Leptim, aliásque vrbes in ora maritima condidere: hæque breui multum auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine silere melius puto, quàm parum dicere: quoniam aliò properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, qui locus Ægyptum ab Africa diuidit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Thereων, ac deinceps duæ Syrtes, interque eas Leptis: deinde Aræ Philenon: quẽ locum Ægyptum versus finem imperii habuere Carthaginienses: post aliæ Pudicæ vrbes. Cætera loca vsq; ad Mauritaniã Numidæ tenent. Proxime Hispaniã Mauri sunt. Super Numidiã Getulos accepimus, partim in tuguriis, alios inculti⁹ vagos

Libyes minus bellicosi, quam Getuli.

aliis auidis.

Thereõn.

Carthaginenses.

agitare: post eos Æthiopas esse: deinde locæ exusta solis ardoribus. Igitur bello Iugurthino pleraque ex Punicis oppida, & fines Carthaginiensium, quos nouissime habuerant, populus R. per magistratus administrabat: Getulorũ magna pars, & Numidæ vsque ad flumen Muluchan sub Iugurtha erant. Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cætera ignarus populi R. itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa, & eius incolis, ad necessitudinem rei satis dictum. Postquã, diuiso regno, legati Africa decessere, & Iugurtha cõtra timorẽ animi præmia sceleris adeptum sese videt, certũ esse ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse, simul & illorum pollicitationibus accensus, quos paulo ante muneribus expleuerat, in regnum Adherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus: at, is quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, opportunus iniuriæ, metuens magis, quàm metuendus. Igitur ex improuiso fines eius cũ magna manu inuadit: multos mortales cum pecore, atque alia præda capit: ædificia incendit: pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit. Deinde cum omni multitudine in regnum suum se Adherbalẽ dolore permotum. suum* conuertit, existimãs* dolore permotũ Adherbalem iniurias suas manu vindicaturum, eamq; rem belli causam fore. At ille, quod neque se parem armis existimabat, & amicitia populi R. magis, quã Numidis fretus erat, legatos

ad

ad Iugurtham de iniurijs questum misit. Quita metsi contumelioſa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decreuit, quàm bellum ſumere: quia tentatum antea ſecus ceſſerat. Neque eo magis cupido Iugurthæ minuebatur: quippe qui totum eius regnum animo iam inuaſerat. Itaque non, vti antea, cum prædatoria manu, ſed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit, & aperte totius Numidiæ imperiũ petere. Ceterũ, quà pergebat, vrbes, agros vaſtare, prædas agere, ſuis animum, hoſtibus terrorem augere. Adherbal vbi intelligit eò proceſſum, vti regnum aut relinquendum, aut retinendum armis eſſet, neceſſario copias parat, & Iugurthæ obuius procedit. Interim haud longe à mari prope Cirtham oppidum vtriuſque exercitus conſedit: & quia diei extremum erat, prœlium non inceptũ. Sed vbi plerumque noctis proceſſit, obſcuro etiã tum lumine, milites Iugurthini, ſigno dato, caſtra hoſtium inuadunt, ſemiſomnos partim, alios arma ſumentes fugant, ſunduntque: Adherbal cum paucis equitibus Cirthã profugit: & ni multitudo togatorum fuiſſet, quæ Numidas in ſequentes mœnibus prohibuit, vno die inter duos reges cœptum, atque patratum bellum foret. Igitur Iugurtha oppidum circumſedit: vineis, turribus que, & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxime feſtinans tempus legatorum antecapere, quos ante prœlium factũ ab Adherbale Romã miſſos audiuerat. Sed poſt

nondum commiſſũ. al non eſt inceptum. plurimum

à mœnibus paratum

quam senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur: qui ambos reges adeant, senatus populique Romani verbis nuncient, velle, & censere eos ab armis discedere: ita seque, illisque dignum esse. Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quòd Romæ, dum proficisci parant, de prælio facto, & oppugnatione Cirthæ audiebatur. Sed is rumor clemẽs erat. Quorum Iugurtha accepta oratione respondit: sibi neque maius quidquam, neque charius auctoritate senatus esse: ab adolescentia ita se enisum, vt ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitia, P. Scipioni, summo viro, placuisse: ob easdem artes à Micipsa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum esse: CETERVM, quo plura bene, atque strenue feciſſet, eo animum suum iniuriam minus tolerare: Adherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod vbi comperisset, eius sceleri obuiam isse: populum R. neque recte, neque pro bono facturum, si ab iure gentium seſe prohibuerit: postremo, de omnibus rebus legatos Romam breui missurum. Ita vtrique digrediuntur. Adherbalis copia appellandi non fuit. Iugurtha vbi eos Africa decessisse ratus est, neque propter naturam loci Cirtham armis expugnare potest: vallo, atque fossa mœnia circumdat: turres extruit, easque præsidijs firmat: præterea dies, noctesque, aut per vim, aut dolis tẽtare, defensoribus mœnium præmia modo, modo formidinem ostentare: suos hortando ad

factum,

breui se esse

virtutem

virtutem arrigere: prorſus intentius cuncta parare. Adherbal vbi intelligit omnes ſuas fortunas in extremo ſitas, hoſtem infeſtum, ſpem auxilij nullam, penuria rerum neceſſariarum bellum trahi non poſſe, ex iis qui vita Cirtham profugerant, duos maxime impigros delegit: eos, multa pollicendo, ac miſerando caſum ſuum, confirmat, vti per hoſtium munitiones noctu ad proximum mare dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus iuſſa efficiunt: literæ. Adherbalis in ſenatu recitatæ, quarũ ſententia hæc fuit: NON mea culpa ſæpe ad vos oratũ mitto P.C. ſed vis Iugurthæ ſubigit: quem tanta libido extinguendi me inuaſit, vt neque vos, neque deos immortales in animo habeat, ſanguinem meum, quàm omnia malit. Itaq; quintum iam menſem ſocius, & amicus populi R. armis obſeſſus teneor: neque mihi Micipſæ patris mei beneficia, neque veſtra decreta auxiliãtur: ferro, an fame acrius vrgear, incertus ſum. Plura de Iugurtha ſcribere dehortatur fortuna mea: ETIAM ante expertus ſum, parũ fidei miſeris eſſe. Niſi tamen intelligo illũ, ſupra quam ego ſum, petere, neque ſimul amicitiam veſtram, & regnum meum ſperare. Vtrum grauius exiſtimet, nemini occultum eſt. Nam initio occidit Hiempſalem fratrem meũ: deinde patrio regno me expulit. Quę ſane fuerint noſtræ iniuriæ, nihil ad vos. Verum nunc regnũ veſtrum armis tenet: me, quem vos imperatorẽ Numidis poſuiſtis, clauſum obſidet: legatorum

neceſſariũ non poſſe trahi:

munitores

recitatæ ſunt

quia

verba

verba quanti fecerit, pericula mea declarant. quid est reliquum, nisi vis vestra, qua moueri possit? nam ego quidem vellem, & hæc quæ scribo, & illa, quę intea in senatu questus sum, vana forent potius, quàm miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, vt Iugurthæ scelerum ostentui essem: non iam mortem, neq; aerumnas, tantummodo inimici imperium, et cruciatus corporis deprecor regno Numidię, quod vestrū est vti libet, consulite: me ex manibus impijs eripite. per vos, per maiestatem imperij, per amicitiæ fidem: si vlla apud vos memoria remanet aui mei Massanissæ. His literis recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum consedent, & quamprimum Adherbali subueniendum: de Iugurtha interim vti consuleretur, quoniam non paruisset legatis. Sed ab iisdem illis fautoribus regis summa ope enisum, ne tale decretū fieret: Iugurthæ bonum publicum, vt in plerisque negotijs solet, priuata gratia deuictū. Legantur tamen in Africam maiores natu nobiles, amplis honoribus vsi: in queis fuit M. Scaurus, de quo supra memorauimus, consularis, & tum in senatu princeps. Hi, quòd in inuidia res erat, simul et à Numidis obsecrati, triduo nauim ascēdere: deinde breui Vticā adpulsi, literas ad Iugurtham mittūt, quam ocissime ad prouinciam accedat, se ad eum ab senatu missos. Ille, vbi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audierat, contra inceptum suum venisse: primo commo

Masinissæ

commotus metu, atque libidine, diuersus agitabatur. Timebat iram senatus, ni paruisset legatis: porro animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebatur. VICIT tamen in auido ingenio prauum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summa vi Cirtham irrumpere nititur, maximè sperãs, diducta manu hostium, aut via, aut dolis sese casum victoriæ inuenturum. Quod vbi secus procedit, neque quod intenderat, efficere potest, vt prius, quàm legatos conueniret, Adherbalis potiretur, ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in prouinciam venit. Ac tametsi senatus verbis graues minæ nunciabantur, quòd ab oppugnatione non desisteret: multa tamen oratione consumpta, frustra legati discessere. Ea postquam Cirthæ audita sunt, Italici, quorum virtute mœnia defensabantur, consisi, deditione facta, propter magnitudinem populi R. inuiolatos sese fore, Adherbali suadent, vti sese, & oppidum Iugurthæ tradat: tantum ab eo vitam paciscatur: de ceteris senatui curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Iugurthæ rebatur, tamen, quia penes eosdem, si aduersaretur, cogendi potestas erat, ita, vti censuerant Italici, deditionem facit. Igitur Iugurtha in primis Adherbalẽ excruciatum necat: deinde omnes puberes Numidas, atque negotiatores promiscue, vti quisque armatus obuius fuerat, interficit. Quod postquã Romæ cognitũ est, et res in senatu agitari, cœpta, Itali sese, cœpit

ijdem illi ministri regi interpellando, ac sæpe gratia, interdum iurgijs trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Et ni C. Memmius, tribunus pl. designatus vir acer, & infestus potentiæ nobilitatis, populum R. edocuisset id agi, vti per paucos factiosos Iugurthæ scelus condonaretur: profecto omnis inuidia, prolatandis consultationibus, dilapsa foret: tanta vis gratiæ, atque pecuniæ regis erat. Sed vbi senatus delicti conscientia populum timet: lege Sempronia prouinciæ futuris consulibus Numidia, atque Italia decretæ sunt: cõsules declarati P. Scipio Nasica L. Bestia Calphurnius. Numidia Calphurnio, Scipioni Italia obuenit: deinde exercitus, qui in Africã portarentur, scribitur: stipendium, aliaq; quæ bello vsui forent, decernuntur. At Iugurtha, contra spem nũtio accepto, quippe cui, Romæ omnia venumire, in animo hæserat, filium, & cum eo duos familiares ad senatum legatos mittit: ijsq;, vti illis, quos, Hiempsale interfecto, miserat, præcipit, omnes mortales pecunia aggrediantur. Qui postquam Romam aduentabant, senatus a Bestia consultus est, placeret ne legatos Iugurthæ recipi mœnibus: ijq; decreuere, ni regnum, ipsumq; deditum venissent, vti diebus proximis decent Italia decederẽt. Consul Numidis ex senatus decreto nũtiari iubet: ita infectis rebus, illi domũ discedũt. Interim Calphurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobiles, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat:

vt scelus Iugurthæ

declarati sunt

in

in queis fuit Scaurus, cuius de natura, & habitu supra memorauimus. Nam in consule nostro multæ, bonæq; artes animi, & corporis erant: quas omnes auaritia præpediebat. Patiens laborum, acri ingenio, satis prouidēs, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula, & insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transuectæ. Igitur Calphurnius, initio paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est, multos mortales, & vrbes aliquot pugnando cepit. Sed vbi Iugurtha pecunia per legatos tentare, belliq;, quod administrabat, asperitatem ostendere cœpit: ANIMVS ager auaritia facile conuersus est. Cęterum socius, & administer omnium consiliorum assumitur Scaurus: qui tametsi à principio, plęrisque ex factione eius corruptis, acerrime regem impugnauerat, tamen magnitudine pecuniæ à bono, honestoq; in prauum abstractus est. Sed Iugurtha primum tantummodo belli morā redimebat, existimans sese interim aliquid Romæ prætio, aut gratia effecturum: postea vero quam participem negotij Scaurum accepit, in maximam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Ceterum interea fidei causa mittitur a consule Sextus quæstor in oppidum Iugurthæ Vaccam, cuius rei species erat acceptio frumenti, quod Calphurnius palam legatis imperauerat: quoniam deditionis mora inducię agitabantur.

Igitur

Igitur rex, vti constituerat, in castra venit: ac pauca praesenti consilio locutus de inuidia sui facti, atque vti in deditionem acciperetur, reliqua cum Bestia, et Scauro secreta transegit: deinde postero die, quasi per saturam sententijs exquisitis, in deditionem accipitur. Sed, vti pro consilio imperatum erat, elephanti XXX. pecus, atque equi multi, non cum paruo argenti pondere, quaestori traduntur. Calphurnius Romã ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidia & exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res in Africa gestas quoque modo actae forent, fama diuulgauit, Romae per omnes locos, & cõuentus de facto consulis agitari: apud plebem grauis inuidia: patres soliciti erant: probarent ne tantum flagitium, an decretum consulis subuerterent, parum constabat. Ac maxime eos potentia Scauri, quòd is auctor, & socius Bestiae ferebatur, à vero, bonoq; impediebat. At C. Memmius, cuius de libertate ingenij, & odio potentiae nobilitatis supra diximus, inter dubitationẽ & moras senatus, concionibus populum ad vindicandum hortare: monere, ne remp. ne libertatem suam deseuerent: multa superba, & crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Romae Memmij facundia clara, polleusq; fuit, decere existimaui vnam ex tam multis orationem eius perscribere. Ac potissimum eam dicam, quam in concione post reditũ Bestiae huiuscemodi

cemodi verbis disseruit: MVLTA me dehortantur à vobis, Quirites, ni studium reip. omnia superet, opes factionis, vestra patientia, ius nullum, ac maxime, quòd innocentiæ plus periculi, quàm honoris est. Nã illa quidem piget dicere, his annis XX. quàm ludibrio fueritis superbiæ paucorum, quàm fœde, quamque multi perierint vestri defensores, vt vobis animus ab ignauia, atque socordia corruptus sit: qui ne nunc quidem, obnoxij inimicis, exurgitis, atque etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrori esse. Sed quanquam hæc talia sunt: tamen, obuiam ire factionis potentiæ, animus subigit. Certe ego libertatem, quæ mihi à parente meo tradita est, experiar: verum id frustra, an ob rem faciam, in vestra manu situm est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpe maiores vestri fecere, vti cõtra iniurias armati eatis. Nihil vi, nihil secessione opus est: necesse est, suomet ipsi more præcipites eant. Occiso Ti. Graccho, quem regnum sibi parare aiebant, in plebem Romanam quæstiones graues habitæ sunt. Post C. Gracchi, & M. Fulvij cædem, vestri item ordinis multi mortales in carcere necati sunt. Vtriusque cladis non lex, verum libido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, plebi sua restituere: quid quid sine sanguine ciuium vlciscì nequitur, iure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari: reges, & populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere: penes

quindecim

reparatio, sua iurà ire quit,

eosdem & summam gloriam, & maximas diuitias esse: tamen, hæc talia facinora impune suscepisse, parum habuere: itaq; postremo leges, maiestas vestra, diuina, & humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecere, pudet, aut panitet, sed incedunt per ora vestra magnifice, sacerdotia, & consulatus, pars triumphos suos ostentantes, perinde quasi ea honori, non prædæ, habeant. serui ære parati, iniusta imperia dominorum non perferunt: vos, Quirites, in imperio nati, æquo animo seruitutẽ toleratis? At qui sunt hi, qui remp. occupauere? homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani auaritia, nocentissimi* iidemq; superbissimi, quibus fides, decus, pietas, postremo honesta, atq; inhonesta omnia quæstui sunt. Pars eorũ, occidisse tribunos pl. alij quæstiones iniustas, plerisq; cædem in* vos fecisse, pro munimento habent. Ita, quàm quisq; pessime fecit, tam maxime tutus est, metum à scelere suo ad ignauiam vestrã transtulere: quos omnes eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in vnum coëgit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quod si tam vos libertatis curam haberetis, quàm illi ad dominationem accensi sunt profecto neque resp. sicuti nunc, vastaretur: & beneficia vestra penes optimos, non audacissimos, forent. Maiores vestri, parandi iuris, & maiestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati Auentinum montem occupauere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis,

& iidem nos

Itaque, tantam

nonne

nonne ſumma ope nitemini? atq; eo vehementius, quo maius dedecus eſt, PARTA amittere, quam omnino non parauiſſe? Dicet aliquis, quid igitur cenſes? Vindicãdum in eos, qui hoſti prodidere remp. non manu, neque vi, quod magis, vos feciſſe, quam illis accidiſſe, indignum eſt, verum quæſtionibus, & indicio ipſius Iugurthæ. Qui ſi dediticius eſt, profecto iuſſis veſtris obediens erit, ſin ea cõtemnit, ſcilicet exiſtimabitis, qualis illa pax, aut deditio ſit, ex qua ad Iugurtham ſcelerum impunitas, ad paucos potentes maximæ diuitiæ, ad remp. damna, atq; dedecora peruenerint. Niſi forte dominationis eorum ſatietas nondum eciam vos tenet: & illa, quam hæc tempora, magis placent, cum regna, prouincia, leges, iura, iudicia, bella, atque paces, poſtremo diuina, & humana omnia penes paucos erant: vos autem, hoc eſt populus R. inuicti ab hoſtibus, imperatores omnium gentium, ſatis habebatis animum retinere. Nam ſeruitutem quidem quis veſtrum recuſare audebat? Atq; ego tametſi virum flagitioſiſſimum exiſtimo impune iniuriam accepiſſe: tamen, vos ſceleratiſſimis hominibus ignoſcere, quoniam ciues ſunt æquo animo paterer, ni miſericordia in perniciem caſura eſſet. Nam et illis, quãtum importunitatis habent, parum eſt impune male feciſſe, niſi deinde faciundi licẽtia eripiatur: & vobis æterna ſolicitudo remanebit, cum intellegetis aut ſeruiendum eſſe, aut per manus libertatem retinendã. illos, vim

& *Nam fidei quidem, aut concordiæ quæ ſpes eſt? Dominari illi volunt, vos liberi eſſe: facere illi iniurias, vos prohibere: poſtremo ſocijs veſtris veluti hoſtibus, hoſtibus pro ſocijs vtuntur. Po-*

diuerſis *teſt ne in tam diuerſis mentibus pax, aut amicitia eſſe? Quare moneo, hortorq; vos, ne tantũ*

omittatis. *ſcelus impunitum dimittatis. Non peculatus ærarij factus eſt: neq; per vim ſocijs ereptæ pecuniæ. Quæ quanquam grauia ſunt, tamen conſuetudine iam pro nihilo habentur. Hoſti acerrimo prodita ſenatus auctoritas, proditum imperium veſtrum: domi, militiæq; reſp. venalis fuit. Quæ niſi quæſita erunt, niſi vindicatũ in noxios: quid erit reliquum, niſi vt illis, qui ea fecere, obedientes viuamus? NAM impune quælibet facere, id eſt regem eſſe. Neque ego vos, Quirites, hortor, vt iam malitis ciues veſtros perperã, quam recte, feciſſe, ſed ne, ignoſcendo malis, bonos perditum eatis. At hoc in rep. multo præſtat, beneficij, quã maleficij, immemorem eſſe. BONVS tantummodo ſegnior ſit, vbi negligas: at malus improbior. Ad hoc, ſi iniuriæ non ſint, haud ſæpe auxilij egeas. Hæc, atque alia huiuſcemodi ſæpe dicendo, C. Memmius populo R. perſuadet, vti L. Caßius, qui tum prætor erat, ad Iugurtham mitteretur: eumq; interpoſita fide publica, Romam duceret, quo facilius indicio regis, Scauri & reliquorum, quos pecuniæ captæ arceßebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relicti à Beſtia exercitui præerant ſecuti*

cuti morem imperatoris sui, plurima & flagitiosissima facinora fecere. Fueri, qui auro corrupti, elephantes Iugurthæ traderent, alij perfugas venderent: pars ex pacatis prædas agerent. Tanta vis auaritiæ in animos eorum, veluti tabes, inuaserat. At Cassius prætor, perlata rogatione à C. Memmio, ac perculsa omni nobilitate, ad Iugurtham proficiscitur: eique timido, & ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet, quoniam se populo R. dedisset, ne vim, quam misericordiam eius, experiri malit: priuatim præterea fidem suam interponit, quam ille non minoris, quàm publicam ducebat: talis ea tempestate fama de Cassio erat. Igitur Iugurtha, contra decus regium, cultu quammaxime miserabili, cum Cassio Romam venit. Ac tametsi in ipso magna vis animi erat: confirmatus ab omnibus, quorum potentia, aut scelere cuncta ea gesserat, quæ supra diximus, C. tamen Babium tribunum pl. magna mercede parat, cuius impudentia contra ius, & iniurias omnes munitus foret: Ac C. Memmius aduocata cõcione, quanquam regi infesta plebes erat, & pars in vincula duci iubebat, pars, ni socios sceleris sui aperiret, more maiorum de hoste supplicium sumi, dignitati magis, quàm iræ consulens, sedare motus, & animos eorum mollire, postremo confirmare, fidem publicam per se inuiolatam fore. Post, vbi silentium cœpit, producto Iugurtha, verba facit: Romæ, Numidiæq; facinora regni

eius memorat: scelera in patrem, fratrésq; ostendit: quibus iuuantibus, quibusque ministris ea egerit, quanquam intelligat populo R. tamen velle manifesta magis ex illo habere, si verũ aperiat, in fide, & clementia populi R. magnã spem illi sitam: sin reticeat, non socijs saluti fore, sed se, suasq; spes corrupturum. Deinde, vbi Memmius dicendi finem fecit, & Iugurtha respondere iussus est, C. Babius tribunus pl. quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere iubet: ac, tametsi multitudo quæ in concione aderat, vehementer accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpe impetu, atq; alijs omnibus, quæ ira fieri amat, vicit tamen impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Iugurthæ, Bestiæq;, & ceteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augescunt. Erat ea tempestate Romæ Numida quidam, nomine Massiua, Gulussæ filius, Massanissæ nepos: qui quia in dissensione regũ Iugurthæ aduersus fuerat, dedita Cirtha, & Adherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, is qui proximo anno post Bestiã cum Q. Minutio Rufo consulatum gerebat, persuadet, quoniã è stirpe Massanissæ sit, Iugurtham ob scelera inuidia cum metu vrgeat, regnũ Numidiæ ab senatu petat. Auidus consul belligerendi, moueri, quàm senescere, omnia malebat. ipsi prouincia Numidia, Minucio Macedonia euenerat. Quæ postquã Massiua agitare cœpit: neq; Iugurthæ in amicis satis præsidij est, quòd

mouere,

eorum

eorum alium conscientia, alium mala fama, & timor impediebat: Bomilcari proximo, ac maxime fido sibi imperat, pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massiuæ paret, ac maxime occulte: sin id parum procedat, quouis modo Numidam interficiat. Bomilcar mature regis mandata exequitur: & per homines talis negotij artifices, itinera, egressusq; eius, postremo loca, atq; tempora cuncta explorat: deinde, vbi res postulabat, insidias tendit. Igitur vnus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paulo incõsultius Massiuam aggreditur, illum obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, & in primis Albino cõsule, indicium profitetur. Fit reus magis ex æquo bonoq;, quàm ex iure gentium, Bomilcar, comes eius, qui Romã fide publica venerat. & bono,

At Iugurtha, manifestus tanti sceleris, nõ prius omisit contra verũ niti, quam animaduertit, super gratiam, atq; pecuniam suam inuidiam facti esse. Igitur quanquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis, quam vadibus, consulens, clam in Numidiã Bomilcarem, dimittit, veritus, ne reliquos populares metus inuaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumptum foret. Et ipse paucis diebus profectus est, iussus à senatu Italia decedere. Sed postquam Roma egressus est, fertur, eò sæpe tacitus respiciẽs, postremo dixisse: Vrbem venalem, & mature perituram, si emptorem inuenerit. Interim Albinus, renouato bello, commeatum, dimittit

stipendium, aliáque, quæ militibus vsui forent, maturat in Africam portare, ac statim ipse profectus, vti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quouis modo bellum conficeret. At contra Iugurtha trahere omnia, & alias, deinde alias moræ causas facere: polliceri deditionem, ac deinde metum simulare, instanti cedere, & paulo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, modo pacis mora cõsulem ludificare. Ac fuere, qui tum albinũ haud ignarum consilij regis existimarent, neq; ex tanta properantia tam facile tractum bellum; socordia magis, quàm dolo crederent. Sed postquam, dilapso tẽpore comitiorum dies aduentabat, Albinus, Aulo fratre in castris prætore relicto, Romam decessit. Ea tempestate Romæ seditionibus tribunicijs atrociter resp. agitabatur. L. Lucilius, & L. Annius, tribuni pl. resistẽtibus collegis, continuare magistratum nitebantur: quæ dissensio totius anni comitia impediebat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem prætorem in castris relictum supra diximus, aut conficiendi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiundæ, milites mense Ianuario ex hibernis in expeditionem euocat, magnisq; itineribus hieme aspera peruenit ad oppidum Suthul, vbi regis thesauri erant. Quod quanquã, & situ loci, & opportunitate loci neq; capi, neq; obsideri poterat: (nã circumsitum in prærupti montis extremo planicies limosa hiemalibus aquis palud

paludem fecerat)tamen, aut ſimulandi gratia, quo regi formidinem adderet, aut cupidine cacus ob theſauros oppidi potiundi, vineas agere, aggerem iacere, aliáque, quæ cœpto vſui forent, incepto. properare. At Iugurtha, cognita vanitate, atq; imperitia legati, ſubdolus eius augere amentiam: miſſitare ſupplicantes legatos: ipſe, quaſi vitabundus, per ſaltuoſa loca, & tramites exercitum ductare. Deniq; Aulum ſpe pactionis perpulit, vti, relicto Suthule, in abditas regiones ſeſe, veluti cedentem, inſequeretur: ita delicta occultiora fore. Interea per homines callidos die, noctuq; exercitum tentabat: centuriones, duceſq; turmarum partim, vti transfugerent, corrumpere, alii, ſigno dato, locũ vti deſererent. quæ poſtquam ex ſententia inſtruxit, int ẽpeſta nocte de improuiſo multitudine Numidarũ Auli caſtra circumuenit. Milites Romani, perculſi tumultu inſolito, arma capere: alii ſeſe abdere: pars territos confirmare: trepidare: omnibus locis vis magna hoſtium: cælum nocte, atq; nubibus obſcuratum: periculum anceps: poſtremo, fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paulo ante corruptos diximus, cohors vna Ligurũ, cum duabus turmis Thracũ, et paucis gregariis militibus, trãſiere ad regem: & centurio primipili tertiæ legionis per munitionem, quam, vti defenderet, acceperat, locum hoſtibus introeundi dedit: eâque Numidiæ cũcti irrupere. Noſtri fœda fuga, plerique abiectis

armis, proximum collem occupauere. Nox, atq; præda castrorũ, hostes, quo minus victoria uterentur, remorata sunt. Deinde Iugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit: tametsi ipsum cum exercitu fame, ferroq; clausum tenet, tamen se humanarum rerũ memorem: si secum fœdus faceret, incolumes omnes sub iugum missurum: præterea, uti diebus decem Numidia decederet. Quæ quanquam grauia, & flagitij plena erant: tamen, quia mortis metu mutabantur, sicuti regi libuerat, pax cõuenit. Sed, ubi ea Romę comperta sunt metus, atq; mœror ciuitatem inuasere: pars dolere pro gloria imperij: pars insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxime qui bello sæpe præclari fuerant, quòd armatus dedecore potius, quàm manu salutem quæsierit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris inuidiam, ac demum periculũ timens, senatum de fœdere cõsulebat: & tamen interim exercitui supplementum scribere: ab socijs & nomine Latino auxilia accersere, denique omnibus modis festinare. Senatus ita, uti par fuerat, decernit, suo atque populi iniussu nullum potuisse fœdus fieri. Consul impeditus à tribunis pl. ne, quas parauerat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus, uti conuenerat, Numidia deductus in prouincia hiemabat. Postquam eò venit, quanquam persequi Iugurtham, & mederi fraternæ inuidiæ animo ardebat, cognitis militibus, quos,

quos, præter fugam, soluto imperio, licentia, at-
lasciuia corruperat, ex copia rerum statuit ni-
hil sibi agitandum. Interea Romæ C. Mami-
lius Limitanus, tribunus pl. rogationem ad po-
pulum promulgat, vti quæreretur in eos, quorum
cõsilio Iugurtha senati decreta neglexisse, quiq;
ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias ac-
cepissent, qui elephantos, quiq; perfugas tradidis-
sent, item, qui de pace, aut bello cum hostibus pa-
ctiones fecissent. Huic rogationi partim consci
sibi, alij ex partium inuidia pericula metuentes,
quoniam aperte resistere nõ poterant, quin illa,
& alia talia placere sibi faterentur, occulte per
amicos, ac maxime per homines nominis Latini
& socios Italicos impedimenta parabant. Sed
plebes, incredibile memoratu est, quàm intenta
fuerit, quantáque vi rogationem iusserit, decre-
uerit voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala
illa parabantur, quam cui'a reip. tanta libido in
partibus erat. Igitur, cęteris metu perculsis, M.
Scaurus quem legatũ Bestiæ fuisse supra docui-
mus, inter lætitiam plebis, & suorum fugam, tre-
pida etiam tum ciuitate, cum ex Mamilii roga-
tione tres quæsitores rogarentur, effecerat, vt ipse
in eo numero crearetur. Sed, quæstione exercita
aspere, violentérque ex rumore, & libidine ple-
bis, vt sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebem
ex secundis rebus insolentia cœperat. Cæterum
mos partium popularium, & senatus factionũ,
ac deinde omniũ malarum artium, pancis ante

annis

annis Romæ ortus est otio, atque abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, populus, & senatus R. placide, modestéq; inter se remp. tractabant: neque gloriæ, neq; dominationis certamen inter ciues erat: metus hostilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. Sed vbi illa formido mẽtibus decessit, scilicet ea quæ secũdæ res amant, lascinia, atque superbia incessere. Ita, quod in aduersis rebus optauerant, otium postquam adepti sunt, asperius, acerbiusq; fuit. Namque cœpere nobilitas dignitatem in superbiam, plebes libertatem in libidinem vertere: sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partes abstracta sunt. Resp. quæ media fuerat, dilacerata. Cæterũ nobilitas factione magis pollebat: plebis vis soluta, atque in multitudine dispersa minus poterat. Paucorum arbitrio belli, domíque agitabatur. Penes eosdem ærarium, prouinciæ, magistratus, gloriæ, triumphiq; erant: populus militia, atque inopia vrgebatur: prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant: interea parentes, aut parui liberi militum vti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia auaritia sine modo, modestiáque inuadere, polluere, & vastare omnia: nihil pensi, neq; sancti habere, quoad semetipsa præcipitauit. Nã vbi primum ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam iniustæ potentiæ anteponerent: moueri ciuitas, & dissensio ciuilis, quasi

per

permixtio terræ, oriri cœpit. Nã postquam Tiberius, & C. Gracchus, quorum maiores Punico atque alijs bellis multum reip. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per socios, ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis à plebe dimouerat, Gracchorum actionibus obuiam ierat: & primo Tiberium, dein paucos post annos eadem ingredientem Caium, tribunum pl. alterum, alterum triumuirum coloniis deducendis, cum M. Fuluio Flacco ferro necauerat. Sane Gracchis, cupidine victoriæ, haud satis moderatus animus fuit. SED bono vinci satius est, quàm malo more iniuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex libidine sua vsa, multos mortales ferro aut fuga extinxit, plúsque in reliquum sibi timoris, quàm potentiæ, addidit. Quæ res plerunque magnas ciuitates pessundedit: dum alteri alteros vincere quouis modo, & victos acerbius vlciſci volunt. Sed de studijs partiũ, & omnibus ciuitatis moribus si singillatim, aut pro magnitudine parem disserere, tẽpus, quàm res, maturius me deseret. Quã obrem ad inceptũ redeo. Post Auli fœdus exercitusq; nostri fœdam fugã, Metellus, & Silanus consules designati, prouincias inter se partiuerãt Metelloq; Numidia euenerat, acri viro, et quãquã aduerso populi partibus, fama tamen æquabili, & inuiolata. Is vbi primum magistratum in-

ingressus est, alia omnia sibi cũ collega communia ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animũ intẽdit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere: presidia vndique accersere: arma, tela, equos, & cætera instrumenta militiæ parare, ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quę in bello vario, & multarum rerum egenti, vsui esse solent. Cæterum ad ea patranda senatus auctoritate, socij, nomenq; Latinum, & reges vltro auxilia mittendo, postremo omnis ciuitas summo studio adnitebatur. Itaq; ex sententia omnibus rebus paratis, compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe ciuiũ, cum propter bonas artes, tum maxime quòd aduersum diuitias inuictum animum gerebat, & auaritia magistratuũ ante id tempus in Numidia nostra opes cõtusæ, hostiumq; auctæ erã. Sed, vbi in Africã venit, exercitus ei traditur à Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neq; periculi, neq; laboris patiens, lingua, quã manu, promptior, prædator ex socijs, & ipse præda hostium sine imperio, & modestia habitus. Ita imperatori nouo plus ex malis moribus solicitudinis, quàm ex copia militum auxilii, aut bonæ spei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quanquam æstiuorum tempus comitiorum mora imminuerat, & expectatione euentus, ciuium animos intentos putabat, non prius bellum attingere, quàm maiorũ disciplina milites laborare coegisset. Nam Albinus, Auli fratris, exercitus q; clade perculsus, postquam decre-

creuerat non egredi prouincia, quantum temporis æstiuorũ imperio fuit, plerumq; milites in statiuis castris habebat, nisi cũ odor aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neq; more militari vigiliæ ducebantur: vti cuique libebat, ab signis aberat. Lixæ permisti cum militibus diu noctuq; vagabantur: & palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris, & mancipiorum prædas certatim agitare: eaq; mutare cum mercatoribus vino aduectitio, & alijs talibus: præterea, frumentũ publice datum vendere, panem in dies mercari: postremo, quæcunque dici, aut fingi queunt ignauiæ, luxuriæq; probra in illo exercitu cuncta fuere, & alia amplius. Sed in ea difficultate Metellum non minus, quàm in rebus hostilibus, magnum, & sapientem virum fuisse comperio, tanta temperantia inter ambitionem, sæuitiamq; moderatũ: namq; edicto primum adiumenta ignauiæ sustuliſſe, ne quisquam in castris panem, aut quem alium coctum cibum vẽderet: ne lixæ exercitum sequerentur: ne miles gregarius in castris, ne ve in agmine seruum, aut iumentũ haberet: ceteris arcte modũ statuisset. præterea, transuersis itineribus quotidie castra mouere: iuxta ac si hostes adessent, vallo, atque fossa munire: vigilias crebras ponere, & eas ipse cũ legatis circuire: item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur: vt, cum signis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret.

taret. Ita prohibendo à delictis magis, quàm vindicando, exercitum breui confirmauit. Interea Iugurtha vbi, quæ Metellus agebat, ex nuntijs accepit: simul de innocentia eius certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum verã deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum supplicijs mittit, qui tantummodo ipsi, liberísque vitam peterent, alia omnia dederent populo R. Sed Metello iam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarũ infidũ, ingenio mobili, nouarum rerũ auidum esse. Itaq; legatos aliũ ab alio diuersos aggreditur: ac paulatim tentando, postquam opportunos sibi cognouit, multa pollicendo persuadet, vti Iugurtham maxime viuum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent: cæterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nuntiari iubet. Deinde ipse paucis diebus, intento, atque infesto exercitu in Numidiam procedit: vbi, contra belli faciem, tuguria plena hominũ, pecora, cultoresq; in agris erant: ex oppidis, & mapalibus, præfecti regis obuiam procedebant, parati frumentum dare, commeatũ portare, postremo omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, & insidijs locum tẽtare. Itaq; ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum, & sagittariorum delecta manu apud primos erat: in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat:

rabat : in vtrumque latus auxiliarios equites tribunis legionum, & præfectis cohortiũ dispertiuerat: vt cum his permisti velites, quocumque accederent, equitatus hostium propulsarent. Nã in Iugurtha tantus dolus, tantaq; peritia locorum, & militiæ inerat, vt, absens an præsens, pacem an bellum gerens pernicioſior esset, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo tinere, quò Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxime celebratũ, vbi & incolere, & mercari consueuerant Italici generis multi mortales. Huc consul, simul tendandi gratia, & si paterentur opportunitates loci, præsidium imposuit: præterea imperauit frumentum, & alia, quæ bello vsui forent, comporiare: ratus, id, quod res monebat, frequentiam negotiatorũ, & commeatum iuuaturum exercitum, & iam paratis rebus munimẽto fore. Inter hæc negotia Iugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare, præter suam, liberorumq; vitam, omnia Metello dedere. Quos item cõsul vti priores, illectos ad proditionem domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, eeque abnuere, neque polliceri, & inter eas moras promissa legatorum expectare. Iugurtha vbi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se artibus tentari animaduertit, quippe cui verbis pax nuntiabatur, cęterum re bellum asperrimum erat, vrbs maxima alienata, ager hostibus cognitus, animi popula-

rium tẽtati, coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quàm maximas potest copias omnium generũ parat, ac per tramites occultos exercitũ Metelli anteuenit. Erat in ea parte Numidiæ, quam Adherbal in diuisione possederat flumen à meridie oriens, nomine Muthul: à quo mons aberat ferme millia passuum xx. tractu pari, vastus ab natura, & humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur in immensum pertingẽs, vestitus oleastro, ac myrtetis, aliisq; generibus arborum, quę humi arido, atq; arenoso gignuntur. Media autem planicies deserta, penuria aquæ, prater flumini propinqua loca. Ea cõsita arbustis, pecore, atq; cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle, quem transuerso itinere porrectum docuimus, Iugurtha extenuata suorum acie consedit: elephantis, & parti copiarum pedestriũ Bomilcarem præfecit: cumq; edocet, quæ ageret: ipse propior montem cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat: dein singulas turmas, & manipulos circumiens monet, atque obtestatur, vti memores pristinæ virtutis, victoriæ, sese, regnumq; suum ab Romanorũ auaritia defendant: cum iis certamen fore, quos antea victos sub iugum miserint, ducem illis non animum mutatũ: quæ ab imperatore decuerint, omnia suis prouisa: locum superiorem, vti prudentes cũ imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello

melio

melioribus manũ conſererent: proinde parati, intentiq; eſſent, ſigno dato, Romanos inuadere: illũ diem aut omnes labores, & victorias confirmaturum, aut maximarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viritim, vti quemq; ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, cõmonefacere beneficij ſui, & eum ipſum alij oſtentare: poſtremo pro cuiuſq; ingenio pollicendo, minitando, obteſtando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hoſtium, monte degrediens cum exercitu conſpicatur. Primo dubius, quidnam inſolita facies oſtenderet, (nam inter virgulta equi, Numidæq; conſederant, neq; plane occultati humilitate arborum, & tamen, quidnam eſſet, incerti, cum natura loci, tum dolo ipſi, atque ſigna militaria obſcurati) dein, breui cognitis inſidijs paulũper agmen conſtituit. Ibi commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proximum hoſtibus erat, triplicibus ſubſidijs aciem inſtruxit: inter manipulos funditores, & ſagittarios diſpertit: equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites cohortatus, aciem, ſicuti inſtruxerat, tranſuorſis principijs in planũ deducit. Sed, vbi Numidas quietos, neque colle degredi animaduerit, veritus ex arni tempore, & inopia aquæ, ne ſiti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitũ præmiſit ad flumẽ, vti locũ caſtris ante caperet exiſtimãs hoſtes crebro impetu, & tranſuorſis prœlijs iter ſuum remora-

turos, & quoniam armis diffiderent, laßitudinẽ & ſitim militum tentaturos. Deinde ipſe pro re, atque loco ſicuti monte deſcenderat, paulatim procedere: Marium poſt principia habere: ipſe cũ ſiniſtræ alæ equitibus eſſe, qui in agmine principes facti erant. At Iugurtha, vbi extremum agmen Metelli primos ſuos prętergreſſum videt, pręſidio quaſi duum millium peditum montem occupat, quà Metellus deſcenderat: ne forte cedentibus aduerſarijs receptui, ac poſt munimento foret: dein, repente ſigno dato, hoſtes inuadit. Numidæ alij poſtremo cædere: pars à ſiniſtra, ac dextra tentare: infenſi adeſſe, atque inſtare, omnibus locis Romanos ordines conturbare. Quorum etiam qui firmioribus animis obuij hoſtibus fuerant, ludificati incerto prælio ipſi modo eminus ſauciabantur, neq; contra feriendi, aut conſerendi manum copia erat. Ante iam docti ab Iugurtha equites, vbi Romanorum turma inſequi cœperat, non confertim, neque in vnum ſeſe recipiebant, ſed alius * aliò quammaxime diuerſi. Ita numero priores, ſi à perſequendo hoſtes deterrere nequiuerant, diſiectos ab tergo, aut lateribus circumueniebant: ſin opportunior fugæ collis, quàm campi fuerant, * eo vero conſueti Numidarum equi facile inter virgulta euadere, noſtros aſperitas, & inſolẽtia loci retinebat. Cęterum facies totius negotij varia, incerta, fœda, atq; miſerabilis. Diſperſi a ſuis: pars cedere, alij inſequi, neq; ſigna, neq; ordines obſeruare: vbi

ab alio

ea

quem

quemque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare: arma, tela, equi, viri, hostes * ciues permixti, nihil consilio, neq; imperio agi: fors omnia regere. Itaq; multum diei processerat, cum etiam tum euentus in incerto erat. Denique, omnibus labore, & æstu * languidis, Metellus, vbi videt Numidas minus instare, paulatim milites in vnum conducit: ordines restituit, et cohortes legionarias quatuor aduersus pedites hostium collocat. Eorum magna pars superioribus locis fessa consederat. Simul orare, & hortari milites, ne deficerẽt, neu paterentur hostes fugientes vincere, neq; illis castra esse, neque munimentum vllum, quò cedẽtes tenderent, in armis omnia sita. Sed nec Iugurtha quidem interea quietus erat: circuire, hortari, renouare prœlium, & ipse cum delectis tentare omnia: subuenire suis, hostibus dubijs instare, quos firmos cognouerat, eminus pugnando retinere. Eo modo inter se duo imperatores, summi viri, certabant. Ipsi pares, cæterum opibus disparibus. Nã Metello virtus militum erat, locus aduersus: Iugurthæ, alia omnia, prẽter milites, opportuna. Denique Romani, vbi intelligunt neq; sibi profugium esse, neq; ab hoste copiam pugnandi fieri, & iam die vesper aderat, aduerso colle, sicuti præceptum fuerat, euadunt. Amisso loco Numidæ fusi, fugatiq; pauci interiere: plerosq; velocitas, & regio hostibus ignara tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedestrium prẽfectũ

atque ciues

languentibus.

ab Iugurtha supra diximus, vbi eum Rutilius prætergressus est, paulatim suos in æquum locum deducit: ac dum legatus ad flumen, quo præmissus erat, festinans pergit, quietus, vti res postulabat, aciem exornat: neque remittit interim, quid vbique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium consedisse iam, & animo vacuum accepit, simulq; ex Iugurthæ prœlio clamorem augeri, veritus ne legatus, cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arte statuerat, quo hostium itineri officeret, latius porrigit, eoq; modo ad Rutilij castra procedit. Romani ex improuiso pulueris vim magnam animaduertunt. Nam prospectum agger arbustis consitus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari: posti, vbi æquabilem manere, &, sicuti acies mouebatur, magis magisq; appropinquare vident, cognita re properantes arma capiunt, ac pro castris, sicuti imperabatur, consistunt. Deinde, vbi propius ventum est, vtrinque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis arborum, atque ita delectos circumueniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abiectis armis, collis, aut noctis, quæ iam aderat, auxilio integri abeunt. Elephanti quatuor capti, reliqui omnes, XL. numero, interfecti. At Romani quanquã itinere, atque opere castrorum, & prœlio fessi, lassiq; erant: tamen, quòd Metellus amplius opinio

ne

ne morabatur, instructi, intentiq; obuiam procedunt. Nam dolus Numidarum nihil lãguidi, neque remissi patiebatur. Ac primo obscura nocte, postquam haud procul inter se erant, strepitu, velut hostes aduentarent, alteri apud alteros formidinem simul, & tumultum facere: & pene imprudentia admissum facinus miserabile, ni vtrique præmissi equites rem explorauissent. Igitur pro metu repẽte gaudium exortũ. Milites alius alium læti appellant, acta edocent, atque audiunt: sua quisq; fortia facta ad cælũ effert. QVIPPE res humanæ ita sese habent: in victoria vel ignauis gloriari licet: aduorsæ res etiam bonos detrectant. Metellus in iisdem castris quatriduo moratus, saucios cum cura reficit, meritos in prœlijs more militiæ donat, vniuersos in concione laudat, atque agit gratias, hortatur ad cętera, quę leuia sunt, parem animum gerant: prouictoria satis iam pugnatum, reliquos labores pro pręda fore. Tamen interim transfugas, & alios opportunos, Iugurtha vbi gentium, aut quid agitaret, cum paucis ne esset, an exercitum haberet, vt sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa, & natura munita receperat: ibiq; cogebat exercitum numero hominũ ampliorem, sed hebetem, infirmum, agri ac pecoris magis, quàm belli, cultorem. Id ea gratia cueniebat, quòd præter regios equites nemo omnium Numidarũ ex fuga regem sequitur: quò cuiusque animus fert, eò discedunt: neque id flagitium

militiæ ducitur. Ita se mores habent. Igitur Metellus, vbi videt animum regis etiam tum ferocẽ esse, bellum renouari, quod nisi ex illius libidine geri non posset, præterea iniquum certamen sibi cum hostibus esse, minore detrimento illos vinci, quàm suos vincere, statuit non prœlijs, neque acie, sed alio more bellum gerundum. Itaq; in loca Numidiæ opulentissima pergit: agros vastat: multa castella, & oppida, temere munita, aut sine præsidio, capit, incẽdit q́: puberes interfici iubet, alia omnia militum esse prędam. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides: frumentum, & alia quæ vsui forent, affatim prębita: vbicumque res postulabat pręsidium impositum. Quæ negotia multo magis, quàm prœlium male pugnatã ab suis, regem terrebant. Quippe cuius spes omnis in fuga sita erat, sequi cogebatur, & qui sua loca defendere nequiuerat, in alienis bellum gerere. Tamen ex inopia, quod optimum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in ijsdem locis opperiri iubet: ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur nocturnis, & auijs itineribus ignoratus, Romanos palantes repente aggreditur. Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: et Numidæ prius quàm ex castris subueniretur, sicuti iussi erant, in proximos colles discedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortũ cognitis Metelli rebus: vt sese q́, & exercitum more maiorum gereret: in aduerso loco, victor tamen

men virtute fuisset: hostium agro potiretur: Iugurtham, magnificum ex Auli socordia, spem salutis in solitudine, aut fuga coegisset habere. Itaque senatus ob ea feliciter acta dijs immortalibus supplicia decernere: ciuitas trepida antea, sollicita de belli euētu, læta agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti: omnibus modis festinare: cauere tamen, necubi hosti opportunus fieret: meminisse, POST gloriam inuidiam sequi. Ita, quo clarior, eo magis anxius erat: neque post insidias Iugurthæ effuso exercitu prædari. Vbi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant: exercitus partē ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igni magis, quā prēda, ager vastabatur. duobus locis haud longe inter se castra faciebant. Vbi vi opus erat, cuncti aderant. Cæterum, quo fuga, atq; formido latius crescceret, diuersi agebant. Eo tempore Iugurtha per colles sequi: tempus, aut locum pugnæ quærere: quà venturum hostem audierat, paululum ex aquarum fontes, quorum penuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere: postremos in agmine tentare, ac statim in colles regredi: rursus alij, post alijs minitari: neque prælium facere, neque otium pati, tantummodo hostem ab incœpto retinere. Roman. Imperator vbi se dolis fatigari videt, neque ab hoste copiam pugnandi fieri, vrbem magnam, & in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Zamā,

statuit oppugnare, ratus id, quod negotium poscebat, Iugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique prœlium fore. At ille, quæ parabantur, à perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum anteuenit: oppidanos hortatur, mœnia defendant, additis auxilio perfugis: quod genus ex copijs regis, quia fallere nequibat, firmissimum erat. Præterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu adfore. Ita cõpositis rebus, in loca quam maxime occulta discedit, ac post paulo cognoscit, Marium ex itinere frumentatũ cum paucis cohortibus Siccam missum. Quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat, eò cum delectis equitibus noctu pergit, & iam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna voce Siccenses hortatur, uti cohortes ab tergo circumueniant: fortunam illis præclari facinoris casum dare, si id fecerint: posteà sese in regno, illos in libertate sine metu ætatem acturos. Ac ni Marius signa inferre, atque euadere oppido properauisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium fidem mutauissent. Tãta mobilitate sese Numidæ gerũt. Sed milites Iugurthini paulisper ab rege sustentati, postquã maiore vi hostes vrgent, paucis amissis, profugi discedunt. Marius ad Zamam peruenit. Id oppidum in compositum, magis opere, quàm natura munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis virisq; opulentum. Igitur Metellus, pro tempore, atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu

cir-

circũuenit: legatis imperat, vbi quisque curaret: deinde, signo dato, vndiq; simul clamor ingẽs oritur. Neq; ea res Numidas terret: infensi, intẽtiq; sine tumultu manent: prœlium incipitur. Romani pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare: alij succedere, ac murum modo suffodere, modo scalis aggredi, cupere prœlium manibus facere. Contra ea oppidani in proximos saxa voluere, sudes, pilas, præterea picem, & sulphure tædam mixtam ardẽti mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis munuerat. Nã plęroſq; iacula, tormentis, aut manu emissa, vulnerabant: pariq; periculo, sed fama impari, boni, atque ignaui erant. Dum apud Zamã sic certatur, Iugurtha ex improuiso castra hostium cum magna manu inuadit: remißis, qui in pręsidio erant, & omnia magis, quàm prœlium, expectantibus, portam irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alij fugere, alij arma capere: magna pars vulnerati, aut occisi. Cæterum ex omni multitudine non amplius xl. memores nominis Romani, grege facto locum cepere paulo, quàm alij, editiorem: neque inde maxima vi depelli quiuerunt: sed tela eminus missa remittere, pauci in pluribus minus frustrari: sin Numidæ propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere, et eos maxima vi cædere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cum acerrime rẽ gereret, clamorem & tumultũ hostilem à tergo

acce-

accepit: deinde, conuerso equo, animaduertit fugam ad se versum fieri. Quæ res indicabat populares esse. Igitur equitatum omnẽ ad castra propere misit, ac statim C. Marium cum cohortib⁹ sociorum, eumq; lachrymans per amicitiã, perq; remp. obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neue hostes inultos abire sinat. Ille breui mãdata efficit. At Iugurtha munimento castrorum impeditus, cum alij super vallum præcipitarentur, alij in angustius ipsi sibi properantes officerent, multis amissis in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu reuertitur. Igitur postremo die, prius quàm ad oppugnandũ egrederetur, equitatum omnem in ea parte, quà regis aduẽtus erat, pro castris agitare iubet: portas, & proxima loca tribunis dispertit: deinde ipse pergit ad oppidum, atque, vti superiori die, murum aggreditur. Interim Iugurtha ex occulto repente nostros inuadit: qui in proximo locati fuerant, paulisper territi perturbantur: reliqui cito subueniunt. Neq; diutius Numidæ resistere quiuissẽt, ni peditès cum equitibus permixti, magnam cladem congressu facerent: quibus illi freti, non vti equestri prælio solet sequi, dein cedere, sed aduersis equis cõcurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis peditibus suis, hostes pene victos dare. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur: vbi quisque legatus aut tribunus curabat, eò acerrime nitì, neque alius

lius in alio magis, quàm in se spem habere: pariterq; oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis: auidius alteri alteros sauciare, quàm semet tegere. Clamor permixtus hortatione, lætitia, gemitus item strepitus armorum ad cœlum ferri: tela vtrinque volare. Sed illi, qui mœnia defensabant, vbi hostes paululum modo pugnam remiserant, intenti prœlium equestre prospectabant. Eos, vti quæque Iugurthæ res erant, lætos modo, modo pauidos animaduerteres: ac, sicuti à suis audiri, aut cerni possent, monere alij, alij hortari, aut manu significare, aut niti corporibus: huc, & illuc, quasi vitabundi, aut iacientes tela, agitare. Quod vbi Mario cognitũ est, (nã is in ea parte curabat) consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare, pati Numidas sine tumultu, regis prœlium visere, ita, illis studio suorum astrictis, repente magna vi murum aggreditur: & iam scalis egressi milites, prope summa ceperant, cum oppidani concurrunt, lapidesq; & ignem, præterea alia tela ingerunt. Nostri primo resistere: deinde, vbi vnæ, atque alteræ scalæ comminutæ, qui superstiterant afflicti sunt: cæteri, quoquo modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Denique vtrinque prœlium nox diremit. Metellus postquam videt frustra incœptum, neq; oppidum capi, neque Iugurtham, nisi ex insidijs, aut suo loco pugnam facere. Et iam æstatem exactam esse, ab Zama discedit, & in ijs vrbibus, quæ ab rege de-

defecerãt. satisq; munitæ loco, aut mœnibus erãt, præsidia imponit. Cęterum exercitum in prouincia, quæ proxima est Numidiæ, hiemandi gratia collocat. Neq; id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriæ concedit. sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, & eorum perfidia pro armis vti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Iugurtha fuerat, & inde, vadibus datis de Massiuæ nece, clã iudicium fugerat, quòd ei per maximam amicitiam maxima copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primo efficit, vti ad se colloquendi gratia occultus veniat: deinde, fide data, si Iugurtham viuum, aut necatum sibi tradidisset fore, vt illi senatus impunitatem, & sua omnia concederet. Facile Numidæ persuadet, cũ ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur. Is, vbi primum opportunum fuit, Iugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas accedit: monet, atq; lachrymans obtestatur, vti aliquando sibi, liberisq;, & genti Numidarum, optime meritæ, prouideat: omnibus prœliis sese victos, agrum vastatum, multos mortales captos, occisos, regni opes cõminutas esse: satis sæpe iam & virtutẽ militũ & fortunã tẽtatam: caueat, ne, illo cunctãte, Numidæ sibi cõsulant. His atq; talibus aliis ad deditionem animum regis impellit. Mittuntur ad Imperatorẽ legati, qui Iugurtham imperata facturum dicerent, ac sine illa pa-

pactione sese, regnumq; suum in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos senatorii ordinis ex hybernis accersiri iubet: eorũ, atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more maiorum, ex consilij decreto, per legatos Iugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnes, equorum, & armorum aliquantulum. Quæ postquam sine mora facta sunt, iubet omnes perfugas vinctos adduci. Eorum magna pars, vti iussum erat, adducti: pauci, cum primum deditio cœpit, ad regẽ Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Iugurtha, vbi armis, virisq;, & pecunia spoliatus est, cum ipse ad imperandũ Tisdrum vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum. ET ex mala conscientia digna timere. Deniq;, multis diebus per dubitationem consumptis, cum modo tædio rerum aduersarum omnia bello potiora duceret, interdũ secum ipse reputaret, quàm grauis casus in seruitium ex regno foret, multis, magnisq; præsidijs nequidquam perditis, de integro bellum sumit, & Romę senatus, de prouincijs consultus, Numidiam Metello decreuerat. Per idẽ tẽpus Vticę forte C. Mario, per hostias dijs supplicanti, magna atque mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus dijs ageret: fortunam quam sæpissime experiretur: cuncta prospere euentura. At illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, præter vetustatem familię, alia omnia abunde erant, industria,

pro-

probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, libidinis, & diuitiarum victor, tantummodo gloriæ auidus. Sed is natus, & per omnem pueritiam Arpini alitus, vbi primũ ætas militiæ patiens fuit, stipendijs faciendis, nõ Græciæ facundia, neque vrbanis munditijs sese exercuit: ita inter artes bonas integrum ingenium breui adoleuit. Ergo vbi primũ tribunatũ militum à populo petit, plerisque faciẽ eius ignorantibns facile notus per omnes tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu alium post aliũ sibi peperit: semperq; in potestatibus eo modo agitabat, vt ampliore, quàm gerebat, dignus haberetur. Tamẽ is ad id locorum talis vir (nã postea ambitione præceps datus est) cõsulatum appetere non audebat. Etiã tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Nouus nemo tã clarus, neq; tam egregius factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. Igitur, vbi Marius a ruspicis dicta eodem, quò cupido animi hortabatur, intendere videt, ab Metello petendi gratia missionem rogat: cui quanquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemptor animus, & superbia, commune nobilitatis malum. Itaq; primum commotus insolitare, mirari eius consilium, & quasi per amicitiam monere, ne tam praua inciperet, neu super fortunam animum gereret. NON omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis pla-

placere. Postremo caueret id petere à populo R. quod illi iure negaretur. Posquã hęc, atq; alia talia dixit, neque animus Marij flectitur, respõdit, vbi primum potuisset per negotia publica facturum sese, quæ peteret: ac postea sæpius eadem postulanti fertur dixisse, ne festinaret abire, satis mature illum cum filio suo consulatum petiturum. Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx. quæ res Marium cum pro honore, quem affectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine atque ira, pessimis consultoribus, grassari: neque facto vllo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret: milites, quibus in hibernis præerat, laxiore imperio, quàm antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Vticæ erat, criminose simul ac magnifice de bello loqui: dimidia pars exercitus si sibi permitteretur, paucis diebus Iugurtham catenis habiturum: ab imperatore consulto bellum trahi, quòd homo inanis, & regiæ superbiæ, imperio nimis gauderet. quæ omnia illis eo firmiora videbãtur quòd diuturnitate belli res familiares corruperant. ET animo cupiẽti nihil satis festinatur. Erat pręterea in exercitu nostro Numida quidã nomine Gauda, Manastabalis filius, Massanissę nepos, quem Micipsa testamento secundum hęredem scripserat, morbis cõfectus, & ob eam causam mente paululum imminuta. Cui Metellus petenti regum more, vt sellam iuxta po-

neret, item postea custodiæ causa turmam equitum Romanorum, vtrumq; negauerat: honorem quòd eorum modo foret, quos populus R. reges appellauisset: præsidium, quod contumelioſum in eos foret, si equites Romani, satellites Numidæ traderentur. Hũc Marius anxium aggreditur, atq; hortatur, vt contumeliarum in Imperatorem cum suo auxilio pœnas petat: hominem ob morbos animo parum valido secunda oratione extollit. Illum regem, ingẽtem virum, Massanis se nepotem esse: si Iugurtha captus, aut occisus foret, imperium Numidiæ sine mora habiturũ: id adeo mature posse euenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaq; & illũ, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ipse, plærosque spes pacis impellit, vti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant, Marium Imperatorem poscãt. Sic à multis illi mortalibus honestissima suffragatione consulatus petebatur. Simul ea tempestate plebes, nobilitate fusa, per legem Mamiliam nouos extollebat. Ita Mario cũcta procedere. Interim Iugurtha, post quam, omissa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum: ciuitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostentando prẽmia affectare: communire suos locos: arma, tela, aliáque quę spe pacis amiserat, reficere, aut commercari: seruitia Romanorum allicere, & eos ipsos, qui in præsidijs erant, pecunia tentare: prorsus nihil inctactum

ctum, neque quietum pati: cuncta agitare: igitur Vaccenses, quo Metellus initio, Iugurtha pacificante, præsidium imposuerat, fatigati regis supplicijs, neque antea voluntate alienati, principes ciuitatis inter se cõiurant: (nam vulgus, vti plerumque solet, & maxime Numidarum, ingenio mobili, seditiosum, atque discordiosum erat, cupidum nouarũ rerum, quieti & otio aduersum) dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt, quod is festus celebratusq; per omnem Africam ludum & lasciuiam magis quàm formidinem ostẽtabat, Sed, vbi tempus fuit, centuriones, tribunosq; militares, & ipsum præfectum oppidi T. Turpilium Silanum, alius alium domos suos inuitant: eos omnes, præter Turpilium, inter epulas obtruncant: postea milites palantes, inermes, quippe in tali die, & sine imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alij studio talium rerum incitati, queis acta, cõsiliumq; ignorantibus tumultus ipse & res nouæ satis placebant. Romani milites, perculsi improuiso metu, incerti, ignariq; quid potissimum facerent, trepidare. Arcem oppidi, vbi signa, & scuta erant, præsidium hostium, portæ ante clausæ fugam prohibebãt. Ad hoc mulieres puerique pro tectis ædificiorum saxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neq; cauere anceps malum, neq; à fortißimis infirmissimo genere resisti posse: iuxta boni, malique, strenui, & imbecilles multi obtrũcari. In ea tãta asperitate,

ſæuiſſimis Numidis, et oppido vndiq; clauſo, Turpilius præfectus vnus ex omnibus Italicis profugit intactus, id miſericordia ne hoſpitis, an pactione, an caſu ita euenerit, parum comperimus: niſi, quòd illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus inteſtabilſq; videtur. Metellus, poſtquam de rebus Vaccæ actis cõperit, paulliſper mæſtus è conſpectu abit: deinde vbi ira, & ægritudo permiſta ſunt, cum maxima cura vltum ire iniurias feſtinat. Legionem, cum qua hiemabat, & quàm plurimos poteſt Numidas equites pariter cum occaſu ſolis expeditos educit: & poſtera die circiter horã tertiã, peruenit in quandã planitiem, locis paulo ſuperioribus circumuentam. Ibi milites feſſos itineris magnitudine, & iam abnuẽtes omnia, docet oppidum Vaccã non amplius mille paſſuum abeſſe: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro ciuibus ſuis, viris fortißimis, atque miſerrimis, pœnas caperent. Præterea prædã benigne oſtentat. Sic animis eorũ erectis, equites in primo latere, pedites quam arctiſſime pergere: & ſigna occultare iubet. Vaccẽſes vbi animaduertere ad ſe vorſum exercitum pergere, primo, vti res erat, Metellum eſſe rati portas clauſere: deinde, vbi neq; agros vaſtari, & eos, qui primi aderant, Numidas equites vident, rurſum Iugurtham arbitrati, cũ magno gaudio obuij procedunt. Equites peditesq; repente ſigno dato, alij vulgum effuſum oppido cædere: alij ad portas feſti-

festinare: pars turres capere: ira, atque spes prædæ amplius, quàm lassitudo, posse. Ita Vaccenses biduum modo ex perfidia lætati: ciuitas magna, atq; opulens pœnæ cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi vnum ex omnibus profugisse supra ostendimus, iussus à Metello causam dicere, postquam sese parum expurgat, condēnatus, verberatusq; pœnas capite soluit. Nam is ciuis ex Latio erat. Per idem tempus Bomilcar, cuius impulsu Iugurtha deditionem, quam metu deseruit, incœperat, suspectus regi, & ipse eum suspiciens, nouas res cupere: ad perniciem eius dolum quærere: diu noctuq; fatigare animū. Deniq; omnia tētando, sociū sibi adiungit Nabdalsem, hominem nobilem, magis opibus clarum, acceptumq; popularibus suis: qui plærumque exercitum ducta seorsum ab rege, & omnes res exequi solitus erat, quæ Iugurthæ fesso, aut maioribus adstricto superauerant: ex quo illi gloria, opesq; inuentę. Igitur vtriusque consilio dies insidijs statuitur: cętera, vti res poscęret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitū profectus, quem inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris perculsus, ad tempus non venit, metusq; rem impediebat, Bomilcar simul cupidus incœpta patrandi, & timore socij anxius, ne, omisso vetere consilio, nouum quæreret, literas ad eum per homines fideles mittit: in queis mollitiem, socordiāq; viri accusare:

testari deos, per quos iurasset: monere, ne præmia Metelli in pestem suam conuerteret: Iugurthæ exitium adesse: cæterum, sua ne, an virtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo, præmia, an cruciatū mallet. Sed cum eæ literæ allatæ, forte Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat: vbi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura eum, deinde, vti ægrum animū solet, somnus cœpit. Erat ei Numida quidem negotiorum curator fidus, acceptusq;, & omnium cōsiliorum, nisi nouissimi particeps. Qui postquā allatas literas audiuit ex consuetudine ratus opera, aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introiuit: &, dormiente illo, epistolam super caput in puluino temere positam, sumit, ac perlegit, dein, propere, cognitis insidijs, ad regem pergit. Nabdalsa, post paulo experrectus, vbi neq; epistolam reperit, & rem omnem, vti acta erat, ex perfugis cognouit, primo indicē persequi conatus: postquam id frustra fuit, Iugurtham placandi gratia accedit: dicit, quæ ipse parauisset facere, perfidia clientis sui præuenta: lachrymans obtestatur per amicitiam, perq; sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet. Ad ea rex aliter, atq; animo gerebat, placide respōdit. Bomilcare, aliisq; multis, quos socios insidiarum cognouerat, interfectis iram oppresserat, ne qua ex eo negotio seditio oriretur. Neq; post id locorum Iugurthæ dies, aut nox vlla quieta fuit: neque loco, neque mortali

cuiquā,

cuiquam, aut tempori satis credere: ciues, hostesq; iuxta metuere, circumspectare omnia, & omni strepitu paueſcere: alio, atque alio loco ſæpe contra decus regium noctu requieſcere: interdum ſomno excitus, arreptis armis tumultum facere: ita formidine, quaſi vecordia, exagitari. Igitur Metellus, vbi de caſu Bomilcaris & indicio patefacto ex perfugis cognouit, rurſus tanquam ad integrum bellum cuncta parat, feſtinatq;. Marium fatigantem de profectione, ſimul, & inutum & offenſum ſibi parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, literis, quæ de Metello ac Mario miſſę erant, cognitis, volenti animo de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, inuidiæ eſſe: at illi alteri generis humilitas fauorem addiderat: cęterum in vtroque magis ſtudia partium, quàm bona aut mala ſua, moderari. Præterea ſeditioſi magiſtratus vulgus exagitare, Metellū omnibus concionibus capitis arceſſere, Marij virtutem in maius celebrare. Denique plebes ſic accenſa, vti opifices, agreſteſq; omnes, quorum res, fideſq; in manibus ſitæ erant, relictis operibus frequentarent Marium, & ſua neceſſaria poſt illius honorem ducerent. Ita perculſa nobilitate, poſt multas tempeſtates, nouo homini conſulatus mandatur: & poſtea populus à tribuno pl. L. Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Iugurtha bellum gerere, frequens Marium iuſſit. Sed ſenatus paulo ante Metello Numidiam de-

decreuerat: ea res frustra fuit. Eodem tempore Iugurtha, amissis amicis, quorum plærosque ipse necauerat, cæteri formidine, pars ad Romanos, alij ad regem Bocchum profugerant, cum neque bellum geri sine administris posset, & nouorum fidem in tãta perfidia, veterum experiri periculosum duceret, varius incertusq; agitabatur: neque illi res, neq; consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, præfectosque in dies mutare: modo aduorsum hostes, interdum in solitudines pergere: sæpe in fuga, ac post paulo spem in armis habere: dubitare, virtuti, an fidei popularium minus crederet. Ita, quocunque intenderat, res aduersæ erãt. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostẽdit. Numidæ ab Iugurtha pro tẽpore parati, instructiq; sunt: deinde prœliũ incipitur. Qua in parte rex pugnæ adfuit, ibi aliquandiu certatum: cæteri omnes eius milites primo congressu pulsi, fugatique: Romani signorum, & armorum, & aliquanto numero hostium potiti. Nã ferme Numidas in omnibus prœlijs magis pedes, quàm arma, tutati sunt. Ea fuga Iugurtha impensius modo rebus suis diffidens cum perfugis, & parte equitatus in solitudines, dein Thalam peruenit, in oppidum magnum, & opulentum: ibiq; pleriq; thesauri, filiorum eius multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello cõperta sunt, quanquam inter Thalam, flumenq; proximũ in spatio milliũ quinquaginta, loca arida, atq; vasta

ſta eſſe cognouerat, tamen ſpe patrandi belli, ſi eius oppidi potitus foret, omnes aſperitates ſuperuadere, ac naturam etiam vincere aggreditur. Igitur omnia iumenta ſarcinis leuari iubet, niſi frumento dierum X. cęterum vtres modo, et alia aquæ idonea portari. Præterea cõquirit ex agris quàm plurimum poteſt domiti pecoris cóque imponit vaſa cuiuſq; modi, pleraque lignea, collecta ex tugurijs Numidarum. Ad hoc finitimis imperat, qui ſe poſt regis fugam Metello dediderant, quam plurimum quiſq; aquæ portaret: diem, locumq;, vbi præſto forent, prædicit. Ipſe ex flumine, quam proximam oppido aquam eſſe ſupra diximus, iumẽta onerat. Eo modo inſtructus ad Thalam proficiſcitur. Deinde vbi ad id loci ventum, quò Numidis præceperat, & caſtra poſita, munitaq; ſunt, tanta repente cælo miſſa vis aquæ dicitur, vt ea modo exercitui ſatis ſuperq; foret. Præterea cõmeatus ſpe amplior: quia Numidæ, ſicuti plærique in noua deditione, officia intenderant cęterum milites religione pluuia magis vſi, eaq; res multum animis eorũ addiderat. Nam rati ſeſe dijs immortalibus curæ eſſe. Deinde poſtero die, contra opinionem Iugurthæ, ad Thalam perueniunt. Oppidani, qui ſe locorum aſperitate munitos crediderant, magna atq; inſolita re perculſi, nihilo ſegnius bellum parare: idẽ noſtri facere. Sed rex nihil iam Metello inſtructũ credens, quippe qui omnia arma, tela, locos, tempora, denique naturam ipſam, cæteris imperitan

ritantem, industria vicerat, cum liberis, & magna parte pecuniæ ex oppido noctu profugit, neq; postea in vllo loco amplius vna die aut vna nocte moratus. Simulabat sese negotij gratia properare, cęterum proditionem timebat, quam vitare posse celeritate putabat: nam talia consilia per otium ex opportunitate capi. At Metellus vbi oppidanos prœlio intentos simul oppidũ & operibus, & loco munitum videt, vallo fossaq; mœnia circũuenit. Deinde iubet locis ex copia maxime idoneis vineas agere, superq; aggerem iacere, & super aggerem impositis turribus opus, & ministros tutari. Cõtra hęc oppidani festinare, parare, prorsus ab vtrisq; nihil reliquum fieri. Deniq; Romani, multo ante labore, prœliisque fatigati, post dies quadraginta, quàm eò ventum erat, oppido modo potiti: præda omnis à perfugis corrupta est. Hi postquã murum arietibus feriri, resq; suas afflictas vident, aurum, argentúmque, & alia quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino & epulis onerati, illáque, & domum, & semet igni corrumpũt: & quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi volentes pependere. Sed pariter cum capta Thala legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes vti præsidium, præfectumq; eò mitteret: Hamilcarem quendam, hominem nobilem, factiosum, nouis rebus studere, aduersum quem neque imperia magistratuum, neque leges valerent: id ni festinaret, in summo periculo suam salutem,

lutem, illorum socios fore. Nam Leptitani iam inde à principio belli Iugurthini ad Bestiam consulem, & postea Romam miserant, amicitiam, societatemq; rogatum, deinde, vbi ea impetrata fuere, semper boni fideleſq; mansere, & cuncta à Bestia, Albino, Metelloq; imperata gnauiter fecerant. Itaq; ab imperatore facile, quæ petebãt, adepti. Missa eò cohortes Ligurum quatuor, & C. Annius præfectus. Id oppidũ ab Sidonijs conditum est quos accepimus profugos ob discordias ciuiles, nauibus in eos locos venisse. cęterum sitũ inter duas Syrtes: quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, impares magnitudine, pari natura: quorũ proxima terræ prælta sunt, cętera, vti fors tulit, alta, alia in tempestate vadosa. Nã vbi mare magnum esse, & sæuire cœpit ventis, limum, arenamq;, & saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur: Syrtes ab tractu nominatæ. Eius ciuitatis lingua modo conuersa connubio Numidarum legum, cultusq; plæraq; Sidonica: quæ eo facilius retinebãt, quòd procul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos, & frequentem Numidiam multi vastiq; loci erant. Sed, quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium, atq; memorabile facinus duorum Carthaginiẽsium memorare. Eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginiẽses plęraque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni,

magni, atque opulenti fuere. Ager in medio arenosus vna specie: neque flumen, neq; mons erat, qui fines eorum discerneret. Quæres eos in magno diuturnóque bello inter se habuit. Postquam vtrinque legiones, item classes sæpe fusæ, fugataq;, & alteri alteros aliquantum attriuerant, veriti ne mox victos, victoréque defessos alius aggrederetur, per inducias sponsionem faciunt, vti certo die legati domo proficiscerentur: quo in loco inter se obuij fuissent, is cõmunis vtriusq; populi finis haberetur. Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philænis erat, maturauere iter pergere: Cyrinẽses tardius iere. Id socordia ne, an casu acciderit, parum cognoui. Cæterũ solet in illis locis tempestas haud secus, atque in marĩ, retinere. Nam, vbi per loca æqualia, & nuda gignentium vĕtus coortus arenam humo excitauit, ea magna vi agitata, ora, oculosq; implere solet, ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores sese vident, & ob rem corruptam domi pœnas metuunt, criminari Carthaginienses ante tempus domo digressos, conturbare rem, denique omnia malle, quàm victi abire. Sed cum Pœni aliã condicionem, tantummodo æquam, peterent, Græci optionẽ Carthaginiensibus faciũt, vt vel illi, quos fines populo suo peterent, ibi viui obruerentur, vel eadem condicione sese, quem in locum vellent, processuros. Philæni, condicione probata, seq;, vitamq; suam reip. condonauere: ita viui obruti.

obruti. Carthaginienſes in eo loco Philænis fratribus aras conſecrauere: alijq; illis domi honores inſtituti. Nũc ad rem redeo. Iugurtha poſtquam, miſſa Thala, nihil ſatis firmum contra Metellum putat, per magnas ſolitudines cum paucis profectus, peruenit ad Getulos, genus hominum ferum, incultumq;, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in vnum cogit: ac paulatim conſuefacit ordines habere, ſigna ſequi, imperium obſeruare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus & maioribus promiſſis ad ſtudium ſui perlicit: queis adiutoribus regem aggreſſus, impellit, vti aduerſum Romanos bellum ſuſcipiat. Id ea gratia facilius, procliuiuſq; fuit, quòd Bocchus initio huiuſce belli legatos Romam miſerat, fœdus, & amicitiam petitum. Quam rem opportuniſſimã incœpto bello pauci impediuerãt, cæci auaritia, queis omnia honeſta, atq; inhoneſta vendere mos erat. Etiã antea Iugurthæ filia Boccho nupſerat. Verũ ea neceſſitudo apud Numidas, Mauroſq; leuis ducitur: quia ſinguli pro opibus quiſque quamplurimas vxores, denas alij, alij plures habent, ſed reges eo amplius. Ita animus multitudine diſtrahitur: nullam pro ſocia obtinet: pariter omnes viles ſunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conueniunt: ibi, fide data, & accepta, Iugurtha Bocchi animum oratione accendit Romanos iniuſtos, profunda auaritia, communes omnium

hoſtes

hostes esse: eandem illos causam belli cum Bocche habere, quam secum, & cum alijs gentibus, libidinem imperitandi, queis omnia regna aduersa sunt: cum sese, paulo ante Carthaginienses item regem Persen, postuti quisque opulentissimus videatur, ita Romanis hostem fore. His, atq; alijs talibus dictis, ad Cirtham oppidum iter constituunt: quòd ibi Q. Metellus prędam, captiuosq;, & impedimenta locauerat. Ita Iugurtha ratus, aut, capta vrbe, prętium fore, aut si Romanus auxilio suis venisset, prœlio sese certaturos. Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere, ne, moras agitãdo, aliud, quàm bellum, mallet. Imperator postquam de regum societate cognouit, non temere, neque vti sæpe iam victo Iugurtha consueuerat, omnibus locis pugnandi copiam facit: cęterum, haud procul ab Cirtha castris munitis, reges opperitur melius esse ratus: cognitis Mauris, quoniam is nouus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Roma per literas certior fit, prouinciam Numidiam Mario datam. Nam cõsulem factum antea acceperat. Quibus rebus supra bonum, atque honestum perculsus, neque lacrymas tenere, neque moderari linguam: vir egregius in alijs artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alij in superbiam vortebant: alij bonum ingenium contumelia accensum esse: multi, quòd iam parta victoria ex manibus eriperetur. Nobis satis cognitum est illum

magis

magis honore Marij, quàm iniuria ſua excruciatum, neque tam anxie laturum fuiſſe, ſi adempta prouincia alij, quàm Mario, traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia ſtultitię videbatur, alienam rem periculo ſuo curare, legatos ad Bocchum mittit, poſtulatũ, ne ſine cauſa hoſtis populo R. fieret: habere eum magnam copiam ſocietatis, amicitięq; coniungendæ, quæ potior bello eſſet: quanquam opibus ſuis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: OMNE bellum ſumi facile, caterum ægerrime deſinere: non in eiuſdem poteſtate initium eius, & finem eſſe: incipere cuiuis etiã ignauo licere, deponi, cũ victores velint: proinde ſibi, regnoq; conſuleret: neu florentes res ſuas cum Iugurtha perditis miſceret. Ad ea rex ſatis placide verba facit: ſeſe pacem cupere, ſed Iugurthæ fortunarũ miſereri: ſi eadem illi copia fieret, omnia conuentura. Rurſus imperator, contra poſtulata Bocchi, nuntios mittit. Ille probare partim, alia abnuere. Eo modo, ſæpe ab vtroque miſſis, remiſſisq; nuntijs, tempus procedere, & ex Metelli voluntate bellum intactum trahi. At Marius, vt ſupra diximus, cupientiſſima plebe conſul factus, poſtquam ei prouinciam Numidiam populus iuſſit, antea iam infeſtus nobilitati, tum vero multus, atque ferox inſtare. ſingulos modo, modo vniuerſos lædere: dictitare, ſeſe conſulatum ex victis illis ſpolia cepiſſe: alia præterea magnifica pro ſe, & illis dolentia: interim quæ bel-

bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum: auxilia à populis, & regibus, sociisq; arcessere: praterea ex Latio fortissimum quemque, plærosque, militiæ, paucos fama cognitos accire, & ambiendo cogere homines emeritis stipendijs secum proficisci. Neque illi se natus, quanquam aduersus erat, de vllo negotio abnuere audebat: cęterum supplementum etiam lætus decreuerat: quia, neque plebe militiam volente, putabatur Marius aut belli vsum, aut studia vulgi amissurus. Sed ea res frustra sperata. Tanta libido cum Mario eundi plęrosq; inuaserat. Sese quisque prada locupletem fore, victorem domum rediturum, alia huiuscemodi animis trahebant: & eos non paulum oratione sua Marius arrexerat. Nam postquã, omnibus, quę postulauerat, decretis, milites scribere vult, hortandi causa, simul & nobilitatem, vti consueuerat, exagitandi, concionem populi aduocauit: deinde hoc modo disseruit. SCIO ego Quirites, plęrosq; non ijsdem artibus imperium à vobis petere, &, postquam adepti sunt, gerere. Primo industrios, supplices, modicos esse, dehinc per ignauiam, & superbiam ætatem agere. Sed mihi contra videtur: nam, quo vniuersa resp. pluris est quàm consulatus, aut pratura, eo maiore cura illam administrari, quam hæc peti debere. Neq; me fallit, quantum cum vestro maximo beneficio negotij sustineam. Bellum parare, simul & arario parcere, cogere ad militiam eos, quos no-

lit

lis offendere, domi, foriſq; omnia curare, & ea agere inter inuidos, occurſantes factioſos, opinione, Quirites, aſperius eſt. Ad hoc, alij ſi deliquere, vetus nobilitas, maiorum fortia facta, cognatorum & affinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præſidio adſunt: mihi ſpes omnes in memet ſitæ: QVAS neceſſe eſt & virtute, & innocentia tutari: nam alia infirma ſunt. Et illud intelligo, Quirites, omnium ora in me conuerſa eſſe: æquos, bonoſque fauere, quippe mea benefacta reip. procedunt: nobilitatem inuadendi me quærere locum. Quo mihi acrius adnitẽdum eſt, vti neque vos capiamini, & illi fruſtra ſint. Ita ad hoc ætatis à puericia fui, vt omnes labores, pericula conſueta habeam: quæ ante veſtra beneficia gratuito faciebã, ea vti, accepta mercede, deſeram, non eſt conſilium, Quirites. Illis difficile eſt in poteſtatibus temperare, qui per ambitionem ſeſe probos ſimulauere: mihi, qui omnem ætatem in optimis artibus egi, bene facere iam ex cõſuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cũ Iugurtha iußiſtis: quam rem nobilitas ægerrime tulit. Quæſo, reputate cum animis veſtris nũ id mutari melius ſit, ſi quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotiũ mittatis, hominem veteris proſapiæ, ac multarum imaginum, & nullius ſtipendii, ſcilicet vt in tãta re ignarus omnium trepidet feſtinet ſumat aliquem ex populo monitorem officii ſui. Ita plerũq; euenit, vt, quem vos imperare iußiſtis, is ſibi imperatorem

alium quęrat. At ĳ ego scio Quirites, qui, postquam consules facti sunt, acta maiorũ, & Græcorum militaria præcepta legere cœperint, præposteri homines. Nã legere quàm fieri, tempore posterius, re, atque vsui prius est. Cõparate nunc, Quirites, me hominem nouum cum illorum superbia. Quæ illi audire, & legere solent, eorum partim vidi, alia egomet gessi. quæ illi literis, ea ego didici militando. NVNC vos existimate, facta, an dicta pluris sint. Contemnunt nouitatẽ meam, ego illorum ignauiã: mihi fortuna, illis probra obiectantur. Quanquam ego naturã vnã & communem omnium existimo, sed fortissimũ quemque generosum esse. Ac si iam ex partibus Albini, aut Bestiæ quęri posset, me ne, an illos ex se gigni maluerint: quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quamoptimos voluisse? Quod si iure despiciunt me, faciant idem maioribus suis quibus, vti mihi, ex virtute nobilitas cœpit. Inuident honori meo: ergo inuideant labori, innocentiæ periculis etiam meis: quoniam per hæc illum cœpi. Verũ homines corrupti superbia, ita ætatẽ agunt quasi vestros honores contemnant: ita hos petũt quasi honeste vixerint. Nę illi falsi sunt, qui diuersissimas res pariter expetãt, ignauiæ voluptatem, & præmia virtutis. Atq; etiam cum apud vos, aut in senatu verba faciunt, plæraq; oratione maiores suos extollunt: eorum fortia facta memorando clariores sese putant: quod cõtra est. Nam, quanto vita illorum præclarior,

tanto

tanto horum ſocordia flagitioſior. Et profecto ita ſe res habet. Maiorũ gloria poſteris quaſi lumen eſt, neque bona eorum, neque malà in occulto patitur. Huiuſce rei ego inopiam patior, Quirites. Verũ id, quod multo præclarius eſt, meamet facta mihi dicere libet. Nunc videte, quàm iniqui ſint. quod ex aliena virtute ſibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt: ſcilicet quia imagines non habeo, & quia mihi noua nobilitas eſt: quam certe peperiſſe, quàm acceptam corrupiſſe, melius eſt. Equidem ego non ignoro, ſi iam mihi reſpondere velint, abunde illis facundam, & compoſitam orationem fore. Sed in maximo veſtro beneficio, cum omnibus locis me, voſq; maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modeſtiam in conſcientiam duceret. Nã me quidem ex animi mei ſententia, ladere nulla oratio poteſt. Quippe vera, neceſſe eſt, bene prædicet: falſam vita, moreſq; mei ſuperant. Sed quoniam veſtra conſilia accuſantur, qui mihi ſummum honorem, & maximum negotium impoſuiſtis: etiam atq; etiam reputare, num eorum pœnitendum ſit. Non poſſum, fidei cauſa, imagines, neque triumphos, aut conſulatus maiorum meorum oſtentare. at, ſi res poſtulet, haſtas, vexillum, phaleras, alia militaria dona, præterea cicatrices aduerſo corpore. Hæ ſunt meæ imagines, hæc mea nobilitas, non hereditate relicta, vt illa illis, ſed quæ ego plurimis meis laboribus & periculis quæſiui. Non ſunt compoſita ver-

ba mea: parui id facio: ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, vt turpia facta oratione tegant. Neq; literas Græcas didici, parũ placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerũt. At illa multo optima reip. doctus sum, hostem ferire, præsidia agitare, nihil metuere, nisi turpem famam, hiemem, & æstatem iuxta pati, humi requiescere, eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. His ego præceptis milites hortabor: neque illos arcte colam, me opulenter, neque gloriam meam, laborem illorum faciã. Hoc est vtile, hoc ciuile imperium. Nãq; cum tute per mollitiem agas, exercitum supplicio cogere, id est dominũ esse, non imperatorem. Hæc, atque alia maiores vestri faciendo, séque, & remp: celebrauere. Queis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit: & omnes honores, nõ ex merito, sed quasi debitos, à vobis repetit. Cæterum homines superbissimi procul errant. Maiores eorũ omnia, quæ licebat, illis reliquere, diuitias, imagines, memoriam sui præclaram, virtutem non reliquere: neq; poterant. EA sola neq; datur dono, neque accipitur. Sordidum me, et incultis moribus aiũt quia parum scite conuiuium exorno, neque histrionem vllum, neq; pluris pretij coquum, quàm villicum, habeo quæ mihi lubet confiteri, Quirites. Nam & ex parente meo, & ex alijs sanctis viris ita accepi, MVNDITIAS mulieribus, viris laborem conuenire, omnibusq; bonis oportere

rere plus gloriæ, quàm diuitiarum esse, arma, non supellectilem, decori esse. Quin ergo, quod iuuat, quod charũ æstimant, id semper faciant: ament, potent: vbi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant, in conuiuiis, dediti ventri, & turpissimę parti corporis: sudorem, puluerem, & alia talia relinquant nobis, quibus illa epulis iucundiora sunt. Verum nõ est ita. Nam, vbi se omnibus flagitijs dedecorauere turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita iniustißime luxuria, & ignauia, peßimæ artes, illis, qui coluere eas, nihil officium, reip. innoxiæ cladi sunt. Nũc quoniam illis, quantum mores mei, non illorum flagitia poscebant, respondi, pauca de rep. loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites: nam, quæ ad hoc tempus Iugurtham tutata sunt, omnia remouistis, auaritiam, imperitiam, atque superbiam. Deinde exercitus ibi est locorum sciens, sed mehercule magis strenuus, quàm felix: nam magna pars eius auaritia, aut temeritate ducum attrita est. Quamobrem vos, quibus militaris est ætas, adnitimini mecum, & capeßite remp. neque quẽquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus cœperit. Egomet in agmine, in prœlio consultor idem, & socius periculi vobiscum adero, me, vosque in omnibus rebus iuxta geram. Et profecto, dijs iuuantibus, omnia matura sunt, victoria, præda, laus: quæ si dubia, aut procul essent, tamen omnes bonos reip.

ſubuenire decebat. ET ENIM nemo ignauia immortalis factus: neque quiſquam parens liberis, vti æterni forent, optauit, magis, vti boni, honeſtique vitam exigerent. Plura dicerem Quirites, ſi timidis virtutem verba adderẽt: nam ſtrenuis abunde dictum puto. Huiuſcemodi oratione habita, Marius poſtquam plebis animos arrectos videt, propere commeatu, ſtipendio, armis, aliiſq; vtilibus naues onerat: cum his A. Manlium legatum proficiſci iubet. Ipſe interea milites ſcribere non more maiorum, neque ex claſſibus, ſed vti cuiuſque libido erat, capite cenſos pleroſq;. Id factum alij inopia bonorum, alij per ambitionem conſulis memorabant, quòd ab eo genere celebratus, auctusq; erat: ET homini potentiam quærenti egentiſſimus quiſque opportuniſſimus: cui neque ſua curæ, quippe quæ nulla ſunt, & omnia cum prætio honeſta vidẽtur. Igitur Marius cum aliquãto maiore numero, quàm decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Vticam aduehitur. Exercitus ei traditur à P. Rutilio legato. Nam Metellus conſpectũ Marij fugerat, ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiuerat. Sed conſul, expletis legionibus, cohortibuſq; auxiliarijs, in agrum fertilem, et prædã onuſtum proficiſcitur, omnia ibi capta militibus donat: dein caſtella, & oppida natura, & viris parum munita aggreditur: prœlia multa, cæterum alia leuia alijs locis facere. Interim noui milites ſine metu pugnæ adeſſe: videre fugientes

capi-

capi, aut occidi, fortißimum quemque tutißimum: armis libertatem, patriam, parentesq; & alia omnia tegi, gloriam, atq; diuitias quæri. Sic breui ſpatio noui, veteresq; coaluere, & virtus omnium æqualis facta. At reges, vbi de aduentu Marij cognouerunt, diuerſi in locos difficiles abeunt. Ita Iugurthæ placuerat, ſperãti, mox effuſos hoſtes inuadi poſſe, Romanos, ſicuti plęroſque, remoto metu laxius, licentiusq; futuros. Metellus interea Romam profectus, contra ſpem ſuam lætißimis amicis accipitur, plebi patribusque, poſtquam inuidia deceſſerat, iuxta charus. Sed Marius impigre, prudenterq; ſuorum, & hoſtium res pariter attendere, cognoſcere quid boni vtriſque, aut contra eſſet: explorare itinera regum, conſilia, & inſidias eorum anteuenire: nihil apud ſe remiſſum, neque apud illos tutum pati. Itaque & Getulos, & Iugurtham ex ſocijs noſtris prædas agentes, ſæpe aggreſſus in itinere fuderat, ipſumq; regem haud procul ab oppida Cirtha armis exuerat. Quæ poſt quã gloriosa modo, neque belli patrandi cognouit, ſtatuit vrbes, quæ viris, aut loco pro hoſtibus, & aduerſum ſe opportunißimæ erant, ſingulas circumuenire, ita ratus Iugurtham aut præſidijs nudatum iri, ſi ea pateretur, aut prælio certaturũ. Nam Bocchus nuntios ſæpe ad eum miſerat, velle populi R. amicitiam, ne quid ab ſe hoſtile timeret. Id ſimulauerit ne, quo improviſus grauior accederet, an mobilitate ingenij pacem, atque bellum mutare ſo-

litus, parum exploratum est. Sed consul, vti statuerat, oppida, castellaq; munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia ostentando, auertere ab hostibus. ac primo mediocria gerebat, existimans Iugurtham ob suos tutandos in manus vẽturum, sed vbi illum procul abesse, & alijs negotijs intentum accepit, maiora, & magis aspera aggredi tempus visum est. Erat inter ingentes solitudines oppidum magnum, atque validum, nomine Capsa, cuius cõditor Hercules Libys memorabatur. Eius ciues apud Iugurtham immunes, leni imperio, & ob ea fidelissimi habebantur, muniti aduersum hostes non mœnibus modo, & armis, atque viris, verum etiam multo magis locorum asperitate. Nã, prẽter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quarum vis, sicuti omniũ ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ipsa perniciosa, siti magis quàm alia re accẽditur. Eius oppidi potiundi Marium maxima cupido inuaserat, cum propter vsum belli, tum quia res aspera videbatur: & Metellus oppidũ Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm, munitumque: nisi quòd apud Thalam non longe à mœnibus aliquot fontes erant, Capsenses vna modo, atque ea intra oppidum iugi aqua. Cætera pluuia vtebãtur, idq; ibi, & in omni Africa, quæ procul à mare incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerunq; lacte, & ferina vescebantur, neque salem, neque

que alia gulæ irritamenta quærebant. Cibus illis aduersum famem, atq; sitim, non libidini, neque luxuriæ erat. Igitur consul, omnibus exploratis, credo diis fretus, (nam cõtra tantas difficultates consilio satis prouidere non poterat, quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quòd Numidæ pabulo pecoris magis, quàm aruo, student, &, quodcunque natum fuerat, iussu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus ea tempestate: nam æstatis extremum erat, tamen pro rei copia satis prouidenter exornat) pecus omne, quod superioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliarijs agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, vbi stipendium, & commeatum locauerat, ire iubet, dicit q; se prædabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incœpto suo occultato, pergit ad flumen Thanam. Cęterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas æqualiter distribuerat, &, ex corijs vtres vti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti lenire, & ignaris omnibus, parare, quæ mox vsui forent. Deniq; sexto die, cùm ad flumen ventum est, maxima vis vtrium effecta. Ibi castris leui munimento positis, milites cibum capere, atque, vti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse iubet, omnibus abiectis sarcinis, aqua modo se q;, & iumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur: noctem q; totã itinere facto consedit. Idem proxima facit.

dein tertia multo ante lucis aduentum peruenit in locum tumulosum, à Capsa non amplius duum millium interuallo: ibiq; quàm occultissime potest, cum omnibus copijs opperitur. Sed, vbi dies cœpit, & Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido egressi, repente omnem equitatum, & cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere iubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites prædari sinere. Quæ postquam oppidani cognouere, res trepidę, metus ingens, malum improuisum, ad hoc pars ciuium extra mœnia in hostium potestate coegere, vti deditionem facerent. Cæterum oppidum incensum: Numidę puberes interfecti, alij omnes venundati: præda militibus diuisa. Id facinus contra ius belli non auaritia, neque scelere consulis admissum, sed quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis, genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coercitum. Postquam tantam rem Marius sine vllo suorum incommodo peregit, magnus, & clarus antea, maior, atque clarior haberi cœpit: omnia non bene consulta in virtutem trahebantur. Milites modestè imperio habiti, simul et locupletes, ad cœlum ferre: Numidæ magis, quàm mortalem, timere, postremo omnes socij atque hostes credere, illi aut mẽtem diuinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, vbi ea res bene euenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis, capit: plura, deserta propter

Capsen-

Capsensium miserias, igni corrumpit: luctu, atque cæde omnia complentur. Deniq; multis locis potitus, ac plerisque exercitu incrucẽto, aliam rem aggreditur, non eadem asperitate, qua Gapsensium, cæterum haud secus difficilem. Namque haud longe à flumine Muluccha, quod Iugurthæ Bocchiq; regnum disiungebat, erat inter cæterã planiciem mons saxeus, mediocri castello, satis patens, in immensum editus, vno perangusto aditu relicto: nam omnis natura, velut opere, atque consulto, præceps. Quem locum Marius quòd ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit: sed ea res forte, quàm consilio, melius gesta. Nã castello virorum, atq; armorum satis magna vis erat, & frumenti: & fons aquæ: aggeribus turribusq; & alijs machinationibus locus importunus: iter castellanorum angustum admodum: vtrinque præcisum: vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. Nam cum eæ paulo processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. Milites neq; pro opere consistere, propter iniquitatem loci, neq; inter vineas sine periculo administrare: optumus quisque aut cadere, aut sauciari, cæteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laboribus consumptis, anxius trahere cum animo suo, omitteret ne incœptum, quoniam frustra erat, an fortunam opperiretur, qua sæpe prospere vsus fuerat. Quæ cum multos dies, noctesq; æstuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliarijs miles gregarius, castris aqua-

tum

tum egressus, haud procul ab latere castelli, quod aduersum prœliantibus erat, animaduertit inter saxa repentes cochleas: quarum cum vnam, atque alteram, dein plures peteret, studio legundi paulatim prope ad summum montis egressus est. vbi postquam solitudinem intellexit, more humanæ cupidinis ignara visundi, animum aduertit. Et forte eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paulum modo prona, deinde inflexa, atque aucta in altitudinem, quò cuncta gignentium natura fert: cuius ramis modo, modo eminentibus saxis nisus Ligus, castelli planitiem perscribit, quòd cuncti Numidæ, intenti prœliantibus, aberant. Exploratis omnibus, quæ mox vsui fore ducebat, eadem regreditur, non temere, vti adscenderat, sed tentans omnia, & circumspiciens. Itaque Marium propere adit: acta edocet: hortatur, ab ea parte, quà ipse descenderat, castellum tentet: pollicetur sese itineris, periculiq; ducem. Marius cum Ligure promissa eius cognitum ex præsentibus misit: quorum, vti cuiusque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem renunciauere. Consulis animus tamen paululum arrectus est. Itaque ex copia tubicinum, cornicinum, numero quinque quã velocissimos delegit, & cum his, præsidio qui forent, quatuor centuriones: omnesq; Liguri parere iubet: & ei negotio proximum diem constituit. Sed vbi ex præcepto tempus visum est, paratis, compositisq; omnibus, ad locum pergit. Cæterum illi, qui centuriis

præerant,

præerant, prædocti ab duce, arma, ornatumq; mutauerunt, capite, atque pedibus nudis, vti prospectus, nisusq; per saxa facilius foret: super terga gladij, & scuta verum ea Numidica ex coryis, ponderis gratia, simul & offensa, quo leuius streperent. Igitur prægrediens Ligus, saxa, & si quæ vetustæ radices eminebant laqueis vinciebat, quibus alleuati milites facilius adscenderẽt: interdum timidos insolentia itineris leuare manu: vbi paulo asperior adscensus erat, singulos præ se inermos mittere, deinde ipse cum illorum armis sequi: quę dubia nisui videbantur, potissimum tentare: ac sæpius eadem adscendens, descendensq;, dein statim degrediens, cęteris audaciam addere. Igitur diu, multumq; fatigati, tandem in castellum peruenĩut, desertum ab ea parte: quòd omnes, sicuti alijs diebus, aduersum hostes aderant. Marius, vbi ex nuntijs, quæ Ligus egerat, cognouit, quanquam toto die intentos prælio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites, & ipse extra vineas egressus, testudine acta succedere, & simul hostem tormentis, sagittarijsq;, & funditoribus eminus terrere. At Numidæ, sæpe antea vineis Romanorum subuersis, item incẽsis, non castelli mœnibus sese tutabantur, sed pro muro dies, noctesq; agitare, maledicere Romanis: ac Mario vecordiam obiectare, militibus nostris Iugurthæ seruitium minari, secundis rebus feroces esse. Interim, omnibus Romanis, hostibusq; prælio intentis, magna vi vtrinque

pro

pro gloria, atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente à tergo signa canere. Ac primo mulieres, & pueri, qui visum processerant, fugere, deinde, vti quisque muro proximus erat, postremo cuncti armati, inermesq; Quod vbi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plreosque tantummodo sanciare, dein super occisorum vadere corpora, auidi gloriæ certantes murum petere, neque quenquam omnium præda morari. Sic forte correcta Marij temeritas, gloriam ex culpa inuenit. Cæterum, dum ea res geritur, L. Syllæ quæstor cum magno equitatu in castra venit: qui, vti ex Latio, & sociis cogeret exercitum, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit, idoneum visum est, de natura, cultuq; eius paucis dicere. Neque enim alio loco de Syllæ rebus dicturi sumus: & L. Sisenna optime, & diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus historiam, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sylla gentis patriciæ nobilis fuit, familia prope iam extincta maiorum ignauia, literis Græcis, atque Latinis iuxta, atque doctissime eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatũ, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse, tamen ab negotijs nunquam voluptas remorata, nisi quòd de vxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, & amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenij incredibilis: multarum rerum, ac maxime pecuniæ largitor: atq; illi fœlicissimo omnium ante ciuilem victoriam,

riam, nunquam super industriam fortuna fuit: multiq; dubitauere, fortior, an fœlicior esset. Nã, postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat magis, an pigeat disserere. Igitur Sylla, vti supra dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marij cum equitatu venit, rudis antea, & ignarus belli, solertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benigne appellare, multis rogantibus, alijs per se ipsis beneficia dare, inuitus accipere, sed ea properantius, quàm æs mutuum, reddere, ipse ab nullo repetere: magis id laborare, vti illi quamplurimi deberent: iocari, atque seria cum humilimis agere: in operibus, in agmine, atque ad vigilias multus adesse. Neque interim, quod praua ambitio solet, consulis, aut cuiusquam boni famam ladere: tantummodo neq; consilio, neq; manu alium priorẽ pati: pleroſq; anteuenire. Quibus rebus, & artibus breui Mario, militibusq; charissimus factus. At Iugurtha postquam oppidum Capsam, aliosq; locos munitos, & sibi vtiles, simul & magnam pecuniam amiserat, ad Bocchum nuntios mittit, quamprimum in Numidiam copias adduceret: prœlij faciundi tempus adesse. Quem vbi cunctari accepit, & dubium belli, atq; pacis rationes trahere: rursus, vti antea, proximos eius donis corrumpit: ipsiq; Mauro pollicetur Numidiæ tertiam partem, si aut Romani Africa expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illactus Bocchus cum magna multitudine

dine Iugurtham accedit. Ita, amborum exercitu coniũcto, Marium iam in hiberna proficiscentem, vix decima parte die reliqua inuadunt, rati noctem, quæ iam aderat, & victis sibi munimento fore, &, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant, contra Romanis vtrumque casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur simul consul ex multis de hostium aduentu cognouit: & ipsi hostes aderant: & prius quàm exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique, ante quàm signum, aut imperium vllum accipere quiuit, equites Mauri, atque Getuli, non acie, neque vllo more prælij, sed cateruatim, vti quosque fors conglobauerat, in nostros cõcurrunt. Qui omnes trepidi improuiso metu, attamen virtutis memores aut arma capiebant, aut capientes alios ab hostibus defensabant: pars equos adscendere, ire obuiam hostibus: pugna latrocinio magis, quàm prælio similis fieri: sine signis, sine ordinibus equites, pedites permixti cædere alios, obtruncare multos: contra aduersos acerrime pugnantes à tergo circumuenire: neq; virtus, neque arma satis tegere, quia hostes numero plures, & vndique circumfusi erant. Denique Romani, veteres, nouiq;, & ob ea scientes belli, si quos locus, aut casus coniunxerat, orbem facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti, & instructi hostium vim sustentabant. Neque in eo tã aspero negotio Marius territus, aut magis, quàm antea, demisso animo fuit, sed cum

turma

turma sua, quam ex fortißimis magis, quàm familiarißimis parauerat, vagari paßim: ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostes, vbi confertißimi obstiterant, inuadere manu: consulere militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat. Jamq; dies cõsumptus erat, cum tamen barbari nihil remittere, atq; vti reges praeceperant, noctẽ pro se rati acrius instare. Tum Marius ex copia rerũ cõsilium trahit: atq; vti suis receptui locus esset, colles duos inter se propinquos occupat. Quorum in vno, castris parũ amplo, fons aquae magnus erat: alter vsui opportunus, quia, magna parte editus, & praeceps, pauca munimenta quærebat. Caterũ apud aquã Syllam cum equitibus noctem agitare iubet. Ipse paulatim dispersos milites, neq; minus hostibus conturbatis, in vnum cõtrahit: dein custos pleno gradu in collem subducit. Ita reges loci difficultate coacti, prœlio deterrẽtur, neq; tamen suos longius abire sinunt, sed, vtroque colle multitudine circumdato, effusi cõsedere Dein, crebris ignibus factis, plerumq; noctis barbari more suo lætari, exultare, strepere vocibus, & ipsi duces feroces, quia non fugere, ac pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia visu, magnoq; hortamento erant. Plurimum vero Marius hostium imperitia cõfirmatus, quammaximum silentium haberi iubet: ne signa quidem, vti per vigilias solebant, canere: deinde, vbi lux aduẽtabat, defessis iam hostibus

ac paulo ante somno captis, de improuiso vecti-
galibus, item cohortium, turmarum, legionum tu-
bicines simul omnes signa canere, milites clamo-
rem tollere, atq; portis erumpere iubet. Mau-
ri, atque Getuli, ignoto, & horribili sonitu re-
pente excíti, neque fugere, neq; arma capere, ne-
que omnino facere, aut prouidere quidquam po-
terant: ita cunctos strepitu, clamore, nullo subue-
niente, nostris instantibus tumultu, terrore, for-
midine, quasi vecordia, cœperat. Deniq; omnes
fusi, fugatiq;: arma, & signa militaria pleraque
capta: pluresq; eo prœlio, quam omnibus superio-
ribus, interempti. Nam somno, & metu insoli-
to impedita fuga. Dein Marius, vti cœperat, in
hiberna proficiscitur, quæ propter, commeatum
in oppidis maritimis agere decreuerat: neq; tamẽ
victoria socors, aut insolens factus, sed pariter,
atq; in conspectu hostium quadrato agmine in-
cedere. Sylla cum equitatu apud dextimos, in si-
nistra parte A. Manlius cũ funditoribus, & sa-
gitarijs, præterea cohortes Ligurũ curabat: pri-
mos, & extremos cũ expeditis manipulis loca-
uerat tribunos. Perfugæ regionum scientißimi,
hostiũ iter explorabant. Simul consul, quasi nullo
imposito, omnia prouidere: apud omnes adesse,
laudare, increpare merentes. Ipse armatus, in-
tentusque item milites cogebat, neque secus, at-
que si hostes adessent, iter facere, castra muni-
re, excubitum in porta cohortes ex legionibus,
pro castris equites auxiliarios mittere: præterea

alios

alios super vallum munimentis locare, vigilias ipse circuire, non tam diffidentia futurorum, quę imperauisset, quàm uti militibus exaquatus cũ imperatore labor volentibus esset. Et sane Marius illoque alijsq; temporibus Iugurthini belli, pudore magis, quàm malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant: quòd à pueritia consuetam duritiam, & alia, quæ ceteri miserias vocãt, voluptati habuisset. Nisi tamẽ resp. pariter, ac sæuissimo imperio, bene atq; decore gesta. Igitur quarto denicq; die haud longe ab oppido Cirtha undique simul speculatores citi sese ostendũt: quare hostis adesse intelligitur. Sed quia diuersi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant, consul incertus, quonam modo aciẽ instrueret, nullo ordine commutato, aduersum omnia paratus ibidem opperitur. Igitur Iugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partes distribuerat, ratus ex omnibus æquo aliquos ab tergo hostibus vẽturos. Interim Sylla, quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim, & quammaxime confertis equis, ipseq; alijq; Mauros inuadũt: ceteri in loco manentes, ab iaculis eminus emissis corpora tegere, &, si qui in manus venerãt, obtruncare. Dum eo modo equites prœliantur, Bocchus cum peditibus quos Volux filius eius adduxerat, neq; in priore pugna, in itinere morati, adfuerãt, postremam Romanorũ aciem inuadit. Tũ Marius apud primos agebat, quòd ibi Iugurtha cum

plurimis erat. Dein Numida, cognito Bocchi aduentu, clam cum paucis ad pedites conuertit: ibi Latine (nam apud Numantiã loqui didicerat) exclamat nostros frustra pugnare: paulo ante Marium sua manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna, satis impigre occiso pedite nostro, eruentauerat. Quod vbi milites accepere, magis attrocitate rei, quàm fide nuntij, terrentur, simulq; barbari animos tollere, & in perculsos Romanos acrius incedere. Jamque paulum à fuga aberant, cum Sylla, profligatis ijs, quos aduersum ierat, rediẽs ab latere Mauris incurrit. Bocchus statim auertitur. At Jugurtha, dũ sustentare suos, & prope iam adeptam victoriam retinere cupit, circumuentus ab equitibus dextra sinistra omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atq; interim Marius, fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli iam acceperat. Denique hostes iam vndique fusi. Tum spectaculum horribile in campis patentibus, sequi, fugere, occidi, capi, equi, atque viri afflicti: ac multi vulneribus acceptis, neq; fugere posse, neq; quietem pati, niti modo: ac statim concidere: postremo omnia, qua visus erat constrata telis, armis, cadaueribus, & inter ea humus infecta sanguine. Postea loci consul, haud dubie iam victor, peruenit in oppidum Cirtham, quò initio profectus intenderat. Eò post diem quintum, quam iterum barbari male pugnauerant, legati à Bocchо ve-

niunt

niunt: qui regis verbis ab Mario petiuere, duos quamfidiſſimos ad eum mitteret: vellè de ſuo, & de populi R. commodo cum ijs diſſerere: Ille ſtatim L. Syllam, & A. Manlium ire iubet. Qui quanquam acciti ibant, tamen placuit verba apud regem facere, vti ingenium aut auerſum flecterẽt, aut cupidum pacis vehementius accenderent. Itaque Sylla, cuius facundia, non ætati, à Manlio conceſſum, pauca verba huiuſcemodi locutus: REX Bocche, magna lętitia nobis eſt, cum te talem virum dij monuere, vti aliquando pacem, quàm bellũ, malles: neu te optimum cum peſſimo omnium Iugurtha miſcendo commaculares, ſimul nobis demeres acerbam neceſſitudinem pariter & te errantem, & illum ſceleratiſſimum perſequi. Ad hoc, populo R. iam à principio inopi, melius viſum eſt, amicos, quàm ſeruos, quærere: tutiuſq; rati volentibus, quàm coactis imperitare. Tibi vero nulla opportunior amicitia noſtra: primum, quòd procul abſumus, in quo offenſe minimũ, gratia par, ac ſi prope adeſſemus: dein, quòd parentis abunde habemus, A MICORVM neq; nobis, neq; cuiquam omnium ſatis fuit. Atque hoc vtinam à principio tibi placuiſſet: profecto ex populo R. ad hoc tẽpus multo plura bona accepiſſes, quàm mala perpeſſus es. SED quoniam humanarum rerum fortuna pleraq; regit, cui ſcilicet placuit & vim, & gratiam noſtram te experiri: nunc, quando per illam licet, feſtina, atq;, vti cœpiſti, perge. Multa,

atque opportuna habes, quo facilius errata officijs superes. Postrema hoc in pectus tuum demitte, nunquam populum R. beneficijs victum esse. Nam bella, quid valeat, tute scis. AD ea Bocchus placide, & benigne simul pauca pro delicto suo verba facit: se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse: nam Numidiæ partem, unde Iugurtham expulerit, iure belli suam factam: eam vastari a Mario, pati nequiuisse: præterea, missis ante Romam legatis, repulsum ab amicitia: cæterum vetera omittere, actum, si per Marium liceret, legatos ad senatum misserum. Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Iugurtha, cognita legatione Sylla, & Manlij, metuens id, quod parabatur, donis corruperat. Marius interea, exercitu in hybernaculis cõposito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatus profiscitur in loca sola: obsessum turrim regiam, quò Iugurtha perfugas omnes præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchum scilicet, seu repensando, quæ sibi duabus præliis euenerant, seu admonitus ab alijs amicis, quos incorruptos Iugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validissima erant: eas ad Marium, ac deinde, si placeat, Romam legatos ire iubet: agendarum rerum, & quocunq; modo belli componendi licentiam illis ipsis permittit. Illi mature ad hiberna Romanorum profiscuntur. Deinde à latronibus Getulis in itinere

circum

circumuenti spoliatique, pauidi, sine decore ad Syllam profugiunt, quem cõsul, in expeditionem proficiscens pro prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, vti meriti erant, sed accurate, & liberaliter habuit. Quare barbari & famam Romanorum auaritiæ falsam, & Syllam ob munificentiam in sese amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt: simul ab eo petunt, vti fautor, cõsultorq; sibi adsit: copias, fidem magnitudinem regis sui, & alia, quę aut vtilia, aut benevolentiæ esse credebant, oratione extollunt: dein, Syllæ omnia pollicito, docti quo modo apud Marium item apud senatum verba facerẽt, circiter dies XI. ibidem opperiuntur. Marius vbi, confecto negotio, quo intenderat, Cirtham redit, de aduentu legatorum certior factus, illosque, & Syllam ad se venire iubet: itemq; L. Bellienum prætorem ab Vtica, præterea omnes vndique senatorij ordinis: quibus cum mandata Bocchi cognoscit: legatis potestas eundi Romam fit: ab consule interea inducię postulabantur. Ea Syllæ, & plęrisq; placuere: pauci vero ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ et mobiles sæpius in aduersa mutantur. Cęterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum C. Octauio Rufo, qui quæstor stipendium in Africam portauerat: duo ad regem

redeunt. Ex his Bocchus tum cætera, tum maxime benignitatem, & studium Syllæ lubens accepit. Romà quoque legatis eius, postquam, erasse regem, & Iugurthę scelere lapsum, deprecati sunt, amicitiam & fœdus petentibus hoc modo respondetur: Senatus & populus R. beneficij, & iniuriæ memor esse solet: cæterum Bŏccho, quoniam pœnitet delicti, gratiam facit: fœdus, & amicitia dabuntur, cum promeuerit. Quibus rebus cognitis, Bocchus per literas à Mario petiuit, vt Syllam ad se mitteret: cuius arbitratu de communibus negotijs consuleretur. Is missus cum prœsidio equitum, atque peditum, funditorum, Baleariorum præterea iere sagitarij, & cohors Pœligna cum velitaribus armis, itineris properandi causa: neque his secus, atque alijs armis, aduersus tela hostium, quòd ea leuia sunt, muniti. Sed in itinere quinćto denique die Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere & effuse euntes, Syllæ, aliisque omnibus & numerum ampliorem vero, & hostilem metum efficiebant. Igitur se quisq; expedire: arma, atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, & aduersum eos, quos sæpe vicerant. Interim equites, exploratũ præmissi, rem, vti erat, quietam nunciant. Volux adueniens quæstorem appellat: dicitq. se à patre Boccho obuiã illi simul, & prœsidio missum. Deinde eum, & proximum

diem

diem sine metu coniuncti eunt. Post, vbi castra locata, & die vesper erat, repente Maurus, incerto vultu pauens, ad Syllam accurrit: dicitque à speculatoribus cognitũ, Iugurtham haud procul abesse, simul, vti noctu clam secum profugeret, rogat, atq; hortatur, ille animo feroci negat se toties fusum Numidam pertimescere: virtuti suorum satis credere: etiã si certa pestis adesset: mansurum potius, quàm, proditis quos ducebat, turpi fuga incerta, ac forsitan post paulo morbo interitura vitæ parceret. ceterum ab eodem monitus, vti noctu proficiscerentur, consilium adprobat: ac statim milites cenatos esse in castris, ignésque quam creberrimos fieri, deinde prima vigilia silentio egredi iubet. Iámque nocturno itinere fessis omnibus, Sylla pariter cum ortu solis castra metabatur, cum equites Mauri nunciant, Iugurtham circiter duum millium interuallo, ante eos consedisse. quod postquam auditum est, tum verò ingens metus nostros inuadit: credere se proditos à Voluce, & insidijs circumuentos. ac fuere, qui dicerẽt manu vindicandum, neq; apud illum tantum scelus inultum relinquendum. At Sylla, quamquã eadem existimabat, tamẽ ab iniuria Maurum prohibet: suos hortatur, vti fortem animum gererent: sæpe ante à paucis strenuis aduersus multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in prœlio minus pepercissent, tanto tutiores fore: NEC decere, quẽ manus armauerit, ab inermis pedibus auxilium

petere, in maximo metu nudum, & cæcum corpus ad hostes vertere. Deinde Volucem, quoniã hostilia faceret, Iouem maximum obtestatus, vt sceleris, atque perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire iubet. Ille lachrymans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Iugurthæ, cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset: cæterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet, & spes; opesque eius omnes ex patre suo penderent, credere illum nihil ausurũ palam, cum ipse filius testis adesset: quare optimum factu videri, per media eius castra palam transire: sese, vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, salũ cum Sylla iturum. Ea res, vti in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de improuiso accesserant, dubio, atque hæsitante Iugurtha, incolumes transeunt. Deinde paucis diebus, quò ire intenderant, peruentum est. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum, & familiariter agebat, præmissus ab Iugurtha, postquam Syllam accitum audierat, orator, & subdole speculatum Bocchi consilia: præterea Dabar, Massugrade filius, ex gente Massanissæ, cæterũ materno genere impar (nam mater eius ex concubina orta erat) ob ingenij multa bona Mauro charus, acceptusq; quẽ Bocchus fidum Romanis multis antea tempestatib⁹ expertus, illico ad Syllam nuntiatum mittit, paratum sese facere, quæ populus R. vellet: colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret: consulta

sese

ſeſe omnia cum illo integra habere: neu Iugurthæ legatum pertimeſceret: accitum eſſe, quo res communis licentius gereretur: nam ab inſidijs eius aliter caueri nequiuiſſe. Sed ego comperio, Bocchum magis Punica fide, quàm ob ea, quæ prædicabat, ſimul Romanos, & Numidam ſpe pacis detinuiſſe: multumq; cum animo ſuo voluere ſolitum, Iugurtham Romanis, an illi Syllam traderet: libidinem aduerſum nos, metum pro nobis ſuaſiſſe. Igitur Sylla reſpondit, pauca ſe coram Aſpare locuturum, cætera occulte, aut nullo, aut quam pauciſſimis præſentibus: ſimul edocet, quę reſponderẽtur. Poſt quam ſicuti voluerant, congreſſi, dicit ſe miſſum à conſule veniſſe quæſitum ab eo, pacem an bellum agitaturus foret. Tunc rex, vti præceptum fuerat, poſt diem decimum redire iubet, ac nihil etiam nunc decreuiſſe, ſed illo die reſponſurũ. Deinde ambo in ſua caſtra digreſſi. Sed vbi plerumque noctis proceſſit, Sylla à Boccho occulte accerſitur: ab vtroq;, tantummodo fidi interpretes adhibentur. Præterea Dabar internũtius, ſanctus vir, iurat ex ſententia amborum: ac ſtatim ſic rex incipit: NVNQVAM ego ratus fore, vti rex maximus in hac terra, et omniũ, quos noui, opulẽtiſſimus, priuato homini gratiã deberem, & mehercule Sylla, ante te cognitũ, multis orantibus alijs vltro egamet opem tuli, nullius indigui: id immutatũ, quod cæteri dolere ſolent, ego lætor. Fuerit mihi pretiũ, eguiſſe aliquando tuæ amicitiæ,

qua apud animum meũ nihil charius habeo. Id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniã, postremo quidquid animo libet, sume, vtere: & quoàd viues, nunquam tibi redditam gratiam putaueris: semper apud me integra erit: deniq; nihil me sciente frustra voles. Nã, vt ego existimo, REGEM armis, quàm munificentia, vinci, minus flagitiosum. Cęterũ de rep. vestra, cuius hunc curator missus es, paucis accipe. Bellum ego populo R. neque feci, neq; factum vnquam volui: fines meos aduersum armatos armis tutatus sum. Id omitto: quãdo nobis ita placet. Gerite, vti vultis cum Iugurtha bellũ: ego flumen Muluchã, quod inter me & Micipsam fuit, non egrediar, neque intrare Iugurtham sinam. Præterea, si quid meq; vobisque, dignum petieris, haud repulsus abibis. ADEA Sylla pro se breuiter, et modice, de pace, & de communibus rebus multis disseruit. Denique regi patefecit, quod polliceatur. Senatum & populum R. quoniam amplius armis valuissent, non in gratia habituros: faciendũ aliquid, quod illorum magis quàm sua, retulisse videretũr: id adeo in promptu esse, quoniam Iugurtha copiam haberet: quem si Romanis tradidisset, fore vt illi plurimum deberetur: amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc vltro aduenturam. Rex primum negaret: affinitatem, cognationem, præterea fœdus interuenisse: ad hoc metuere, ne fluxa fide vsus populariũ animos auerteret: queis & Iugurtha charus,

&

& Romani inuisi essent. Denique sæpius fatigatus, leuiter ex voluntate Sullæ omnia se facturum promittit. Cæterum ad simulandã pacem, cuius Numida defessus bello auidissimus erat, quæ vtilia visa, constituunt. Ita, composito dolo, digrediuntur. At rex postero die Aspharem Iugurthæ legatum, appellat: dicitq; sibi per Dabarem ex Sylla cognitũ, posse conditionibus bellum componi: quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille lætus in castra Iugurthæ venit: deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octauum redit ad Bocchum: & ei nũtiat, Iugurtham cupere omnia, quæ imperarentur facere, sed Mario parum confidere: sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conuentam, frustra fuisse: cæterũ Bocchus, si ambobus consultum, & ratam pacem vellet, daret operã, vt vna ab omnibus, quasi de pace in colloquium veniretur, ibiq; sibi Syllam traderet: cum talem virum in potestatem habuisset, tum fore, vti iussu senatus, populiq; R. fœdus fieret, neque hominem nobilem non sua ignauia, sed ob remp. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secũ ipse diu voluens, tandem promisit. Cæterum dolo, an vero cunctatus, parum comperimus. SED plerunq; regiæ voluntates, vt vehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi aduersæ. Postea, tempore & loco constituto, in colloquium vti de pace veniretur, Bocchus Syllam modo, modo Iugurthæ legatum appellare: benigne habere: idem ambobus

bus polliceri. Illi pariter læti, ac spei bonæ plenè esse. sed nocte ea quæ proxima fuit ante diẽ colloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim immutata voluntate, remotis cæteris dicitur secũ ipse multa agitauisse, *vultu, colore, ac motu corporis pariter atq; animo varius: *quæ scilicet, tacente ipso occulta, oris * immutatione patefecisse. Tamẽ postremo Syllam accersiri iubet, & ex eius sententia Numidæ insidias tendit. deinde, vbi dies aduenit, & ei nuntiatum est, Iugurtham haud procul abesse, cum paucis amicis, & quæstore nostro, quasi obuius honoris causa procedit in tumulũ facillimum visu insidiantibus. Eodẽ Numida cum plerisq; necessarijs suis inermis, vti dictum erat, accedit: ac statim signo dato, vndique simul ex insidijs inuaditur. cæteri obtruncati: Iugurtha Syllæ vinctus traditur, & ab eo ad Marium deductus est. Per idem tẽpus aduersum Gallos ab ducibus nostris Q. Capione, & C. Manlio male pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat. Illiq; & inde vsque ad nostram memoriam Romani sic habuere, ALIA omnia virtuti sua prona esse, cum Gallis pro salute, non pro gloria certare. Sed postquam bellum in Numidia confectum, & Iugurtham Romam vinctum adduci nuntiatum est: Marius consul absens factus est, & ei decreta prouincia Gallia: isque Kalendis Ian. magna gloria consul triumphauit. Ea tempestate spes, atque opes ciuitatis in illo sita.

immutatio patefecit.

ORA-

ORATIO M. AEMILII LEPIDI COS. AD POPVlum R. vt arma sumantur contra Syllam dict. ex lib. 1. historiarum C. Salustij Crispi Frontone teste.

CLementia, & probitas vestra, Quirites, quibus per cæteras gentes maximi, & clari estis, plurimum timoris mihi faciunt, aduersus tyrannidem L. Syllæ: ne aut ipsi, nefanda, quæ non æstimatis, ea parum credendo de aliis, circumueniamini: præsertim cum illi spes omnis in scelere, atque perfidia sit, neque se aliter tutũ putet, quàm si peior, atque intestabilior metu vestro fuerit: quo captiuis libertatis curam miseria eximat: aut, si prouideritis, in tutandis periculis magis, quàm vlciscendo, teneamini. Satellites quidem eius, homines maximi nominis, non minus optimis maiorum exemplis, nequeo satis mirari. Dominationis in vos seruitium suum mercedem dant, & vtrumque per iniuriam malunt, quam optimo iure liberi agere. Præclara Brutorum, atq; Æmiliorum, & Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ maiores virtute peperere, subuertẽda. Nã, quid à Pyrrho, Hannibale, Philippoq;, & Antiocho defensum est aliud, quàm libertas, & suæ cuiq; sedes, neu cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sæuus iste Romulus, quasi ab externis

nis raptã, tenet: non tot exercituum clade, neq; consulis, & aliorum principũ, quos fortuna belli cõsumpserat, satiat? Sed tũ crudelior, cũ plerosq; secundę res in miserationem ex ira vertunt. Quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia, in post futuros composuit. Queis prius iniuria, quàm vita, certa esset: prauissimeq; per sceleris immanitatem adhuc tutus furit, dum vos metu grauioris seruitij à repetenda libertate terremini. Agendum, atque obuiam eundum est, Quirites, ne spolia vestra penes illum sint. Non prolatandum, neq; votis paranda auxilia: nisi forte speratis per tadium iam, aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eo processit, vt nihil glorioſum, nisi tutum, & omnia retinendæ dominationis honesta æstimet. Itaque illa quies & otium cum libertate, quę multi probi potius, quàm laborem cum honoribus capessebant, nulla sunt. Hac tempestate seruiendum aut imperitandum: habẽdus metus est aut faciẽdus, Quirites. Nam quid vltra? quæ ve humana superant? aut diuina impolluta sunt? Populus R. paulo ante gentium moderator, exutus imperio, gloria, iure, cogitandi inops, despectusq;, ne seruilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum, & Latij magna vis ciuitate, pro multis, & egregijs factis à vobis data, per vnum prohibentur: & plebis innoxiæ patrias sedes occupauere pauci satellites, mercedem scelerũ: leges, iudicia, ærarium

rium, prouincia, reges penes vnum. Denique necis ciuium, & vitæ licentia. Simul humanas hostias vidistis, & sepulcra infecta sanguine ciuili. Est ne viris reliqui aliud, quàm soluere iniuriam, aut mori per virtutem? Quoniam quidem vnum omnibus finem natura vel ferro sæptis statuit: neque quisquam extremam necessitatem, nihil ausus, nihil muliebri ingenio, expectat. Verum ego seditiosus, vti Sylla iat, qui præmia turbarū queror, & bellum cupiens, quia iura pacis repeto, scilicet, quia non aliter salui, satisq; tuti in imperio eritis, nisi Vettius Piceus scriba Cornelius aliena bene parta prodegerint: nisi approbaritis omnes proscriptiones innoxiorum ob diuitias, cruciatus virorum illustrium, vastam vrbem fuga & cædibus, bona ciuium miserorum, quasi Cimbricam prædam, verum, aut dono datam. At obiectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum. Quod quidem scelerum illius vel maximum est, non me, neque quenquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. Atque illa, quę tum formidine mercatus sum pretio, soluto iure, dominis tamen restituo: neque pati consilium est, vllam ex ciuibus prædam esse. Satis illa fuerint, quæ rabie contracta toleraumus, manus conserentes inter se Romanos exercitus, & arma ab externis in nosmet versa. Scelerum, & contumeliarum omnium finis sit: quorum adeo Syllam non pœnitet, vt & facta in gloria numeret, &, si liceat auidius fa-

ceret. Neque iam, quid existimetis de illo, sed quantum vos audeatis, vereor: ne alius alium principem expectantes ante capiamini, non opibus eius, quæ futiles, & corruptæ sunt, sed vestra concordia, quàm raptum iri licet, & quàm audeat, tam videri fœlicem. Nã præter satellites commaculatos quis eadem vult? aut quis non omnia mutata, præter victoriam? scilicet milites quorum sanguine Tarulæ Scyróque, pessimis seruorum, diuitiæ partę sunt. An quibus prælatus in magistratibus capiendis Fusidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? itaq; maximam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera & labores nihil, præter tyrannum, quæsitum est. Nisi forte tribuniciam potestatem euersum profecti sunt per arma, conditam à maioribus suis: vtique iura, & iudicia sibimet extorquerent: egregia scilicet mercede, cum relegati in paludes, & siluas, contumeliam, atque inuidiam suam, præmia penes paucos intelligerent. Quare igitur tanto agmine, atque animis incedit? Quia secunda res mire sunt vitijs obtentui: quibus labefactatis, quàm formidatus antea est, tam contemnetur nisi forte specie concordiæ, & pacis, quæ sceleri & paricidio suo nomina indidit. Ntque aliter Roma: ni P. esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda ciuilis acerbissima, ius iudiciúmque omnium rerum penes se, quod populi R. fuit. Quæ si vobis pax, & concordia intelli-

guntur:

guntur: maxima turbamenta reip. atque exitia probare: annuite legibus impositis: accipite otiũ cum seruitio: & tradite exemplum posterũ ad populum R. suimet sanguinis mercede circumuenriendum. Mihi, quanquam per hoc summũ imperium satis quaesitum erat, nomini maiorum, dignitati, atque etiam praesidio, tamen non fuit consilium priuatas opes facere. POTIORQVE visa est periculosa libertas quieto seruitio. Quae si probatis, adeste, Quirites, & bene iuuantibus dijs, M. Aemilium consulem, ducem, & auctorem sequimini ad recipiendam libertatem.

ORATIO PHILIPPI SENATV, VT LEPIDO bellum mouenti resistant: cu lib. 1. historiarũ. Prisciano, & Nonio testibus.

MAXIME vellem, P. C. remp. quietam esse, aut periculis à promtissimo quoque defendi: DEMQVE praua incepta consultoribus noxae esse. Sed cõtra, seditionibus omnia turbata sunt, & ab ijs, quos prohibere magis decebat: postremo quę pessimi, & stultissimi decreuere, ea à bonis & sapientibus facienda sunt. Nam bellum, atque arma quanquam vobis inuisa, tamen quia Lepido placent sumenda sunt. Nisi

forte cui pacem præstare, & bellum pati consilium est. Pro dij boni, qui hanc vrbem omissa cura adhuc regitis. M. Æmilius, omnium flagitiosorum postremus, qui peior, an ignauior sit, deliberari non potest, exercitum opprimendæ libertatis habet, & se è contempto metuendum effecit. Vos mussantes, & retractantes, verbis & vatum carminibus pacem optatis magis, quàm defenditis, neque intelligitis, mollitia decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi? atque id iure. Quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem prouinciam cũ exercitu adeptus est. Quid ille ob benefacta cepisset, cuius sceleribus tanta præmia tribuistis? At scilicet ij, qui ad postremum vsque legatos, pacem, concordiam, & alia huiusce modi decreuerunt, gratiam ab eo peperere. Immo despecti, & indigni reip. habiti, prædæ loco æstimantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem à principio, cum Etruriam coniurare, proscriptos accersiri, largitionibus rempu. lacerari videbam, maturandum putabam, & Catuli consilia cum paucis secutus sum. Cæterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant, & ignoscendo populi R. magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant, &, cum priuata arma opprimendæ libertatis cœpisset, sibi quisque opes, aut patrocinia quærendo, consilium publicum corruperunt. Attamen erat Lepidus latro cum caloni-

bus

bus, & paucis sicarijs: quorum nemo non diurna mercede vitam mutauerit. Nũc est proconsul cum imperio, non empto, sed dato à vobis, cum legatis adhuc iure parentibus. Et ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi, flagrantes inopia, & cupidinibus, scelerum conscientia exagitati: quibus quies in seditionibus, in pace turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt, Saturnini olim, post Sulpitij, dein Marij, Damasippique, nunc Lepidi satellites. Præterea Etruria, atque omnes reliquiæ belli arrectæ: Hispaniæ armis solicitatæ: Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abest ad subuertendũ imperium. Quod vos oro, atque obsecro P.C. vt animaduertatis, neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros procedere. NAM vbi malos præmia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An expectatis, dum exercitu, rursus admoto, ferro atq; flãma vrbem inuadat: quod multo propius est ab eo, quo agitat, statu, quàm ex pace, & concordia ad arma ciuilia, quæ ille aduersum diuina, & humana omnia cœpit. Nõ pro sua, aut quorum simulat iniuria, sed legum, ac libertatis subuertendæ. Angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers consilij, inquies: hæc atque illa tentans: metuit otium, odit bellum: luxu, atque licentia caren-

dum videt: atque interim abutitur vestra socordia. Neq; mihi satis consilij est, metum, an ignauiam, an dementiam eam appellem: qui videmini intenta mala, quasi fulmen, optare se quisquene attingat, sed prohibere ne conare quidē. Et queso, considerate quàm conuersa rerum natura sit. Antea malum publicum occulte, auxilia palam instruebantur: & eo boni malos facile anteibant: nunc pax, & concordia disturbantur palam, defenduntur occulte: quibus illa placent, in armis sunt, vos in metu quid expectatis? nisi forte pudet, aut piget recte facere? An Lepidi mandata animos mouent? qui placere ait sua cuique reddi, & aliena tenet: belli iura rescindi, cum ipse armis cogat: ciuitatem confirmari, qui ademptam negat: concordiæ gratia tribuniciam potestatē restitui, ex qua omnes discordiæ accensæ. Pessime omnium, atque impudentissime, tibi ne egestas ciuium, & luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per iniuriam? alterum consulatū petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, ist is inuidus, hostis omnium bonorum: ut te neque hominum, neque deorum pudeat, quos perfidia, aut periurio violasti. Qui quando talis es, maneas in sententia, & retineas arma, te hortor: neu prolatādis seditionibus inquies ipse, nos in solicitudine retineas, neque te prouincia, neque leges, neque dij penates ciuem patiuntur. Perge quæ cœpisti,

piſti, vt quammaturiſſime merita inuenias. Vos autem, P.C. quouſque cunctando remp intutam patiemini? & verbis arma tentabitis? Delectus aduerſum vos habiti: pecuniæ publicæ, & priuatim extortæ præſidia deducta, atque impoſita: ex libidine leges imperantur: cum interim vos legatos, & decreta paratis. Et quanto mehercule auidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit: cum intelliget ſe metu magis, quàm æquo, & bono ſuſtentatum. Nam qui turbas, et cædem ciuium odiſſe ait, et ob id armato Lepido vos inermes retinet: quæ victis toleranda ſunt, ea cum facere poſſitis, patiamini potius cenſet: ita illi à vobis pacem, vobis ab illo bellum ſuadent. Hæc ſi placent, ſi tanta torpedo animos oppreſſit, vt obliti ſcelerum Cinnæ, cuius in vrbem reditu decus, atque ordines omnes interierunt, nihilo minus vos, atque coniuges, & liberos Lepido permiſſuri ſuis: quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is, & alij boni remp. fruſtra curant. Agite, vt libet: parate vobis Cethegos, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas, & incendia inſtaurare cupiunt, & rurſum aduerſum deos penates manus armare. Sin libertas et bella magis placent, decernite digna nomine, & augete ingenium viris fortibus. Adeſt nouus exercitus, & ad hoc coloniæ veterũ militum, nobilitas omnis, duces optimi Fortuna meliores ſequitur. Iam illa, quæ ſocordia noſtra collecta ſunt, dilabentur. Quare ita cẽſeo, quoniã Lepidus exer-

citum, priuato consilio paratum, cum pessimis, & hostibus reip. contra huius ordinis auctoritatem ad vrbem ducit, vti Ap. Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, & ceteris, quibus imperium est, vrbi praesidio sint, operamq; dent, ne quid resp. detrimentis capiat.

ORATIO C. COTTAE COS. AD QVIRITES, vt tolerent aduorsa.

QVIRITES, multa mihi pericula domi, militiae, multa aduersa fuere: quorum alia toleraui, partim repuli deorum auxilijs, & virtute mea: in que his omnibus, neque animus negotio defuit, neque decretis labos. Mala secundęq; res opes, non ingenium mihi mutabant. At contra in his miserijs cuncta me cum fortuna deseruere. Praterea senectus, per se grauis, curam duplicat: cui misero, acta iam aetate, ne mortem quidem honestā sperare licet. Nam si parricida vestri sum, & vobis genitus hic, deos penates meos, patriamq;, & summum imperium vilia habeo: quis mihi vino cruciatus satis est, aut quae poena mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici: à prima adolescentia in ore vestro priuatus, & in magistratibus egi: qui lingua, qui cō silio meo, qui pecunia voluere, vsi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad male faciend

ciendum exercui: auidissimus priuatæ gratiæ maximas inimicitias pro rep. suscepi, qui victus cũ illa simul, cum egens alienæ opis plura mala expectarem. Vos, Quirites, rursus mihi patriam, deos penates cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficijs vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo, cõcesserim. NAM vita, & mors iure naturæ sunt, vt sine dedecore cum ciuibus fama, & fortunis integer agas, id deno datur, atq; accipitur. Cõsules nos fecistis (Quirites) domi, belliq; impeditissima rep. namque imperatores Hispaniæ stipendium, milites, armá, frumentum poscunt: & id res cogit: quoniam de factione sociorum, & Sertorij per montes fugæ neque manu certare possunt, neque vtilia parare: exercitus in Asia, Ciliciaq; ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostiũ est: nec minus Italiæ maritima, & prouinciarum: cum interim vectigalia parua, & bellis incerta, vix partem sumptuum sustinent: ita classe, qua cõmeatus vehebatur, minore, quàm antea nauigamus. Hæc si dolo, aut socordia nostra contracta sunt, agite vti libet, & ita supplicium sumite: sin fortuna communis asperior est, quare indigna vobis, nobisq;, & rep. incipitis? Atque ego, cuius ætati mors proprior est, non deprecor, si quid ea vobis incommodi demitur: neque mox ingenuo corpori honestius, quàm pro vestra salute, sinẽ vitæ fecerint. Adsum, en C. Cotta cos. Facio quod sæpe maiores asperis bellis fecere: voueo, de

doq3 me pro rep. quam deinde cui mandetis, circumspicite. Nã talem honorẽ bonus nemo volet: cum fortunæ & pacis, & belli ab alijs acti ratio reddẽda, aut turpiter moriendũ sit. tantũmodo in animis habetote, nõ me ob scelus, aut auaritiã casum, sed volentem pro maximis beneficijs animã dono dedisse. Per vos igitur, Quirites, et gloriam maiorum, tolerate aduorsa, & consulite reip. Multa cura summo imperio inest, multi ingẽtes labores: quos nequidquam abnuitis, & pacis opulentiam quæritis: cum omnes prouinciæ, regna, maria, terræq3 asperа, aut fessi bellis sint.

ORATIO MACRI TRIB. PL. AD PLEBEM, DE Tribunicia potestate recuperanda: ex libro III. historiarum, teste Frontone.

SI, QVIRITES, parum existimaretis, quid inter ius à maioribus relictum vobis, & hoc à Sylla paratum seruitium interesset, multis mihi disserendum fuisset, docendumque, quas ob iniurias, & quoties à patribus armata plebes secessisset, vtique vindices parauisset omnis turis sui tribunos pleb. nunc hortari modo reliquum est, & ire primum via, qua capessendam arbitror libertatem. Neque me præterit quantas opes nobilitatis solus impoteus inani specie magistratus pellere

do-

dominatione incipiam: quantoq; tutius factio noxiorum agat, quàm soli innocentes. Sed præter spem bonam ex vobis, qua metum vicit, statui certaminis aduersa pro libertate potiora esse fortiviro, quàm omnino non certauisse. Quamquam omnes alij creati pro iure vestro vim cunctam, & imperia sua gratia, aut spe, aut prẽmijs in vos conuertere, melius ij habent mercede delinquere, quàm gratis recte facere. Itaque omnes concessere iam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, prouincias occupauere, & arcem habent ex spoliis vestris: cum interim more pecorum vos multitudo singulos habendos, fruendosq; præbetis, exuti omnibus quæ maiores reliquere: nisi quia vosmetipsi per suffragia, ut præsides olim, nunc dominos destinatis. Itaque concessere illuc omnes: & mox, si vestra receperitis, ad vos redibũt plærique. RARVS enim animus est ad ea, quæ placent, defendẽda: cætera validiorum sunt. An dubium habetis, ne officere quid vobis vno animo pergentibus possit, quos languidos; socordesq; pertimuere? nisi forte C. Cotta ex factione media consul aliter quàm metu iura quædam tribunis pl. restituit. Et quanquam L. Cinsius primus de potestate tribunus loqui ausus, mussantibus vobis circumuentus erat: tamen prius illi inuidiam metuere, quàm vos iniuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo satis mirari Quirites. Nã spem frustra fuisse intellexistis. Sylla mortuo quiscẽ-

sceleſtum impoſuerat ſeruitium, finem mali credebatis. Ortus eſt lõge ſænior Catulus: tumultus interceſſit Bruto et Æmilio Mamerco cos. dein C. Curio ad exitium vſq; inſontis tribuni dominatus eſt. Lucullus ſuperiore anno quantis animis ierit in L. Quintium vidiſtis: quãta denique nunc mihi turbæ concitantur. Quæ profecto incaſſum agerentur, ſi prius, quàm vos ſeruiendi finem, illi dominationis facturi erant: præſertim cum his ciuibus armis dicta alia, ſed certatum vtrinque de dominatione in vobis ſit. Itaque cętera ex licentia, aut odio, aut anaritia in tempus arſere: permanſit vna res modo, qua vtrinque quæſita eſt: & exepta in poſterum vis tribunicia telum à maioribus libertati paratum. Quod ego vos moneo quæſoq;, vt animaduertatis: neu omnia rerum ad ignauiam mutantes, otium pro ſeruitio appelletis: quo iam ipſo frui, ſi vera & honeſta flagitium ſuperauerit, non eſt cõdicio. fuiſſet, ſi omnino quieſſetis. Nũc animum aduertite & niſi viceritis, QVONIAM omnis iniuria grauitate tutior eſt, arctius habebunt. Quid cẽſes igitur? aliquis veſtrum ſubiecerit. Primum omnium, omittendum morem hunc, quem agitis, impigræ linguæ, animi ignaui, non vltra concionis locum memores libertatis: deinde ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunos plebei modo patricium magiſtratum, libere ab auctoribus patricijs ſuffragia maiores veſtri parauere. quamuis, Quirites, in vobis ſit, vt quæ iuſſa nnuc pro

aliis

alijs toleratis, pro vobis agere, aut non agere certe positis. Iouem, aut alium quem deum consultorem expectatis? magna illa cõsulum imperia, & patrum decreta vos exequendo rata efficitis Quirites: vltroq; licentiam in vos auctum, atque adiutum properatis. Neque ego vos vltum iniurias hortor, magis vti requiem cupiatis: neque discordias, vt illi criminantur, sed earum finem volens, iure gentium res repeto: &, si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessionẽ, tantummodo ne amplius sanguinem vestrum prabeatis censeo. gerant, habeantq; suo modo imperia, quçrant triumphos: Mithridatem, Sertorium, & reliquias exulum persequantur cum imaginibus suis: absit periculum, & labos, quibus nulla pars fructus est: nisi forte repẽtina ista frumentaria lege munia vestra pensantur: cum tamen qui his modis libertatem omniũ æstimauere, hi profecto non amplius possunt alimẽtis carere: namque vtilis exiguitate mors prohibetur. Senescũt vires, sic vt neque absolui cura familiari tam parua res possit. At & ignauissimi quiq; tenuissima spe frustrantur: qua tamẽ quamuis ampla, quoniam seruitij pretium ostentarent, cuius torpedinis erat decipi, & vestrarum rerum vltro iniuria gratiam debere? namque alio modo, neque valent in vniuersos, neque conabũtur. Canendus tamen dolus est. Itaque simul comparant delinimenta, & differunt vos in aduentum Cn. Pompei: quem ipsum, vbi pertimuere sublatum

tum in ceruices ſuas, mox dempto metu lacerãt: neque eos pudet vindices, vti ſe ferunt, libertatis tot viros ſine vno, aut remittere iniuriam non audere, aut ius non poſſe defendere. Mihi quidẽ ſatis ſpectatum eſt, Pompeium tantæ gloriæ adoleſcentem malle principem volentibus vobis eſſe, quàm illis dominationis, & ſocium, auctoremq; in primis fore tribuniciæ poteſtatis. Verũ Quirites antea ſinguli ciues in pluribus non in vno cuncti præſidia habebatis: neq; mortalium quiſquam dare, aut eripere talia vnus poterat. Itaq; verborum ſatis dictum eſt. Neque enim ignorãtia res claudit: verum occupauit neſcio quę vos torpedo: quia neque gloria mouemini, neque flagitio: cunctaq; præſenti ignauia mutaſtis: abunde libertatem rati, quia tergis abſtinetur: & huc ire licet, atque illuc, munera ditium dominorũ. atque hæc eadem non ſunt agreſtibus, ſed cæduntur inter potentium inimicitias, donoq; dantur in prouincias magiſtratibus ita pugnatur, et vincitur à paucis: plebes, quodcunque accidit, pro victa eſt, & in dies magis erit. Siquidem maiore cura dominationem illi retinuerunt, quàm vos repetineritis libertatem.

EPIS-

EPISTOLA CN.

POMPEII, AD SENATVM:

ex libro III historiarum Diomede teste.

SI aduersus vos, patriamq; & deos penates toties labores, & pericula suscepissem, quoties à prima adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fusi, & vobis salus quæsita est: nihil amplius in absentem me statuissetis, quàm adhuc agitis, P. C. quem, contra ætatem proiectum ad bellum sæuissimum, cum exercitu optime merito, quantum est in vobis, fame, miserrima omnium morte, confecistis. Hac in spe populus R. liberos suos ad bellum misit? hæc sunt præmia pro vulneribus, & toties ob remp. fuso sanguine? fessus scribendo, mittendoq; legatos, omnes opes, & spes priuatas meas consumpsi: cum interim à vobis per trienniũ vix annuus sumptus datus est. Per deos immortales, vtrum censetis me vicem ærarij præstare, an exercitum sine frumento, & stipẽdio habere posse? equidem fateor, me ad hoc bellum maiore studio, quàm consilio profectum: quippe qui nomine modo imperij à vobis accepto, diebus quadraginta exercitum parauí: hostesq; in ceruicibus iam Italiæ agentes ab Alpibus in Hispaniam summoui, per eas iter aliud, atq; Hannibal, nobis opportunius patefeci: rece-

pi

pi Galliam, Pyrenæum. Lacetaneam flergetum: & primum impetum Sertorij victoris nouis quidem militibus, & multo paucioribus sustinui: hiememq; in castris inter sæuissimos hostes, non per oppida, neque ex ambitione mea egi. Quid deinde prœlia, aut expeditiones hibernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus valent, quàm verba? castra hostium apud Sucronem capta, & prælium apud flumen Durium, & dux hostiũ C. Herennius cum vrbe Valentia, et exercitus deleti, satis clara vobis sunt. proque his, o grati patres, egestatem, et famem redditis. Itaque meo, & hostium exercitui par condicio est Namque stipendũ neutri datur: victor vterque in Italiam venire potest. quod ego vos moneo, quæsoq;, vt animaduertatis, neu cogitatis necessitatibus priuatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos, aut Sertorius ad internecionem vastauimus præter maritimas ciuitates, quæ vltro nobis sumptui, oneriq;. Gallia, superiore anno, Metelli exercitum stipendio, frumentoq; aluit: & nunc malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem consumpsit. Reliqui vos estis, qui nisi subuenitis, inuito, & prędicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ, in Italiam transgredientur.

REX

REX MITRIDATES REGI ARSACI. EX LIBRO IV. HISTORIARVM. CARISTIO TESTE.

OMNES, qui secundis rebus suis ad belli societatem ornantur, cõsiderare debent, liceat ne tum pacem agere: deinde, quod quæritur, satis ne pium, tutum, glorioſum, an indecorum sit. Tibi perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni, & scelestissimi. Egregia fama, si Romanos oppressseris, futura est. Neque petere audeam societatem, & frustra mala mea cum bonis tuis miscerisperem. Atqui ea, quæ te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli, & mea res parum prospere, si vera existimare voles, maximè hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles, societatem accipiet. Mihi fortuna multis rebus ereptis, vsum dedit bene suadendi: & quod florentibus optabile est, ego non validissimis præbeo exẽplum, quo rectius tua componas. Namq; Romanis cum nationibus, populis, regibus cunctis vna, & ea vetus causa bellandi est, cupido profunda imperij & diuitiarũ: qua primo cum rege Macedonum Philippo bellum sumpsere. Dum à Carthaginensibus premebantur, amicitiam simulantes ei subuenientem Antiochum,

concessione Asiæ per dolum auertere: ac mox a Philippo Antiochus omnibus Tauri agro, & decem millibus talentorum spoliatus est. Persen deinde Philippi filium post multa, & varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, in somnis occidere. Eumenem, cuius amicitiam gloriosa astentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercede posthabita custodi agris captiui sumptibus, & contumelijs ex rege miserrimum seruorum effecere: simulatoq; impio testamento, filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petierat, hostium more triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniã, Nicomede mortuo, diripuere: cum filius Nusa, quem regem appellauerat genitus haud dubie esset. Nã quid ego me appellem? quem disunctum undique regnis, & tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat diuitem, nec seruaturum esse, per Nicomedem bello lacessiuerunt, sceleris eorum haud ignarum, & ea, quæ accidere testatum antea. Cretenses soli omnium liberi ea tempestate, et rex Ptolomæus. Atq; ego vltus iniurias Nicomedem Bithynia expuli, Asiamque spolium Regis Antiochi recepi, & Græcia dempsi graue seruitiũ. Incœpta mea postremus seruorum Archelaus, exercitu prodito, impediuit: illiq; quos ignauia, aut praua callidi tas, vt meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissimas pœnas soluunt. Ptolomæus

pretio

pretio diem belli prolatat: Cretenſes impugnati ſemel iam, neque finem, niſi excidio, habituri. Equidem, cum mihi ob ipſorum interna mala dilata prœlia magis, quàm pacem datam intelligerem, abnuente Tigrane, qui mea dicta ſero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rurſus tamen bellum cœpi: Marcumq; Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi, mari exui claſſe pulcherrima: apud Cyzicū magno cum exercitu in obſidione morantis frumentum defuit, nullo circumaduitente: ſimul hyems mari prohibebat. Ita ſine vi hoſtium regredi coactus in patriam regnum, naufragijs apud Parum, & Heracleam militum oprimos cum claſſibus amiſi. Reſtituto deinde apud Cabira exercitu, & variis inter me, atq; Lucullum prœlijs, inopia rurſus ambos inceſſit. Illi ſuberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego, vaſtatis circum omnibus locis, in Armeniam conceſſi: ſecutique Romani non me, ſed morem ſuum omnia regna ſubuertendi quia multitudinem arctis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria oſtentant. Nunc quaſo conſidera, nobis oppreſſis, utrum firmiorem te ad reſiſtendū, an finem belli futurum putes? Scio equidem, tibi magnas opes virorum, armorum, & auri eſſe: & ea re à nobis ad ſotietatem, ab illis ad prædam peteris. Caterum cōſilium eſt, Tigranis regno integro, meis militibus, procul ab domo, paruo labore per noſtra corpora bellum confice-

re: quando neque vincere, neque vinci sine tuo periculo possumus. An ignoras Romanos, postquam ad Occidentẽ pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc conuertisse? neque quidquam à principio, nisi partum habere, domum, coniuges, agros, imperium, conuenas, olim sine patria, sine parentibus, peste cõditos orbis terrarum: quibus non humana vlla, neque diuina obstant, quin socios, amicos, procul iuxtaq; sitos inopes, potentesque trahant, excidantq;, omniaq; & maxime regna hostilia ducant. Namq; pauci libertatem pars magna iustos dominos volunt: nos suspecti sumus æmuli, & in tempore vindices affuturi. Tu vero, cui Seleucia maxima vrbiũ, regnumq; Persidis inclytis diuitijs est, quid ab illis, nisi dolum in præsens, & postea bellum expectas? Romani arma in omnes habent, acerrima in eos, quibus victis spolia maxima sunt: audendo, & fallendo, & bella ex bellis serendo magnificti. per hunc morem extinguent omnia, aut occident: quod difficile non est, si tu Mesotamia, nos Armenia circumgredimur: exercitus sine frumento, sine auxilijs: fortuna autem nostris vitijs adhuc incolumis. Teque illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentiũ oppressisse. Quod vti facias moneo, hortorque, neu malis pernicie nostra tuum imperium prolatare, quam societate victor fieri.

AD

AD CÆSAREM DE RE P. ORDINANDA.

POPVLVS R. antea obtinebat regna, atque imperia, fortunam dono dare, item alia, quæ per mortales auide cupiuntur: quia & apud indignos sæpe erant quasi per libidinem data: neque cuiquam incorrupta permanserant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait, Fabrum esse suæ quemque fortunæ: atque in te maxime, qui tantum alios prætergressus es, vt prius defessi sint homines laudãdo facta tua, quam tu laude digna faciendo. Cæterum vt fabricata, sic virtute parta, quam magna industria haberi decet: ne incuria deformentur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: & quamuis nouus atq; clemens sit, qui plus potest, tamen, quia malo esse licet, formidatur. Id euenit, quia pleriq; rerũ potentes peruerse consulunt: & eo se munitiores putãt, quo illi, quibus imperitant, nequiores fuere. At contra id eniti decet: cũ ipse bonus atq; strenuus sis, vti quamoptimis imperites. nã pessimus quisq; asperrime rectorẽ patitur. Sed tibi hoc grauius est, quàm ante omnibus, te armis parta cõponere. Bellũ aliorum pace mollius gessisti: ad hoc victores prædam petunt, victi, ciues sunt. inter has difficultates cuadẽdũ est tibi, atq;

in posterum firmandà resp. non armis modo, neq; aduersum hostes, sed, quod multo maius multoq; asperius est, bonis pacis artibus. Ergo omnes magna mediocriq; sapiẽtia res huc vocat: quæ quisque optima potest, vti dicat. Ac mihi sic videtur qualicunq; modo tu victoriàm composueris, ita alia omnia futura. Sed iam quo melius, faciliusq; cõstituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit Imperator cum homine claro, magnis opibus, auido potentiæ, maiore fortuna, quam sapiẽtia: quem secuti sunt pauci, per suam iniuriã tibi inimici: item quos affinitas, aut alia necessitudo traxit. Nam particeps dominationis neq; fuit quisquam: neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello cõcussus foret. Cætera multitudo vulgi more magis, quàm iudicio, post alius alium quasi prudentiorem secuti. Per idem tempus maledictis iniquorũ occupandæ reip. in spem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuria pollutæ erant, concurrere in castra tua: & aperte quietis mortem, rapinas, postremo omnia, quæ corruptus animus iubebat, minitari, ex queis magna pars, vbi neq; creditum condonare, neque te ciuibus, sicuti hostibus, vti vidẽt, defluxere. pauci restitere, quibus maius otium in castris, quàm Romæ futurum erat: tanta vis creditorum impẽdebat. Sed ob eas dẽ causas immane dictu est, quanti, & quam multi mortales postea ad Pompeium discesserint: cóque per omne tempus belli quasi sacro, atque inspoliato fano debitores vsi.

Igi-

Igitur quoniam tibi victori de bello, atque pace agitandum est: hoc vti ciuiliter deponas, illa vt quam iustissima, & diuturna sit: de teipso primum quia compositurus es quod optimum factu est, existima. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quàm diuturna arbitror: neque quenquam à multis metuẽdum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: eam vitam bellum æternum, & anceps gerere: quòniã neque aduersus, neque ab tergo, aut lateribus tuturis, semper in periculo, aut metu agites. Contrà, qui benignitate, & clementia imperium temperauere, his læta & candida omnia visa, etiam hostes æquiores quàm alijs ciues. An qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimisq; in victos bonæ voluntate prædicent? scilicet quod ea, quæ externis nationibus, natura hostibus, nosq; maiores nostri sæpe tribuere, ea ciuibus dãda arbitror: neq; barbaro ritu cæde cædem, et sanguine sanguinem expiandũ. An illa, quæ paulò ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamq; Syllanam increpabantur, obliuio obstulit? interfecit Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos, neq; in prælio belli iure, sed postea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in villa publica pecoris modo conscissam. Heu quàm illa occulta ciuiũ funera, & repentinæ cædes, in parentum, aut liberorum sinum, fuga mulierum & puerorum, vastatio domorum: ante partã à te victoriam omnia sæua,

atq; crudelia erant. Ad quæ te illi ijdem hortantur: & scilicet id certatum esse vtriusq; vestrum arbitrio, iniuria vt fierent: neque receptam, sed captam à te remp. & ea causa exercitus stipendijs confectis optimos, & veterrimos omnium, aduersum fratres, parentesq; alij liberos, armis contendere: vt ex alienis malis deterrimi mortales ventri, atque profundæ libidini sumptus quærerent: atque essent opprobria victoriæ, quorum flagitijs commacularetur bonorũ laus. Neque enim te præterire puto, quali quisque eorum more, aut modestia, etiam tum dubia victoria, sese gesserit: quoque modo in belli administratione scorta, aut conuiuia exercuerint nonnulla quorum ætas ne per otium quidem tales voluptates sine dedecore attigerit. De bello satis dictum. De pace firmanda, quoniam tuq;, & omnes tui agitatis: primum id, quæso, considera, quale id sit de quo consultas: ita, bonis, malisque dimotis, patenti via ad verum perges. EGO sic existimo, quoniam orta omnia intereunt, quæ tempestate vrbi Romanæ fatum excidij aduentarit, ciues cum ciuibus manus conserturos: ita defessos, & exangues regi, aut nationi prædæ futuros: aliter non orbis terrarũ, neq; cunctæ gentes conglobatæ mouere, aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur sunt concordia bona, & discordia mala expellenda. Id ita eueniet, si sumptum, & rapinarum licentiam dempseris: non ad veteria instituta reuocans, quæ iam pri-

pridem coruptis moribus ludibrio sunt, sed si suam cuiq; rem familiarem, & finem sumptuum statueris. QVONIAM is incessit mos, vt homines adolescentuli sua, atq; aliena consumere, nihil libidini, atq; alijs rogãtibus denegare, pulcherrimum putẽt: eam virtutẽ, & magnitudinẽ animi, pudorem, atque modestiam pro socordia æstiment. Ergo animus ferox prauæ via ingressus vbi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modo, modo in ciues: mouet composita, & res nouas veteribus acquirit. Quare tollendus fenerator in posterum, vti suas quisque res curemus. E A vera, atq; simplex via est, magistratum populo, non creditori gerere: & magnitudinem animi in addendo, non demendo reip. ostendere. Atq; ego scio, quàm aspera hæc res in principio futura sit, præsertim ijs, qui se in victoria licẽtius, liberiusq;, quàm arctius futuros credebãt quorum si saluti potius, quàm libidini cõsules, illosq; nosq; & socios in pace firma constitues. Si eadem studia, arteſq; iuuentuti erunt: nã ista egregia tua fama simul cum vrbe Roma breui concidet. Postremo sapientes pacis causa bellum gerunt, laborem spe otij sustẽtant. Nisi illã firmam efficis, vinci an vicisse quid retulit? quare capesse per deos remp. & omnia aspera, vti soles, persuade. Nanq; aut tu mederi potes, aut omittenda est cura omnibus. NEQVE quisquã te ad crudeles pœnas, aut acerba indicia inuocat, quibus ciuitas vastatur magis, quàm corrigitur, sed vt

prauas artes, maláſque libidines ab iuuentute prohibeas. Ea vero clementia erit, conſuluiſſe, ne immerito ciuis patria expellerẽtur, retinuiſſe ab ſtultitia, & falſis voluptatibus, pacem concordiamq; ſtabiliuiſſe: nõ, ſi flagitys obſecutus, delicta perpeſſus præſens gaudium cum mox futuro malo conceſſeris. Ac mihi animus, quibus rebus alij timẽt, maxime erectus eſt, negotij magnitudine: & quia tibi terræ, & maria ſimul omnia componenda ſunt (quippe res paruas tãtum ingeniũ attingere nequit) MAGNÆ curæ magna merces eſt. Igitur prouideas oportet, vt plebs, largitionibus, & publico frumento corrupta, habeat, negotia ſua, quibus ab malo publico detineatur: iuuẽtus probitati, & induſtriæ, non ſumptibus, neq; diuitijs ſtudeat. Ita eueniet, ſi pecuniæ, quæ maxima omniũ pernicies eſt, vſum atq; dedecus dempſeris. Nã ſæpe ego cum animo meo reputans, quibus quiſq; rebus clariſſimi viri magnitudinem inueniſſent, quæ res populos nationes ve magnis auctoribus auxiſſent, ac deinde quibus cauſis ampliſſima regna, & imperia corruiſſent: eadẽ ſemper bona, atq; mala reperiebã, omneſq; victores diuitias contempſiſſe, & victos cupiuiſſe. Neq; aliter quiſquam extollere ſeſe, & diuina mortalis attingere poteſt, niſi omiſſis pecuniæ, & corporis gaudijs, animo indulgens, non aſſentando, neq; concupita præbendo peruerſam gratiam gratificans, ſed in labore, patientia, bonĩſque præceptis & factis fortibus exercitando:

NAM

NAM domum, aut villam extruere, eamque signis, auleis, aliisq; operibus exornare, & omnia potius, quàm semet viscndum efficere: id est, non diuitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porro ij, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est, vbi animum, quem dominari decebat, seruitio oppresse re, nequaquam ea postea hebeti, atque claudo pro exercitio vti volunt. Nam imprudentia, pleraq; & se præcipitant. Verum hæc, & omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratus, neque alia vulgo cupienda venalia erunt. Ad hoc prouidendum est, quonam modo Italia, atq; prouinciæ tutiores sint: id quod facto haud obscurũ est. Nã ijdẽ omnia vastãt, suas de serendo domos, & per iniuriam alienas occupãdo: item ne, vti adhuc, militia iniusta, aut inæqualis sit: cũ alij triginta, pars nullum stipendiũ faciet: & frumentũ id, quod antea præmiũ ignauiæ fuit, per municipia, & colonias illis dare cõueniet, cum stipẽdijs emeritis domos reuerterint. Quæ reipub. necessaria, tibiq; gloriosa ratus sum, quã paucissimis absolui. Nõ peius videtur pauca nũc de facto meo disserere. Plæriq; mortales ad iudicandũ satis ingenij habent, aut simulant: veruntamen ad reprehendenda aliena facta aut dicta ardet omnibus animus. Vix satis apertum os, aut lingua prompta videtur, quæ dicta pectore euoluat: quibus me subiectum haud pæniteret, magis reticuisse pigeret. Nam sine hac, seu

mel

meliore alia via perget: à me quidem pro virili parte dictum, adiutum fuerit. Reliquum est, optare, vti quæ tibi placuerint, ea dij immortales approbent, beneq; euenire sinant.

AD C. CAESAREM ORATIO DE REPVBlica ordinanda.

CIO ego quàm difficile, atq; asperum factu sit, cõsiliũ dare regi, aut imperatori, postremo cuiquam mortali, cuius opes in excelso sunt: quippe cum & illis consultorum copia adsint: neq; de futuro quisquã satis callidus, satisq; prudẽs sit. Quinetiam sæpe prava magis, quàm bona cõsilia prospere eueniunt, quia plerasq; res fortuna ex libidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo remp. capessere: atq; in ea cognoscenda multam, magnámque curam habui: non ita vt magistratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant: sed etiam vt rempublicam domi militiæq;, quantumque armis, viris, opulentia posset, cognitum habuerim. Itaque mihi multa cum animo agitanti consilium fuit, famam modestiámque meam post tuam dignitatem habere, &, cuius rei lubet, periculum facere, dum quid tibi ex eo gloria accederet. Idque non temere, aut ex fortuna tua doreui: SED quia in te præter cæteros, artem vnam egregie mirab

mirabilem comperi, semper tibi maiorem in aduersis, quàm in secundis rebus animũ esse. SED per cęteros mortales illa res clarior est, quòd & prius defessi sunt homines laudando, atque admirando munificentiam tuam, quàm tu faciundo, quæ gloria digna essent. Equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. Neq; ego, quæ visa sunt, de republica tibi scripsi, quia mihi consiliũ, atque ingenium meum amplius æquo probaretur: sed inter labores militiæ, interq; prœlia, victorias, imperium, statui admonendum te de negotijs vrbanis. Namq;, tibi si id modo in pectore cõsilij est, vt te ab inimicorum impetu vindices, quoque modo contra aduersum consulem beneficia populi retineas: indignæ virtute tua cogites. Sin in te ille animus est, qui iam à principio nobilitatis factionem disturbauit, plebem Rom. ex graui seruitute in libertatem restituit, in prætura inimicorũ arma inermis disiecit, domi militiæq; tanta, & tam præclara facinora fecit, vt ne inimici quidem queri quidquam audeant, nisi de magnitudine tua. Quin accipe tu ea quæ dicam de summa reipublicæ: quæ profecto aut tu vera inuenies, aut certe haud procul à vero. Sed quoniam Cn. Pompeius aut animi prauitate, aut quia nihil maluit, quàm quod tibi obesset, ita lapsus est, vt hostibus tela in manus iaceret: quibus ille rebus rempublicam conturbauit eisdem tibi restituenda est. Primum omnium summam

pote

potestatem moderandi, de vectigalibus, sumptibus, iudicijs, senatoribus paucis tradidit, plebem Romanam, cuius antea summa potestas erat, nosq; his quidem legibus in seruitute reliquit: iudicia, tametsi sicut antea tribus ordinibus tradita sunt, tamen ijdem illi factiosi regunt, dant, adimunt, quæ iubet: innocentes circumueniunt: suos ad honorem extollunt. Non facinus, nō probrum, aut flagitiū obstat, quo minus magistratus capiant: quod cōmodum est, trahunt, rapiūt: postremo, tanquam vrbe capta, libidine, ac licentia sua pro legibus vtuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriā more suo per seruitium exercerent. Sed homines inertissimi, quorum omnis vis, virtusq; in lingua sita est, forte, atq; alterius socordia dominationē oblatam insolentes agitant. Nam quę seditio, aut dissensio ciuilis tot tamq; illustres familias ab stirpe euertit? aut quorum vnquam victoria animus tam præceps, tamq; immoderatus fuit? L. Sylla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt, tametsi à Sulpicio hostium partes muniri intelligebat, tamen, paucis interfectis, cęteros beneficio, quàm metu, retinere maluit. At hercule nūc tum Catone, L. Domitio, cæterisq; eiusdem factionis, quadraginta senatores, multi præterea cum spe bona adolescentes, sicuti hostię mactati sunt: cum interea importunissima genera hominum tot miserorum ciuium sanguine satiari nequiuerint, non orbi liberi, non parentes exacta ætate,

non

non gemitus virorũ, luctus mulierum immanem eorum animũ inflexit: quin, acerbius in dies male faciundo, ac dicundo, dignitate alios, alios ciuitate euersum irent. Nam quid ego de te dicã, cuius cõtumeliam homines ignauissimi vita sua commutare volunt? Scilicet neq; illis tanta voluptati est (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto merori tua dignitas: qui optatius habent ex tua calamitate periculum libertatis facere, quã per te populi R. imperiũ maximum ex magno fieri. Quo magis tibi etiã atq; etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiasq;. Mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui nõ dubitabo. Caterum tui erit ingenij probare, quæ vera, atq; vtilia factu putes. In duas partes ego ciuitatem diuisam arbitror, sicut à maioribus accepi, in patres, & plebem. Antea in patribus summa auctoritas erat, vis multo maxima in plebe. Itaq; sæpius in ciuitate secessio fuit: semperq; nobilitatis opes diminutæ sunt, & iuu populi amplificatũ. Sed plebes eo libere agitabat, quia nullius potẽtia super leges erat: neque diuitijs, aut superbia sed bona fama, factisq; fortibus nobilis ignobilẽ anteibat: humillimus quisq; in armis, aut militia, nullius honestę rei egens, satis sibi, satisq; patriæ erat. Sed, vbi eos paulatim expulsos agris, inertia, atque inopia incertas domos habere subegit: cœpere alienas opes petere, libertatem suam cum repub. venalem habere. Ita paulatim populus, qui dominus erat, & cunctis

Et is gentibus imperitabat, dilapsus est: & pro communi imperio, priuatam sibi quisq; seruitutẽ peperit. Hęc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes, vitasq; varias dissipata, nullo modo inter se congruens, parũ mihi quidem idonea videtur ad capessendã remp. Cæterum, additis nouis ciuibus, magna me spes tenet, fore, vt omnes expergiscantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his seruitutis amittendæ cura orietur. Hos ego censeo permixtos cum veteribus nouos in coloniis constituas. Ita & res militaris opulentior erit: & plebes bonis negotijs impedita, malum publicum facere desinet. Sed non inscius, neq; imprudẽs sum, & quæ mea res agetur, quæ sæuitia, quæ ve tempestates hominum nobilium futuræ sint, cum indignabũtur omnia funditus miscери, antiquis ciuibus hanc seruitutem imponi, regnũ deniq; ex libera ciuitate futurum, vbi vnius munere multitudo ingens in ciuitatem peruenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo, malum facinus in se committere, qui incommodo reip. gratiam sibi conciliet. VBI bonum publicum, etiam priuatim vsui est: Id vero dubitare aggredi, socordiæ, atque ignauiæ duco. M. Liuio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate: neque vllam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent homines factiosi, quibus dolus, atque malitia fide chariora erant. Vbi intellexerunt, per vnum hominem

minem maximum beneficium multis mortalibus dari: videlicet & sibi quisq; conscius, malo, atq; infido animo esse: de M. Liuio Druso iuxta, ac de se, existimarunt. Itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eam nixi, sua ipsius consilia disturbauerunt. quo tibi imperator maiore cura fideq;, amici, & multa præsidia paranda sunt. Hostem aduersum deprimere strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neq; facere, neq; vitare, bonis in promptu est. Igitur vbi eos in ciuitatem adduxeris, quoniam quidem renouata plebs erit, in ea re maxime animum exercitato, vt colantur boni mores: concordia inter veteres, et nouos coalescat. sed multo maximum bonum patriæ, ciuibus tibi liberis, postremo humanæ genti pepereris? si studiũ pecuniæ aut sustuleris, aut, quoad res feret, minueris. Aliter neque priuata res, neq; publica, neq; domi neq; militiæ regi potest. NAM vbi cupido diuitiarum inuasit, neq; disciplina, neque artes bonæ, neque ingenium vllum satis pollet: quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succũbit. Sæpe iam audiui, qui reges, quæ ciuitates, & nationes per opulentiã magna imperia amiserint, quæ per virtutem inopes ceperant. Id adeo haud mirãdum est. Nam vbi bonus deteriorẽ diuitijs magis clarum, magisq; acceptum videt, primo æstuat, multaque in pectore voluit. SED vbi gloria honorẽ magis in dies, virtutem opulẽtia vincit: animus ad voluptatem à vero deficit.

QVIPPE gloria industria alitur: vbi eam dempseris, ipsa per se virtus amara, atque aspera est. Postremo, vbi diuitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt, fides, probitas, pudor, pudicitia. NAM ad virtutẽ vna, & ardua via est: ad pecuniam, qua cuiq; lubet, nititur: & malis, et bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demitto: neq; de capite, neq; de honore ex copijs quisquam magis, aut minus iudicauerit, si neq; prætor, neque consul ex opulentia, verum ex dignitate creetur. Sed de magistratu facile populi iudicium fit. Iudices à paucis probari regnũ est: ex pecunia legi, inhonestum. Quare omnes primæ classis iudicare placet, sed numero plures, quàm iudicãt. neq; Rhodios, neq; alias ciuitates vnquam suorum iudiciorum pœnituit, vbi promiscue diues, & pauper, vt cuiq; sors tulit, de maximis rebus iuxta, ac de minimis disceptat. sed de magistratibus creãdis haud mihi quidẽ absurde placet lex, quã C. Gracchus in tribunatu promulgauerat, vt ex cõfusis quinque classibus sorte centuriæ vocarentur: ita coæquati dignitate, pecunia, virtute anteire alius aliũ properabit. Nec ego magna remedia contra diuitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atq; appetuntur, vt earum rerũ vsus est malitia præmijs exercetur. vbi ea dẽpseris, nemo omnium gratuito malus est. Cæterum auaritia bellua fera, immanis, intoleranda est: quò intẽdit, oppida, agros, fama, atq; domos vastat: dini-

na

na cum humanis permiſceat, neq; exercitus, neq; mœnia obſtãt, quo minus vi ſua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, atq; parentibus cunctos mortales ſpoliat. Verum ſi pecuniæ decus adæmeris, magna illa vis auaritiæ facile bonis moribus vincetur. Atq; hæc ita ſeſe habere tametſi omnes æqui atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certãdum eſt, cuius ſi dolum caueris, alia omnia in procliui erunt. Nam hi, ſi virtute ſatis valerent, magis æmuli bonorum, quàm inuidi eſſent. Quia deſidia & inertia, & ſtupor eos, atq; torpedo inuaſit: ſtrepunt, obtrectant, alienã famam, ſuum dedecus exiſtimant. Sed quid ego plura, quaſi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atq; animi vis in conſulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quàm callidus ingenio. Quid ille audeat, cui conſulatus maximum imperiũ maximo decori fuit? An L. Domitij magna vis eſt, cuius nullum membrũ à flagitio, aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces, quæ honeſte nominari nequeunt, inhoneſtiſſima: vnius tamen M. Catonis ingenium verſutum, loquax, callidum haud contemno. Parantur hæc diſciplina Græcorũ: ſed virtus, vigilantia, *labos apud Græcos nulla ſunt. Quippe, cum domi libertatẽ ſuam per inertiã amiſerint, cenſes ne eorum præceptis imperiũ haberi poſſe? reliqui de factione ſunt inertiſſimi nobiles: in quibus, ſicut inſtituo, præter nomen nihil eſt additamenti. L.

*labor.

Posthumi⁹, et M. Fauonius mihi vidẽtur, quasi magna nauis superuacua onera esse, vbi salui peruenire visi sunt: si quid aduersi coortum est, de illis potissimum iactura fit: quia pretij minimi sunt. Quoniam nunc, vt mihi videor, de plebe renouanda, corrigendaq; disserui: de senatu, quæ tibi agenda vidẽtur, dicam. Postquam mihi ætas, ingeniumque adoleuit, aut ferme armis, atq; equis corpus exercui, sed animum in literis, quod natura firmus erat in laboribus, habui. atque ego in ea vita multa legendo, atque audiẽdo ita comperi, OMNIA regna, ciuitates, nationes vsque eò prosperum imperiũ habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: vbicunq; gratia, timor, voluptas ea corrupere, post paulo imminuta opes, deinde ademptum imperium, postremo seruitus imposita est. Equidẽ ego sic apud animum meum statuo, cuicunque in sua ciuitate amplior, illustriorq; locus, quàm alijs est, ei magnam curam esse reipub. Nã cæteris salua vrbe tantummodo libertas tuta est: qui per virtutem sibi diuitias, decus, honorem pepererunt, vbi paulum inclinata respub. agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur, aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem defensat: omnibus locis adesi, festinat, quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in aduersis asperius, magisq; anxie agitat. Igitur vbi plebs senatui, sicut corpus animo obedit, eiusque consilia exequitur: patres consilio valere decet, po-

pulo

pulo superuacanea est calliditas. Itaque maiores nostri, cum bellis asperrimis premerentur, equis, viris, pecunia amissa, nunquam defessi sunt armati de imperio certare: non inopia ærarij, non vis hostium, non aduersa res ingentem eorum animum subegit, quin quæ virtute cœperant, simul cum anima retinerent. Atque ea magis fortibus consilijs, quàm bonis prœlijs patrata sunt. Quippe apud illos vna resp. erat, ei consulebant, factio contra hostes parabatur: corpus, atque ingenium patriæ, non suæ quisque potentiæ exercitabat. Ab hoc tẽpore contra homines nobiles, quorum animos socordia, atque ignauia inuasit, ignari laboris, hostiũ militiæ, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque patres, quorum consilio antea dubia resp. stabiliebatur, oppressi ex aliena libidine huc, atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia decernunt: vti eorum, qui dominantur, simultas, ac arrogantia fert, ita bonum, malumque publicum existimant. quod si aut libertas æqua omnium, aut sententia obscurior esset, maioribus opibus resp. & minus potens nobilitas esset. Sed quoniam coæquari gratiam omniũ, difficile est: quippe cum illis maiorũ virtus partam reliquerit gloriã, dignitatẽ, cliẽtelas: cætera multitudo pleraq; inscia, fit sententia eorũ à metu liberata: ita occulto sibi quisq; alterius potẽtia charior erit. LIBERTAS iuxta bonis & malis, strenuis, & ignauis optabilis est.

verũ eam plęriq; metu deserũt. stultissimi mortales, quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse Senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam ferret. Tabella obtẽtui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, & præsidij plus & vsus amplior est. Nã fere his tempestatibus, alij iudicijs publicis, alij priuati suis, atque amicorum negotijs implicati, haud sane reip. consilijs adfuerunt: neque eos magis occupatio, quàm superba imperia distinuere. Homines nobiles cum paucis senatorijs, quos additamenta factionis habent, quæcunque libuit probare, reprehendere, decernere, eaq; vti libido tulit, facere. Verũ vbi numero senatorum aucto, per tabellam sententia dicentur, illi superbiam suam dimittent, vbi ijs obediendum erit, quibus antea crudelißime imperitabant. Forsitan imperator perlectis literis, decernes, quem numerum Senatorum fieri placeat, quoque modo in multa, & varia officia distribuatur. Et quoniam iudicia prima classis mittenda putem, quæ descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit, ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit: sed prius laborandum visum est de summa consilij: idq; tibi probandum verum esse. Si hoc itinere vti decreueris, cætera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maximeq; vsui esse. Nam vbicunque tibi res prosperè cedet, ibi mihi bona

fama

fama eueniet. Sed me illa magis cupido exercet, vt quocunque modo, & quamprimum resp. adiuuetur. Libertatem gloria clariorẽ habeo: atque ego te oro, hortorque, ne clarissimus imperator, Gallica gente subacta, populi R. summum, atque inuictum imperium tabescere vetustate, ac per summam socordiam dilabi patiaris. Profecto si id accidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedauerit: quin in somnijs excitus furibũdus, atque amens alienata mente feraris. Namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam diuino numine inuisi: neque bonum, neq; malum facinus cuiusquam pro nihilo haberi: sed ex natura diuersa præmia bonos, malosq; sequi. Interea forte ea tardius procedunt: SVVS cuique animus ex conscientia spem præbet. Quod si tecum patria, atq; parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: O Cæsar, nos te genuimus fortissimi viri in optima vrbe decus, præsidiumq; nobis, hostibus terrorem: quæ multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriam maximam in terris, domum familiamque in patria clarissimam, præterea bonas artes, honestas diuitias, postremo omnia honestamenta pacis, & præmia belli. Pro his amplissimis beneficijs, non flagitium à te neque malum facinus petimus, sed vti libertatem euersam restituas. Qua re patrata, profecto per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit. Nãq; hac tempestate, tametsi domi, militiæq; præclara

facinora egisti, tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est. Si vero vrbem amplissimo nomine, & maximo imperio prope iam ab occasu restitueris, quis te clarior, quis maior in terris fuerit? quippe si morbo iam, aut fato huic imperio secus accidat: cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cades, oriantur? quòd si tibi bona libido fuerit, patriæ, parentibus gratificãdi: postero tempore, rep. restituta, super omnes mortales gloria agnita, tuaq; vnius mors vita clarior erit. NAM viuos interdũ fortuna sæpe inuidia fatigat: vbi anima naturæ cessit, demptis obtrectatoribus ipsa se virtus magis, magisq; extollit. Quæ mihi vtilissima factu visa sunt, quæq; tibi vsui fore credidi, quam paucissimis potui, perscripsi. Cæterum Deos immortales obtestor, vt, quocunque modo ages, ea res tibi, reiq; pub. prospere eueniat.

De Porcio Latrone Senecæ testimonium ex prologo declamationum.

LATRONIS Porcij charissimi mihi sodalis memoriam sæpius cogor retractare, & à prima pueritia vsque ad vltimum eius diem productam familiarem amicitiam, cum voluptate maxima repetam. Nihil illo viro grauius, nihil suauius, nihil eloquẽtia sua dignius. Nemo plus ingenio suo imperauit: nemo plus indulsit. In vtraque parte vehementi viro modus deerat. Nec inter

termittere ſtudia ſua neſciebat, nec repetere. Cum ſe ad ſcribendum concitauerat, iungebantur noctibus dies, & ſine interuallo grauis ſibi inſtabat, nec deſinebat niſi defecerat. Rurſus cum ſe dimiſerat, in omnes luſus & in omnes iocos ſe reſoluebat. Cum vero ſe ſiluis montibuſque tradiderat, omnes illos agreſtes in ſiluis, ac montibus natos laboris patientia, ac venandi ſolertia prouocabat: & in tantam ſic viuendi peruenerat voluptatem, vt vix poſſet ad priorem conſuetudinem retrahi. At cum ſibi manum iniecerat, & ſe blandiendo quò abduxerat, reuocabat, tantis viribus intumbebat in ſtudium, vt non tantum nihil petdidiſſe, ſed multum acquiſiuiſſe deſidia videretur.

De eodem ex lib. 5. cap. 24. controuerſiarum.

IN foro, vt nihil aliud, ipſum illos forum turbat. Hoc, quod vulgo darratur, an verum ſit, tu melius potes ſcire, declamatoriæ virtutis Latronem Porcium vnicum exemplum cum pro reo in Hiſpania Ruſtico Porcio propinquo ſuo diceret, vſque eo confuſum eſſe, vt à ſolœciſmo inciperet, nec ante potuiſſe confirmari, ac parietes deſiderantem, quam impetrauit vt iudicium ex foro in baſilicam tranſferretur.

PORCII LATRONIS DECLAMATIO CONTRA L. Sergium Catilinam.

SI QVID precibus apud deos immortales, sanctissimi iudices, nobiscum aliquando valuissemus, iamdudũ & potiremur rep. nostra florentissima, & ciues nostros haberemus tum studiosos rerum gerendarum, tum patriæ simul, ac virtutis amantissimos: idq; temporis eximia lætitia frueremur, cum rationes omnes dicendi nostras in laudem summorum atque optimorum ciuium consumendas esse videremus. Nihil enim statuimus animo dignius, nec auctoritate maiorum, nec opinione populari, quàm in eo genere versari forensis exercitationis, quæ canere laudes egregias summorum hominum posset, atque animos inflammare nostræ ciuitatis ad imitandum. Verum dicendi voluptas olim sapientissimo viro M. Catoni plane contigerit, necnon & Galbę, Scipioni, Grachis, Porcinæ, Crasso, atque Antonio, summis atque ornatissimis oratoribus: quorum tẽpora, singulari præstantia virtutis ac studio pene incredibili pulcherimarum artiũ floruerunt. Nobiscum vero sentẽtia nostra bene ageretur, si modo tantũ abessemus ab illa modestia temporum, atque hominum, nec incidissemus in atrocissimos reip. fluctus, ac miserandum tem-

porum

porum calamitatem. Marco siquidem Catoni, et Scipioni coætaneo suo, monumentis immortalibus huius vrbis, & sine dubio clarissimis luminibus temporum suorum, de legibus dicendum erat, de institutis maiorum, de gloria militari, persæpe de laudibus, ac victorijs: nobis vero, qui deuenimus in hanc truculentam temporum condicionem, sublata est omnis gratia dicendi, atque interceptus locus omnis aut iucundissimi sermonis, aut concilianda benenolentiæ popularis. Nam si quando vox nostra, siue à foro siue à curia desideratur, dicendum est perpetuo nobis aut de tæterrimis huius patriæ calamitatibus, aut de nefarijs oppressionibus ciuium, aut de perditæ iuuentutis nunc impudicitia flagitiosa, nunc ignauia singulari. Quare pestium quanta in dies redundatio est, vos estis testimonio iudices, quorum aures caluerunt assiduitate pæne quotidiana, copiaq; incredibili ciuilium cõtrouersiarum. Diximus equidem paucis ante diebus vt probe meminisse potestis, de L. Glabrionis immanitate, atque audacia, furiosissimi hominis, & sine dubio crudelissimi: cuius in senatu sica pridie deprehensa est, qua M. Papiriũ, lucem omnis patriciæ dignitatis, extinguere moliebatur. Nunc vero dicẽdum est de L. Catilinæ sceleratissima mẽte, atque inusitata nequitia: quam nuper, in omnium ciuium perniciem, stragemq; redundaturam, dij immortales in auctorẽ sceleris, tum beneficijs suis, tum consulari vigilia, reterserunt.

Quæso

quaſo igitur, iudices, diligenter attendite, remq; cognoſcite barbarum crudelitate, periculo vero & calamitate reipub. perniciosiſſimã. Lucius ſi quidẽ Catilina non ignobili genere prẽditus, neque infima virtute, ſi dotes egregias, tum fortunæ, tum corporis ad dignitatem vrbis, non ad perniciem conferre ſtatuiſſet reip. nuper ex atrociſſimis bellorum ciuilium vulneribus pauliſper reſpirantem nouis inſidijs opprimere conatus eſt. Quid exhorruiſtis, iudices? nõ modo opprimere conatus eſt, ſed crudeliſſime vexare: non vexare tantum, ſed inaudito quodam genere feritatis extinguere. Manum ad id comparat, diuerſam quidem genere, ſed magnitudine ſceleris, vitaq; ſimilitudine pene eandem, quam exacerbatam continua pẽnuria rei familiaris, & ob id deſiderio prædæ mirabiliter flagrantem, illecebræ ſibi facilime conciliauerunt. Cõſilia nefarij facinoris in ampliſſimi ciuis M. Lecæ domo decoquebantur: ad eam greges confluebant perditorum adoleſcentium, quorum hic familiaritatem eximiam conſecutus fuerat, conciliatam partim aſſuetudine ſtupri, partim genere quodam nefariæ largitionis. Adhibiti ſunt & cœtus barbarorũ hominum, nobilitati non ſolum magnitudine, & ſumma aris alieni, verum etiam conſuetudine, ac ſtudio turpiſſimarum rerum. Nec alæ muliebres ab eo cœtu religioſo, nocturno, prorſus abfuiſſe indicatæ ſunt. Nulla denique portenta vrbis, nullæ finitimarum regionum peſtes repertæ ſunt, quæ

non

non denotatæ ſolertiſſime per hunc, per magnitudinem inopiæ facilime concitatæ, repente deuolauerint in aream ipſam nefariæ, atque flagitioſę coniurationis. Ratio conſiliorum fuit, vt Saturnalibus proxime futuris, vniuerſi cum armis ad ipſius Lecæ domum pręſto forent: ibiq; dato ſigno collaberentur omnes, partim ad diripiendam, inflãmandamq; vrbem, partim ad trucidandum ſenatum, partim ad eos conficiendos, qui præſidium vrbi ferre voluiſſent, Catilinam interim omnes & ducem, & imperatorem appellarent. Audiſtis, iudices, ſatis euidenter, vt arbitror, conſilium ſceleratiſſimi hominis Catilinæ, reiq; indigniſſimæ miſerabilem, ac deteſtabilem crudelitatem: nunc vero audienda cauſa eſt, agnoſcendæq; faces, quibus ille flagrauit ad cupiditatem huiuſmodi ſcelerati facinoris obeundã. Quas ſi plane comprobatas vobis, vt arbitror, planeq; illuſtratas euidentibus ſignis attulero: nihil erit impedimento, quin hoſtem reip. crudeliſſimum, atque infeſtiſſimum ſummis ſupplicijs, ſummis cruciatibus mulctandum, ac mactandum eſſe iubeatis. Tria, iudices, ſententia mea, ſcelerata, crudelia, flagitioſa, inaudita, quæ mentem Catilinæ ſemper immoderatam, ſemperq; nouis rebus ſtudentem, ad exitium patrię commouerunt, nunc dicenda ſunt. Primum, ratio quædam triſtis ſimultatis: qua ductus, vniuerſum ſenatum ex memoria repulſæ conſulatus capitaliter fuit ſemper inſectatus. Secundo, rabies quædam temera-

ria

riæ ambitionis, sitiens immodicæ gloriæ prorsusq; inflãmata perpetua quadam, & singulari cupiditate dominãdi. Postremo, cœtus infames turpissimorum hominum, non modo fatigati diuturno malo domesticę necessitatis, verum etiam imbuti flagitijs, ac consuetudine scelerum, sempiterna comite, & genitrice pessimarum cupiditatum. Quod genus hominum Catilinam suum, etiam dormientem, è somno facilime excitare voluisset. His autem ostensis breuiter, saneq; confutatis, quę pro defensione flagitiorum suorum nostri aduersarij dicenda esse putauerunt, finem adesse vobis intelligetis. Bello Mithridatico iudices lõgissimo quidem omnium, & sine dubio post Punicum periculosissimo, cum diutius in senatu de eligendo imperatore dubitatum fuisset, planeque omnes ambigerent, quisnam sagacissimo regi sagacissimus noster imperator opponeretur: Catilinam inter omnes cõpetitores, incredibili quadam ambitionis magnitudine deflagrantem, omnes senatoriæ sentẽtiæ reiecerũt. Eo telo percussus adeo Catilina fuit, vt postea nullam omiserit neque perturbandæ curiæ, neque insectandi senatus occasionem. Videbat namq; detestandã cupiditatem suam, illo superstite, nunquam in eum locum peruenturam, de quo illam pridem vniuersa omnium voces eiciendã esse putauissent. Voluebat item animo summas vitæ necessitates: quibus exuere se posse arbitrabatur, si qua ratione præclaris magistratibus aspirasset. Nũc illas

las vero magis ac magis instauratas quotidie intelligebat: quandoquidem inspicerent omnes, vitæ suæ rationes ea sentẽtia iugulatas prorsus extitisse, ac quidquid increpuisset vlterius, metuendam esse consularem vigiliam, metuendum esse iudicium senatoriæ auctoritatis. Hanc vero speciem, ita exanguem, ita consternatam consuetudo erexit vitę prauissimæ ad omne facinus, neq; otij sui patiens, neq; alieni. Qualis eius vita fuerit, etsi præclare cõscientia publica teneatur: huic tamen illustrandę seu patefaciendæ testes indubitati videri possunt ij, qui sacrarium illud libidinum colere, atque obseruare cõsueuerunt. Quæ nugæ, dij immortales? quæ portenta scelerum? qui libidinum gurgites? quæ sentinæ flagitiosorum? verum is rumor sparsus est de moribus Catilinę, eaq; gentium opinio peruagata, quatenus existimem voces ipsas publicas non hominum esse, sed oraculi potius nuncupandas. Famam vero popularem, à maioribus nostris sæpenumero accepimus, neque temere vnquam nascituram esse, neque temere occasuram. Decus illud egregium corporis non ad dignitatem nominis, ac gloriæ, sicuti par erat homini nobilissimæ familia nato, sed, vti latro perditissimus, ad omne genus flagitij cõferendum fuisse semper arbitratus est. Vires ad stuporem hominum præclaræ, atque inusitatæ perpetuæ voluptatum intemperantia sunt labefactatę. Flos pueritiæ venustissima ad intuẽtium iucunditatem, cui non libidini patuit flagitiosa

inuen-

iuuẽtutis? aut quam turpitudinis notam non ſub eundam vltro, atque accerſendam eſſe cogitauit? Lux illa vero præclari, atque excellentis ingenij, quam omnes diuinam ſemper, & ſingularem, atque inuſitatam penitus eſſe arbitrabantur, nonne inter fœdiſſimas voluptatum ſordes reſtincta eſt? Omitto peſtis huius impuriſſimas voces, mollitiem ſcenicam, obtuitus impudicos, blanditias muliebres, & omnem denique copiam non mediocrium vitiorum ſub illa frontis erudita ſimul atque inſigni pulchritudine deliteſcentem. Prętereo mentem illius plus quàm gladiatoriam, ſitim incredibilẽ humani cruoris, mirũ incõſtantiæ genus: vultũ nũc demiſſum, nũc alacrẽ, nunc anhelantẽ ſcelus, nunc gratia meritricia floreſcentem: ſummũ pecunię deſideriũ ſummã ſimul prodigalitatem, cõtemptũ incredibilem omniũ bonorum, itemq; eximiam cum ſummis, atque ornatiſſimis ciuibus familiaritatem. Nihil enim fuit iſto mõſtro verſipellius, aut mutabilius hominum memoria: ita vt res diuerſiſſimę ſæpenumero videantur in eodem ingenio, tanquam in ſentina quadam tæterrima, ſimul redundare. Quis igitur dubitandum eſſe putauerit, hominem prędituin huiuſce inſtitutione vitæ, remotiſſimum ab omni genere humanitatis, perfacile ſeſe tęterrimo cuique, atque immaniſſimo facinori fuiſſe accommódaturum? Fontem aperuimus, iudices, omnium Catilinæ morum, atque omnis conſuetudinis, vnde illi demanauiſſe vim iſtam præclarã conſiliorum

rum facilime intelligendum est: nunc videndum est, spem atrocissimi sceleris vnde illi subministratum fuisse iudicemus. Cum hic itaque secum repeteret memoria miserãdam ignominiam comitiorum, turpesque angustias afflictæ rei familiaris, simulque intueretur, vel sibi viuendum, ac moriendum fore cum turpitudine summa, vel senatum nullum esse oportere: de ratione tollendi ipsius primum cogitare cœpit. Nam illo deleto, sine dubio intelligebat, viam latissimam libidinibus suis continuo patere. Vertit itaque oculos ad innumerabilem copiam iuuentutis, qua dies ac noctes stipabatur in exercenda cõsuetudine suarum cupiditatum. Cum putauit manum ipsam hominum, tanquam hastam validissimam furoris sui facilime sibi accommodari posse, quam contorqueret in omnium nostrum ruinam, atque interemptionem: vt quam cognouerat educatam vitæ prauissimæ institutis, imbutam sæpenumero sanguine miserorum ciuium, ardentem incredibili desiderio prædę, sibi vero mira familiaritate conciliatam. Genus est hominum vehementer exercitatum ferro, atque inopia, duabus rebus ad omne genus facinoris paratissimũ: quòd quidem ego ciuitati nostræ, maxime debilitatæ bellis ciuilibus, atque afflictæ magnitudine calamitatum, magnoper e pertimescendum esse iudico. Nihil enim illis prater spem, atque animam fortuna reseruauit: alteram ad differendam vitæ necessitatem, alteram ad liuorem suum magni-

fice accommodatam. Nihil illis cõtemptibilius, quos siquidem rudimenta vitæ traducta, in hac tenuissima re deposita nunc in gladiatorijs muneribus, nunc alia facinoris atrocitate partim ad omne scelus, partim ad omnem patientiam erudierũt. Verum hę pestes, sententia mea quo fuerint abiectiores, eo magis extimescendas esse reor, tanquam perpetuo seditionum ciuilium, ac rerum nouandarum auidissimas: siue quia voluptatem capiant ex mœrore socia calamitatis: siue quia ciuitatum versutiam, mutabilitatem rerum suarum portendi quodammodo arbitrantur. Hi sunt quidem, quos in foro quotidie in oculis ciuium calamistratos, ac vestibus collucentes passim obuolitare cernimus, fortunas omnium popularium, atq; otium ciuitatis luminibus consignantes: qui non modo arrecti permanent ad opportunitatem cuiusphiam præsentis commodi, verum etiam gestiũt ad opinionem sperata vtilitatis. Si feras quidem omnis generis, quo magis attenuatę fuerint pœnuria edendi, eo magis præcipites, atque effranatas ruere in perniciem videmus: quia hanc desperatorum colluuiem ieiunam, sitiẽtem facultatum nostrarum, quo impetu, quaue strage ruiturã esse creditis, aut debac chaturam, si se carceribus emiserit? cũ illę ratione careant, atq; intelligentia: hi vero non absint penitus ab ipsa facultate intelligendi. GRAVISSIMI quidẽ sunt morsus irritatæ necessitatis. Dij immortales, quæ clades ab illa feritate homi-

hominum: quæ genera flagitiorũ emanauissent, si nocturnus iste imperator quasi quasdam rapidissimas belluas in vrbis penates immittere potuisset? horret animus iudices, ea cogitatione cõplecti, quę miseri pertulissemus, si sopor oculos cõsulares detinuisset. Restinguenda est itaq; flamma nobis scelerata, & atrox: dum adhuc velatæ cineribus, ac sopita, facultas restinguendi leuissime data est: ne, cum omnia cõprehenderit (quod immortales diy penitus auertãt) nos frustra postmodum furibundã, atq; exultantem restinguere cupiamus. Neq; rectorem nauis audiendã prorsus existimo, in ipso mœrore calamitosæ tẽpestatis, quam illi fugere facilime licuisset, consurgentem primo, sibiq; ac rebus suis naufragium minitantem: neq; item gubernatorem vrbis in ipso excidio, & calamitate ciuitatis, quam impendentem prius ipse consilio suo, suaq; prudentia sustinere quodam modo, ac propulsare potuisset. SERÆ sunt hominum lamentationes, prorsusq; vituperandæ, quas occupatas in iys lugendis cernimus, quæ vitio suo, desidiaque contigerunt. Calicratidi Lacedæmoniorum duci, cum ornatissimam, cui præerat, classem funditus amisisset propter immoderatam gloriæ cupiditatem, nihil ad eam restituendam nouissima consilij ratio suffragata est, quam ita seruare poterat, si modo in statione continuisset. Terentio Varroni sempiternum dedecus, atque immortale monumentum erunt flagitiosæ turpitudinis, deletæ ad

Cannas temeritate ſua pulcherrimæ Romanorũ legiones : quæ ſeruatę periculoſiſſimo tempore reip. ſine dubio fuiſſent, & robur eximium pulcherrimæ vrbis, et perpetuũ decus conſularis prudentiæ diſciplinæq; militaris. Recte itaq; maiores noſtri ſummis laudibus efferendi ſunt, qui Sp. Melium, qui Gracchos, qui Manlium Capitolinum, qui Druſum, qui Saturninum, fortiſſimos homines, & reip. ſæpenumero non mediocriter opitulatos, quòd deueniſſent in affectæ tyrannidis ſuſpicionem, morte mulctandos eſſe putauerũt. Nec Sp. Melio fauor ampliſſimus ciuitatis, nec Gracchis aui ſui Scipionis clariſſimi viri memoria, nec Manlio celeberrima gloria Capitolij liberati, nec Druſo ſanctiſſimi ſui penates, nec Saturnino ius ſacroſanctæ dignitatis auxiliata eſt. Quid ita? quia necem paucorum, aut vnius hominis, calamitati publicę maiores noſtri ſemper anteponendam eſſe putauerunt. Quid? genus crudelitatis eximiũ non ſunt arbitrati, ciues eos perimere, ſummiſq; affligere ſupplicijs, quorũ in remp. perſæpe clariſſima beneficiorum genera extitiſſent? minime. Quid ita? quia nullum ſatis dignum ſupplicij genus in eos conſumi poſſe opinabantur, qui patriæ ſuæ libertatem opprimere ſtatuiſſent: nec illos ciues eſſe iudicauerunt, quos abieciſſe rationẽ patriæ caritatis intuerẽtur. At cõtra, eos, qui tales interemiſſent, nõ modo dici, atq; appellari ciues, vt eſſent, ſtatuebãt, ſed afficiendos fore immortalibus donis, ac ſempiternæ homi-

hominum memoriæ consecrandos. Quid enim potest indignius dici, quam vitam à patria susceptam ad illius perniciem calamitatemq; conferre? quid fingi sceleratius, quàm eorum pœnas, ac crudelissimam seruitutem excogitare, quos ijsdem mœnibus, ac tectis cõstitutos eadem leges, atq; eadem viuendi ratio continuisset? quid denique potest intolerabilius existimari, quam inferre delubris deorũ immortalium, ac facultatibus nostris, illinc sceleratas faces, hinc acerbissimas expilationes? Hęc qui curauerunt, iudices, aut qui tentauerunt nunquam ego alienos ab hostibus, aut dissimiles feritati bestiarum existimabo. Vidimus de spe perficiendi nefarij facinoris: videndum est de loco quam latebram commodissimam & tutissimã egregius artifex delegit, cum contegendę conspirationi sue, tum armis omnibus eius artificij comprehendendis: ne forsan temere domum nobilissimi ciuis, atq; opulentissimi M. Leccæ delectã esse iudicetis. Primum homo delectus est huiusmodi nefarijs cupiditatibus affinis, quo participe semper vsus fuerat consiliorum suorum, adiutore taterrimarum libidinum, socio maximorum periculorum: cui spectato frequenter in difficilimis rebus, summam huiusmodi atrocissimi mali tuto committi posse, facilime sibi pollicebatur. Præterea domum sibi diligendam esse iudicabat, solitudine locorum desertã, & ab omni frequenti à populi remotissimã: quæ scilicet voces coniurationis tutissime continere

posset. Contulit igitur sese in ipsam M. Leccæ domum, remotam ab omni celebritate, cõstipatam multitudine arbuscularum, et ab omni suspicione prodendi facinoris non mediocriter abhorrentem. Quos vero tetenderit ibi coniurationis laqueos, aut quas catenas scelerum conflauerit nobis, ac facultatibus nostris, Saturnaliũ dies patefactura fuerat, nisi primum benignitate deorũ immortaliũ, deinde vigilantia consulari, nefarię sicæ de manibus latronum excidissent. Nullas amplius tendiculas pertimescamus ab execrabili monstro, nullas insidias ab hoste taterrimo. Tenetur fera, nec, si viri estis, declinatura est telũ ipsum sacrosanctæ vestrę auctoritatis. Neue Catilina nescias, vigilantissimos consules habere rempublicam, quocunq; veneris, quocunq; abieris, diligentia nostra circũseptum teneri: quid hesterna nocte conciunculis tuis agitatum sit, licet mecum recognoscas. Cum ad M. Leccam venisses, cum uno ex fidelissimis commilitonibus tuis ad multam noctem, teq; in interiorem una cum illo cubiculi partẽ recepisses, tanquam in sacrarium memorabile cupiditatũ vestrarũ: repẽte de Lecca sciscitari cœpisti, num quis ex coniuratis aduenisset: cũ subito Lentulus, ac Cethegus, taterrima capita maleficiorũ omnium, furibundi, atq; alacres irruperũt, moxq; ingressi vociferare cœperũt: quid agis Catilina? Cur voluptates nostras diutius remoraris? Præsto sunt Saturnalia nobis optatissima, atq; oscitantibus, quem vnum diẽ sæpenumero

mero nuncupare solitus es euersorem superbissimi ordinis, fugatorem arumnarũ nostrarum, lucem ac principem vniuersæ nostrę dignitatis. Num in gerendis negotijs ignoras sequendas esse temporũ opportunitates? & in occasione rerum desidiã ac tarditatem omnem quamdiligentissime fugiẽdam? MVTABILISSIMÆ quidem sunt deorum voluntates: & fortunã, cũ abire permiseris, frustra post modum discedentẽ, ac fugiẽtem sis imploraturus. Talia vero conquerentẽ tu paucis pro re subsecutus, Aquilam argenteam proferri continuo iussisti, præclarum auspicem, ac gubernatricem furoris tui futuram. Testor noctẽ ipsam, impiarum molitionum tuarum conscia ac testẽ nihil ex ijs me fugisse, quæ clandestini vestri conatus agitauerunt. Perpauca satis attigisse fuerit, ne solitudine, in ipsa latibulorum tuorum, cum ora vulgi plane deuitauisses, fefellisse te crederes diligentiam pariter, atq; industriam consularem. Linquo telorum innumerabilem, atque inexcogitatam copiã quam in ijsdem furialibus antris constipandam, atq; occultandam fore curauisti: mitto litteras manu tua scriptas, diuersis municipijs reddendas, quo furori tuo succurrere, atque opitulari vellent: transeo rem illam similimam prodigio, cum mane, isto iam coacto senatu, redundantibusque subsellijs, serius in senatum præter consuetudinem venisses: quòd nulli nõ oculi te senatorum statim consignarunt, ingredientem demisso vultu, pallore terribili, luminibus

bus errantibus, ac facie præferente nescio quid inusitatę crudelitatis. Prętera Saturnalibus proxime futuris rem adoriri placuit, quo die ciuitas omnis feriata publico edicto conferre sese in montem Auentinum, ac rusticari quodam modo solita est: cum tu manum furoris tui diligenter armatam, atq; instructam primum ad eadem senatus, ac consulum, deinde ad occupandam Capitolij arcem munitissimam fueras immissurus: atque his perfectis, daturus operam cum direptioni publicæ, tum inflãmandis ædibus, atq; his trucidandis, qui rempub. defendere voluissent. Videtis, iudices, lucem clarissimam rationum, quam ego profecto censeo nullis inuolucris tenebrarum suarũ obruituros esse, nec M. Leccam pręclaram sedem, atq; officinam taterrimæ cõiurationis, nec ipsum detestabile caput, atq; obscœnum artificem Catilinam. Cumq; hæc omnia cõstent, animaduertendum est pariter vno maleficij genere Catilinam non modo deos, ac patriam, verum etiam mores, leges, consuetudinem vrbis; atq; instituta maiorũ violasse. Primum XII. tabulis cautum esse cognoscimus, ne quis in vrbe cœtus nocturnos agitaret: deinde lege Gabinia promulgatum, qui coitiones vllas clandestinas in vrbe cõflauisset, more maiorũ capitali supplicio multaretur. De te itaq; Catilina, sciscitor, tũ cœtus istos commilitonum tuorũ contra pręcepta XII. tabulis, contra leges nostras, contra vero senatus, ac plebis auctoritatem noctu cogendos

esse

esse putauisti? deinde quæro, si quando in lucem sepulchrales istæ conciunculæ tuæ prodidissent, quid respõsurus fuisses senatui? quid cõsulibus? aut quid viris optimis, atq; amantissimis patriæ? quid leges igitur nostras violas Catilina? quid senatus auctoritati contradicis? æquum enim est instituta maiorũ, atq; edicta grauissimi, sanctissimiq; ordinis, quia perstringere væsania tua nõ es veritus, ea restituas ac sarcias supplicij tui memorabili animaduersione. Manlius Torquatus filiũ suum summa & singulari virtute adolescẽtem quòd is in hostem contra mandatũ patrium dimicasset, victorem acriter percuti securi iussit: nos vero te tam temerario ausu tendentẽ contra mandata senatus, contra vniuersæ Romanę reip. maiestatem Catilina perferemus? maiores olim nostri, sapientissimi homines, & sine dubio grauissimi, num leges è Græcia per legatos suos accersenda esse putauerunt, quibus hanc imperij magnitudinem perpetuo stabilirent, vt tu homo recens, seueritate illarum cum barbatulis tuis abutereris? Nõ ita visum Carthaginensibus accepimus, in Hannone suo morti cõdemnando, fortissimo, ac triumphali viro, quòd is edicto senatus minus obtẽperauisse putaretur: non ita placuit Athenienſibus, vrbi sine dubio doctissimæ, atq; eruditissimæ, tũ è Sicilia, bellóq; grauissimo reuocandum esse Alcibiadẽ statuerunt, summũ, & singularẽ imperatorem, quem iuberent expiare supplicio suo leges violatæ religionis. Non ita

deniq; à maioribus nostris iudicatum est, cohortibus exoletorum tuorum sententia mea longe anteponendis, cũ L. Sulpicium, consulari familia summoq; ingenio virum propter exiguam notam libidinosæ suspicionis censuerunt remouendum è senatu, multosq; dies in vinculis habendum esse putauerunt. Vos vero, Iudices, Catilinã non modo leges nostras, atq; auctoritatem senatus crudeliter labefactantem, verum etiã vniuersos ciues ad perniciem ferro, flãmaq; deuocantem impune perferetis? Iacet homo prostratus euentu maximarum molitionum: vt qui conatus suos conscientia vestra patefactos atq; illustratos cernat, neq; contentos fuisse seu superstitione cruẽti sacramenti, seu tenebris nocturnis, seu solitudine locorum maxima, & singulari. Contundite igitur, contundite, Iudices, genus istud inauditi furoris: comprimite hominem gestiẽtem effrenata temeritate, flagrantem inusitatis cupiditatibus, furẽtem incredibili superbia, spe nouãdarum rerum mirabiliter inflamatum. Quin etiam rem ipsam publicã non modo euentu crudelissima calamitatis, verum etiã metu, ac suspicione liberate. Diximus quidẽ sufficiẽter de senatoria simultate L. Catilinæ, capite ac fonte scelerate coniurationis: resq; omnes cõplexi sumus, quas aluisse furorem illum, ac primum excitauisse iudicauimus: nunc videndum est de ratione ambitionis taterrimæ, atq; exitiabili, qua deflagrauisse perpetuo Catilinã superiori diuisione demonstrauimus.

mus. Cupiditates equidem plurimas in illo monstro calamitosas, ac nefarias omnes persæpe, Iudices, animaduerti, libidinẽ vnã perniciosissimã in primis conspicere visus sum temerariæ cuiusdam atque inconsideratæ ambitionis: qua duce properasse, nec vllo studiorum vnquam conscifcendarum opũ, nec vllo desiderio dignitatũ abstinuisse reputatus est. Putabat enim se frustra nobilissimo genere natũ: frustra virtutes eximias corporis atq; animi consecutum fuisse, ni omnia diuina, atq; humana truculentissimo genere cupiditatis inquinauisset: quosq; cernebat excellere Romæ præstantia quadã dignitatis, beatissimos eos esse, & sine dubio diis æquiparandos fore arbitrabatur. Ad genus vasanæ cogitationis hominẽ suapte natura præcipitem, atque inconsideratum copulit in abominandas, ac nefarias vitæ cupiditates. Isq; nuper comitijs consularibus, quandoquidem suffragia curiæ propter impendentẽ metũ Parthici belli, diligenter enucleata sunt, quas non adijt senatorum voces? aut quos ciuium cõsessus, partim pecunia, partim obseruationibus nõ obeundos suppliciter, ac contaminandos esse iudicauit? nulli tamẽ ad dignitatem gradus, neq; insanienti, neque anhelanti bono candidato patuerunt. Eadem ratio sceleratæ libidinis illum ad maiorem vim scelerum paulo ante cõcitauerat. Pisonem meministis egregia virtute adolescentẽ, nisi & idem cupiditatibus obtẽperare cõsueuisset, calamitosam sibi, ac multis in vrbe seditionem

tionem excitauisse: cuius insigni familiaritate, atque amicitia Catilinam vsum fuisse, nemo est qui nesciat: nec modo coniunxisse se temerario iuueni, verum etiam illum de successu rerũ suarum non mediocriter trepidantem, in audacia simul, ac sententia confirmasse: cum se illi vigilantissimum socium, ac satellitem fidelissimum regendæ, gubernandæq; coniurationis fore polliceretur. Quod si votis sceleratorũ hominum successus aspirassent, quanta strage ciuium creditis, aut quãto diluuio facultatum vrbanarum ruituram fuisse detestabilem horum, atq; execrandam impietatem? verum ij cælites, quorum auspicijs princeps, aut parens huius vrbis Romulus pulcherrimi imperij Romani fundamenta iecit, tristissimam cladem, ac conatus perditos nece adolescentis intercœperunt. Pisone mortuo conquieuisse Catilinam dicemus, aut incepti temerarij pœnituisse? nõ modo nõ penituit, nec requiescendum fuisse arbitratus est, sed rursus alio furori accessit: nõ consueuerat animus, perpetuis cupiditatum flagitijs exercitatus, prima destitutione fortunæ frigescere, ac consternari: sed vix sepulta memoria Pisonianæ coniurationis, L. Sicinium adeptus est, potentissimum quidem hominem, ac tunc furentem singulari studio rerum nouandarum: verum ea fax incendij rursum benignitate deorum immortalium, summaq; virtute consulum restincta est. Nõ obdormiscit tamen Catilina, his destitutus euentis vigiliarum

sua-

ſuarum, ſed rurſus ſæuit immanior, & quam remp. ſeruitio non potuerat obruere, deſtrangulandam penitus, ac tollendum cogitauit, ſceleratus in omnem vrbem, quam toties inſidijs appetiuiſſet, ſceleratiſſimus vero in patriam, cuius exſtant in illum ſumma, et commemoranda monumenta beneficiorum. Reminiſcere, quæſo, Catilina, reminiſcere ferrum illud ſceleſtum, atq; illas nefarias faces, quas iſtis ſanctiſſimis penatibus, atq; iſti pulcherrimæ patriæ minitaris, nõ ad oppugnandam vrbem, neq; ad eam concremãdam tibi datas fuiſſe, ſed potius ad ſalutem ciuiũ, dignitatem imperij, libertatiſq; noſtræ defenſionẽ. Per deos immortales oro te, Catilina, ſi patria tecum his vocibus vteretur, quid eſſes illi quæſo reſponſurus? Ego te parunlum, Catilina, cum in primis ornatiſſimo genere gẽtis naſci voluiſſem, deinde ſummis dotibus exornaſſem, tũ corporis, tum animi: tum duabus rebus inſtituẽdũ putaui ferro, ac flãma: quibus eſſet parata tibi facultas tum amplificandi imperij mei, tum defendẽdæ publicæ libertatis. Quid eam vim armorũ in viſcera noſtra torques? aut quid cõuertis in exitiũ ciuium meorum inſtitutã diligentia mea, meiſq; rationibus eruditam dimicandi facultatem? maiores contra tui ſummis à me beneficijs, atque honoribus aucti, pro magnitudine ſuſceptarum dignitatũ, pulcherrimas in vrbe ſæpenumero leges, pro præſtãtia beneficiorũ, clariſſimas ex hoſtibus victorias referre conſueuerunt: tu mihi lu

ctus

Etus acerbissimos paras pro summa copia beneficiorum meorum, tu cædes ciuium, tu domorũ incendia, tu vexationes virginum, tu vastitatem vrbis, tu genus atrocissimæ seruitutis. O crudelissimũ hominũ genus, & ab omni penitus humanitate derelictũ. tu studio flagras eius vrbis euertẽdæ, quã nec Carthaginiẽsium astutissimi doli, nec Numãtinorum eximia vires, nec Grçcorum erudita, & præclara ingenia labefactare, obscurareq; potuerunt? quod si citentur hi populi rursum diuinitus, atq; istæ vrbes redeant in statum vetustissimæ dignitatis: certe non ipso scelere tuo quidquam in me crudelius, nec quidquã magis extimescẽdum molituras fuisse prædicabunt. sed ad te redeo. Temperarem ego memet mihi, cursumq; istum violenta orationis forsitan reuocandum esse iudicarem, tũ ab odio tuo, tum ab ipsa dicendi acerbitate, si quẽ in te sensum patriæ caritatis aspicerẽ, aut vllo te pacto posse arbitrarer sceleratã istã mentem relinquere. Sed id genus est cupiditatum tuarũ, vt restinguẽdarũ forsan rationem aliquam consequi possis, sanandarum nullã. nec te prius amissurum peruersitatem istã animi puto, quàm vitam amiseris. Vellem reuiuiscere Ahala Seruili: non expectaremus sententiã iudicum: neq; abuteremur maiestate senatus, atq; auctoritate populi R. sed magnitudinem tanti flagitij sanguine tuo statim expiauisses. Nã de senatus voluntate nihil ambigimus. Modo non impediretur legibus, repente profecto fue-

fueras pœnas impietatis tuæ dignißimas laturus. Vtinam deorum immortalium munere, Iudices, mentem atque animum huius introſpiceremus: ne qua vobis fieret puniendi dubitatio, qui tantum ſcelerum ingenio cõflauiſſet. Videretis enim mẽtem anhelantem triſtiſſimũ genus minarum, mentem debacchantem inaudita feritate, furentem incredibili vaſania, ſitientem cruoris vrbani, prædæ auidiſſimam, vobis, atq; omnibus ferro flammaq; minitantem. Catilinam vobis demonſtrauimus, Iudices, irritatum perſæpe repulſis comitialibus, nullas vocum, aut ſuffragiorum corruptelas fuiſſe prætergreſſum: deinde nullis rationibus infractũ ac perterritũ de perſeuerãtia ſcelerum ſuorũ deſtitiſſe. quibus animaduertere ſane poteſtis, quanta ſemper immanitate laborauerit ambitionis. ſupereſt nouiſſima pars diuiſionis, grex ipſe ſodalium Catilinæ truculentus atq; amẽs: cuius in manu non exiguã rationem fuiſſe diximus excitandæ coniurationis. Lentulus ſiquidem, & Cethegus, terribilia portenta noſtræ ciuitatis, furiæq; vel certiſſimæ populi R. multa de magnitudine ſua in ipſis cõcionibus, multa de dignitate imperij ſui futuri palam prædicare cõſueuerunt, tãquam ſi deorum immortaliũ concilio interfuiſſent. primum Lẽtulus in libris Sibyllinis neſcio quid perſpexiſſe ſe prædicabat, quod viri acutiſſimi, atque peritiſſimi L. Cornelius, ac Cn. Piſo, cuſtodes publicarum cæremoniarum, nequaquam proſpicere potuerunt, Lucem

namq; ait nescio quam de domo Cornelia quondam prodituram fore, quæ gloria nominis sui Romanum imperiũ simul & complexura sit, & illustratura: eoq; genere vaticinij dignitatẽ suam portendi fataliter putauit: planeq; opinatur fati sui rationem in ipsa latebra Sibyllinæ diuinationis, tanquam in equo Troiano, delitescere. Ego vero Sybillam sine dubio sapientißimam mulierem fuisse iudico, visamq; ideoneam dijs immortalibus, cui singularem quandam vim diuinandi concederent: verum illam deliram penitus, ac prorsus cæcam fuisse affirmarem, si quam spem dignitatis in hac crudelißima peste reposuisset. Si quid tamen cecinisse visa est, quod ad Corneliã gentem pertinere videretur, vim omnẽ illius diuinationis in vno L. Sylla consumptam fuisse iudicemus, cuius paulo ante resp. sensit & crudelißimã simul, & amplißimam potestatem. Nec ego deos immortales huic imperio tam infestos esse reor, neq; à salute populi Romani tam abhorrentes, vt homini dementißimo regnum concederent huius sanctißimæ, atq; optimę ciuitatis. Syllam profecto crudelitas vicit: at ipse maximarum laudẽ virtutum, & rei militaris summã, ac singularem gloriam cõsecutus est. Lẽtulum vero nullæ victoriæ nostræ ciuitati, nullum studium armorum, nulla præstãtia virtutis, aut ingenij commendauit. quæ vero non taberna potius, aut qui non greges infamium hominum Sibyllinum istum principem concelebrarunt? nam

vitam

vitam eius commemorare non est necesse, versatam semper in obeundis libidinibus, ac societate turpissimorũ hominum nobilitatam. Nihil in eo sanguinis auiti, nihil industriæ Romanæ, nihil splendoris domestici, nihil auitæ frugalitatis. Fingite vobis Iudices fingite dignitatẽ huius hominis tum florentem amplissimo magistratu, tum omnibus populi Romani muneribus exornatam. Quantum, quæso, sanguinis ciuilis in foro, in curia redundaturum esse creditis? aut quantã vim libidinis, atque impudicitiæ per omnium ciuium cubicula demanaturam? Profecto dignitate fretus ea, quę priuatus concupiuisset, sine dubio consequeretur: ferretur amens in omnia: nec vllæ rationes consiliorum, aut pudoris, nec vlla studia humanitatis refrenarent præcipitem, atq; incitatum cursum vetustæ crudelitatis. Cethegus, inferior nobilitate, atq; ingenio, vehementia furoris longe immanior, parum à Lentuli somnio discedere visus est: verum insaniam leuissimæ opinionis modestiore loquendi ratione contegere velle videtur. Genus est idem tamen furoris, eademq; ratio cõcelebratæ diuinationis. Tales hi scelerum artifices, amboq; cõcitati ad euertendã remp. partim à vasana spe vaticinij cõmemorati, partim a nefaria scelerum assiduitate, Catilinam offenderunt nouis rebus studentem: cuius præsidio, concilioq; cupiditates suas iuuari posse facilime crediderunt, si viro sociorum copiosissimo sese coniunxissent. Est enim in illo

monſtro, ſicuti paulo ante tetigimus, vis eximia facetiarum, et ratio quædam adumbrata virtutum, facilis ad cõprehẽdendum omniũ hominũ familiaritates. Hunc igitur Catilinã adepti Cethegus, ac Lẽtulus, et ipſi lenocinijs ſuis inſignes, ad omne genus beneuolentiæ ſubeundum deflagrare cœperunt admirabili quadam cupiditate ſeu diripiendæ vrbis, ſeu potiundæ dominationis. Hæ ſunt, Iudices, huius nefarij facinoris abominandę faces: hi ſunt crudeles igniculi, quibus exarſiſſe Catilinæ ferocem animũ facilime credendum eſt. Talibus initijs cõſociati principes nefandæ coniurationis, manũ exiguam deſperatorum hominũ, atq; obſcœnæ iuuentutis pedetentim coẽgerunt: coactam, quid vellent, edocuerunt: edoctam, pari cupiditate ſceleris inflãmauerunt: inflãmatam deniq; pepulerunt, vt in omnium noſtrum facultates, ac vitam facilime conſpirarẽt. Furias iſtas audiſtis, Iudices, cõmodiſſimas, ac paratas non modo ad viuos commouendos in omne facinus, verum etiam ad mortuos ex ipſo Erebo, mediiſq; buſtis excitandos. Reperti ſunt tamen atrociſſimi ſceleris patroni, quiq; immanitatẽ deteſtandæ rei tum contegere verbis, tum excuſare conati ſunt. L. Hortenſius, vir eximia charitate reip. ſummiſq; ornamentis præditus & ſcientiæ, & moderationis, nequaquam omnia credenda eſſe dicit, iubetq; grauiſſimis hominibus facilitatẽ iudiciorum diligenter eſſe continendam. Primum affirmat Catilinam in perpetua cuſtodia

ſena

senatus extitisse: denique nunquam ferme discessisse à latere P. Cepionis nobilissimi ciuis, atque integerrimi viri: ita vt lepide dicat, disse parationi eorum neq; solem orientem vnquam, neque occidentem interueniisse. Credo equidem sapientissimum hominem Hortensium (vt est innocentia singulari, summaq; virtute) cuncta ipsa, quę grauissime simul atq; ornatissime complexus est, ita vera esse, sicuti dixerit, existimare: sed longe gradium à sententia mea. Quæro igitur de te L. Hortensi, teq; obtestor atq; obsecro per ipsum ius vetustissimę nostrę familiaritatis: si L. Catilinã constat dies omnes, omnium ciuium conscientia, siue in foro, siue in turmis agere: nunc stipatum cateruis exoletorum suorum, nunc vero gladiatorijs agminibus per era vulgi palam obuolitare: si manifestum est noctes omnes aut in lustris scortorum, aut in antris M. Lecca ducere, viri, tuo iudicio, non abhorrētis a reip. charitate: quid est, quòd illum obseruatũ dicas in perpetua custodia atq; oculis senatorum? nisi forte custodiã senatoriam uocas, vel exiguã moram ipsius curiæ cõsilijs obeundis. Quod vero pertinet ad ipsius Cępionis familiaritatem assiduam, beneuolentiãq; singularem: nihil est, quod insimulationi nostræ derogandum esse iudicetis. Diximus enim superius, ingenij Catilinæ miros atque occultissimos esse recessus, nec qui cognosci, seu perlustrari facilime posset. Vigent enim in illa clade res diuersissimæ pariter, continentia, & libido. Ni-

hil illo persæpe affixius ad colenda bonorum consortia, nihil solertius ad illis insidiandum: nihil illius munificentia insignius, nihil auidius rapacitate: nihil acutius cõsilio, nihil temeritate contemptibilius. Quæ cum ita sint, Cæpionem admirabimur in tantis viarum ambagibus errauisse? Me, me, inquã, fateor, Iudices, vetustissima quadam familiaritate Catilinæ coniunctũ, persæpe deliraui sse, miris perplexionibus illius, neq; vnquam certi quidquam in illo ingenio cõprehendere potuisse. Nihil igitur erit miri, si virum integerrimũ Cæpionem versutissimi hominis doli, atq; incõstãtissimi mores fefellerũt. Nõ erit itaq; neq; prudentiæ tuæ, neq; grauitatis, Hortensi, candidissimam opem humanitatis tuæ, summamq; dicendi copiam sontibus ipsis polliceri, aut quam bestiam irretitam iudicio tenemus dissolutam, atq; exultantem reip. immittere. Quod te nunquam cõmissurum fuisse arbitrarer, nisi, qui memores, ijdem te Catilinæ sine dubio fefellerunt. Satis ostentatas vobis putamus, Iudices, tum rationes periculi nostri, tum huius immanissimi sceleris atrocitatẽ. Nã si odio senatus maximo Catilinã arsisse demonstrauimus: si rationes vitæ suæ veteres, ac nouas in exercitatione tæterrimarum libidinum collocatas: si spem perficiendi sceleris homini prosequentissimo inimicitiarum: si denique locorum, ac temporis opportunitates extitisse: præterea si rabiem quandam ambitionis in illo fuisse diximus, si nullam potestatem referenda-

rendarum libidinum, aut vllum pœnitentiæ locũ: postremo si copiã immumerabilem desperatæ iuuentutis cum illo coniunctã fuisse patefecimus: & eam simul ostendimus suopte ingenio furentẽ incredibili audacia summaq; cupiditate prodendæ, ac vexandæ vrbis inflãmatam: quid erit Iudices, quod dubitetis de liberanda patria, deq; vlciscenda crudelissima sceleris immanitate? nouistis enim facinus inauditum omnium hominũ memoriæ, facinus atrox, superbum, nefarium, pernicioſum, remotissimum ab omni humanitate, lege, consuetudine: cuius acerbitatem si minus animo bene perspexistis, quæso, mecum diligẽter attendite. Scelus illud, Iudices, euersionem nefariam molichatur amplissimæ nostræ dignitatis, interitum crudelissimum senatorij ordinis, cædem communem omnium bonorũ. Huius sceleris libido reposita erat in diripiendis omnium ciuium facultatibus, atq; opprimenda vrbis libertate: huic sceleri parabantur tæterrimæ coniugum, ac liberorum nostrorum vexationes: in hoc scelere versabantur denique faces inferendæ penatibus nostris, expilationes ædium, stupra virginum Vestalium, luctus, ac mœror miserabilis vniuersæ ciuitatis. Quæ si vobis, vt sunt indigna, atq; intolerabilia videntur: nõ iniquum erit auctores horum malorum multare tæterrimis supplicijs, clademq; omnium crudelissimam é visceribus reip. propulsare. Tenetis exempla maiorũ atq; omnium gentium auctoritatem, qui semper

ſummas ac ſingulares pœnas in eo genere hominum conſumendas eſſe putauerunt, qui rationes habuiſſent aut prodendæ patriæ, aut opprimendæ publicæ libertatis. Nihil igitur erit impedimẽto, quin audaciam crudeliſſimi hominis Catilinę crudeliſſimo genere ſuppliciorum expietis: vt vltionem ex illorum cruciatibus, ac pœnis capiat reſp. quorum erat conflagratura manibus, niſi ſanctiſſimi imperij R. cuſtodes, ac vindices dij immortales nefarijs votis obſtitiſſent. Credite, Iudices, hodierno die conſurrexiſſe vniuerſam vrbem, cõſpecturam ex iudicio veſtro, planeq; animaduerſuram, quid in poſterum de ſalute ſua deq; facultatibus ſuis ſperandum ſit: credite item, vim vniuerſam flagitioſæ iuuentutis aut hodierno Catilinæ ſupplicio, ſimul conficiendam fore, aut illius liberatione lætam, atque exultantem non multo poſt in omnium noſtrum perniciem vna cũ illo celerrime conſurrecturam. Agitur ſiquidem hodierna veſtra ſententia de ſalute huius pulcherrimæ, atque optimæ ciuitatis, de ſtabilitate imperij Romani, de legum incolumitate, de libertate ciuiũ, de pudicitia liberorum, ac cõiugum veſtrarum. Huius enim peſtis idem ſcelus erat, vt non graſſaturum per capita paucorum, ſed, tanquam atrociſſima vis veneni, per omne corpus vrbis demanaturum. Quod ſcelus, aut quam peſtem, ſi vindicandum eſſe cenſebitis, vt reor, & reſp. deſiderat: putate profecto deos immortales & in primis Capitolinum Iouem, ſempiternum cuſto-

custodem, ac vindicem huius imperij, pro liberatis eorum templis, ac cæremonijs gratias vobis amplissimas esse reddituros: putate pariter idem facturam esse curiam, pro defensa consulum vita, seruataq; senatorij ordinis dignitate: putate matronas vrbis, ac liberos nostros, obseruatam pudicitiam, supplices, ac congratulantes vniuersos ad genua vestra sese obuersaturos fore: putate virgines Vestales, atq; ipsam maiestatem amplissimi numinis, ob liberationem suam, summa vobis lætitia congratulaturam: putate denique cives omnes, ob retentam vitam, ac libertatem suam, penates publicos, pro conseruatis focis, atque aris, parietes vrbis pro tæterrimo genere vastitatis propulsato, ferme incredibili gaudio exultaturos: putate tandem, hodierno indicio paratũ esse vobis aut imortale dedecus, aut memoriam nominis sempiternam. Multa sunt equidem in hac vita, quæ turpiter, ac calamitose neglecta, restitutionem tamen quandam quodam modo patiantur: huius vero vindicandi sceleris, si presentem facultatem neglexeritis, frustra postea recuperandæ copiã quæretis. Aut hodie vobis propulsanda est è visceribus reipub. pestifera vis calamitatis: aut ipsi patriæ sine dubio concidendum. Vtrum eligendum sit, vos videritis. Quid? estis Iudices humanitate tanta, ne socordia dicam, vt eorum vitã, ac spiritum diutius in rep. commorari patiamini, qui vitæ, salutiq; ciuium crudeliter insidiati sunt? Proponite vobis ante oculos, ac me

ditatione crebra reuoluite diem illum nefarium, quo salus omnium ciuium, quo facultates nostræ, quo ipsa resp. peritura fuerat : quando scilicet aspeximus bestias istas emissas carceribus per vrbem omnem, per domos nostras furialiter exultantes, ipsumq́, in primis miserandi facinoris ducem, ac principem Catilinam, confirmatum hoc iudicio, spe plenum, lætitia gestientem, nunc hos ad cædem nostram, nunc illos ad rapinam, atque inflãmationem adium deuocantem : coniuges è complexibus nostris ad libidinem victorum raptæ fuissent: liberi ad stupra de gremijs parentum exterti, pretiosa supellex asportata : tecta conflagrassent ignibus: corpora cæsa passim iacuissent : omnia denique gemitu, fletuq́3 redũdassent. Hęc fuisset imago miserrimæ vrbis, quam vrbem à maioribus nostris florentissimam accepimus, &, si prohibueritis, claram atque excellentem posteris nostris tradituri sumus. Per humanitatẽ denique vestram vos obtestor, atque obsecro, Iudices, per amorem huius pulcherrimæ, atq3 inuictissimæ vrbis, per omnia, quæ vobis iucundissima sunt in vita, prouidete iterum, atque iterum, ne liberati quondam tot amplissimis bellorum periculis, tot imminentibus malis erepti, nunc per ignauiam vestram, ac desidiam pereamur. Eripite vitam ciuium à miseranda crudelitate: prohibete penates vestros à nefarijs ignibus: seruate pudicitiam necessitudinum vestrarum à tæterrimis vexationibus: liberate templa deorum

deorum à tristibus rapinis: subtrahite fortunas publicas ab indigna direptione: protegite magistratus vestros ab inaudita feritate: defendite denique vniuersam vrbem ab hoc inusitato prorsus, & tristissimo genere calamitatis.

De sequenti oratione Quintiliani iudicium, ex lib. xv. cap. 1.

QVID? non Salustius directo ad Ciceronem, in quem dicebat, vsus est principio, & quidem protinus? Grauiter & iniquo animo maledicta tua paterer, M. Tulli. Contra Quintiliani sententiam, multa Victorius disserit Variarum lect. lib. 15. cap. 3. quibus vincit nulli minus priorem quam Salustio, nulli minus posteriorem, quàm Ciceroni conuenire. In Victorij sententiam, si auctoritati standum est, nostri sæculi doctissimi homines frequentes pedibus eunt. Res certe indicat vt cætera absint, quod Victor. suspicatur, à docto homine exercendi ingenij causa vtramque orationem scriptã: idem enim ingenium, eandemque vim, facultatemque dicendi ostendunt.

C. SALVSTII CRISPI IN M. TVLLIVM Ciceronem oratio.

GRAVITER, & iniquo animo maledicta tua paterer M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quàm morbo animi, petulantia ista uti. Sed quoniam in te neque modum, neque modestiam vllam animaduerto: respondebo tibi: vt si quam maledicendo voluptatem cœpisti, eam male audiendo amittas. Vbi quærar? quos implorem P. C. diripi remp. atque audacissimo cuique esse *perfidiæ? an apud populũ R. qui ita largitionibus corruptus est, vt sese, ac fortunas suas venales habeat? an apud vos P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique, & sceleratissimo ludibrio est? Vbi M. Tullius leges, iudicia populi R. defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi vnus reliquus ex familia viri clarissimi Scipionis Africani, ac non repticius, accitus, ac paulo ante insitus huic vrbi ciuis. an vero, M. Tulli, facta ac dicta tua obscura sunt? an nõ ita à pueritia vixisti, vt nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri collibuisset? an scilicet istam immoderatã eloquẽtiã apud M. Pisonẽ nõ pudicitiæ iactura perdidicisti? Ita que minime mirandum est, si eam flagitiosè vẽditas, quam turpissime parasti. Verum, vt opinor, splendor domesticus tibi animos attollit,

perfidiæ locum?

vxor

vxor sacrilega, ac periurijs delibuta, filia matris pellex, tibi iucundior, atque obsequentior, quàm parenti par est. Domum ipsam tuam vi, et rapinis funestam tibi ac tuis, comparasti: videlicet, vt nos commonefacias, quàm conuersa sit resp. cum in ea domo habitas, homo flagitiosissime, quæ P. Crassi viri cõsularis fuit. Atque hæc cum ita sint, tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fuisse: inde missum huic vrbi, ciuibusq; custodem, absque carnificis nomine, qui ciuitatis incõmodum in gloriam suam ponit: quæ si vero non illius coniurationis causa fuerit consulatus tuus, & idcirco resp. disiecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, vt opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terẽtia vxore de repub. consuluisti: cum legis Plãciæ iudicia domi faciebatis, ex cõiuratis alios morte alios pecunia condemnabas: cũ tibi alius Tusculanam, alius Pompeianã villam ædificabat, alius domum emebat: qui vero nihil poterat, is erat calumniæ proximus, is aut domũ tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat, deniq; de eo tibi compertum erat. Quæ si tibi falsa obijcio, redde rationem, quantum patrimonij acceperis, quid tibi litibus accreuerit, qua ex pecunia domum paraueris, Tusculanum, & Pompeianũ infinito sumptu ædificaueris. aut, si retices, cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine, & visceribus ciuium paraueris? Verum, vt opinor, homo nouus Arpinas, ex C. Marij familia,

milia, eius virtutem imitatur: contemnit simultatem hominum nobilium: populi R. curam habet: neque terrore, neque gratia commouetur. Illud vero amicitiæ tantum, ac virtutis est animi? Immo vero homo leuissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, leuissimus senator, mercenarius patronus, cuius nulla pars corporis à turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissimæ gula immensa, pedes fugaces, que honeste nominari non possunt, inhonestissima. Atque is, cum eiusmodi sit, tamen audet dicere: O fortunatam natam me consule Romam. Te consule fortunatam Cicero? immo vero infelicem & miseram, quæ crudelissimam proscriptionem ciuium perpessa est, cum tu, perturbata rep. metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas, cum omnia iudicia, omnes leges in tua libidine erant: cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum vitæ, necisq; potestatem ad te vnum reuocaueras. Atque parum est, quòd impune fecisti, verum etiam commemorando expro bras, neque licet obliuisci seruitutis suæ. Egeris, oro te, Cicero, perfeceris quod libet: satis est perpessos esse: etiamne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissimis verbis infectabere? Cedãt arma togæ, concedat laurea linguæ. Quasi vero togatus, & nõ armatus ea, quę gloriaris, confeceris, atque inter te, Syllamq; dictatorem, præter nomẽ imperij, quidquam interfuerit. Sed quid

quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerua omnes artes edocuit, Iupiter optimus maximus in consilio deorum admisit, Italia exulem humeris suis reportauit. Oro te Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paulos, Fabios, Scipiones superasti, quem tandem locum in hac ciuitate obtines? Quæ tibi partes reipub. placent? quem amicum, quem inimicum habes? cui in ciuitate feciſti inſidias, ancillaris. quo iure cum de exilio tuo Dyrrhachio redisti, eum sequeris? quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiæ faues: qui tibi ante optimates videbantur, eosdem nunc dementes, ac furiosos vocas. Vatinij causam agis: de Sextio male existimas: Bibulum petulantißimis verbis ladis. Laudas Cæsarem, quem maxime odisti, ei maxime obsequeris: aliud stans, aliud sedens de rep. sentis: his maledicis, illos odisti, leuißime transfuga, neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

IN SALVSTIVM ORATIO, QVAE CICeroni falso tribuitur.

EA demum magna voluptas est, Crispe Saluſti, æqualem ac parem verbis vitam agere, neq; quidquã tam obscenũ dicere, cui nõ ab initio pueritiæ omni genere facinoris

ætas tua respõdeat, vt omnis oratio moribus cõsonet. Neq; enim, qui ita viuit, vt tu, aliter, ac tu, loqui potest: neq; qui tã illoto sermone vtitur, vita honestior est. Quò me vertã P. C? vnde initium sumam? manus enim mihi dicendi onus imponitur, quo notior est vterq; nostrũ. Quod si aut de mea vita, atque actibus nostris huic coniciatori respondero, inuidia gloriam consequetur: aut, si huius facta, mores, omnem ætatem nudauero, in idem vitium incidam procacitatis, quòd huic obijcio. Ad vos, si forte offendimini, iustius huic, quàm mihi, succensere debetis, qui initium introduxit: ego dabo operam, vt et pro me minimo cum fastidio respondeam, & in hunc minime mentitus esse videar. Scio me P. C. in respondẽdo non habere magnam expectationem, quod nullum vos sciatis nouum crimen in Sallustium audituros, sed omnia vetera recognituros, queis & meæ, & vestræ iam, & ipsius aures calent. Verum eo magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare, minimis rebus posuit rudimentum, sed ita ingressus est, vt neq; ab alio vinci possit, neque ipse se omnino reliqua ætate præterire. Itaque nihil aliud studet, nisi, vt lutulentus sis, cum quouis volutari. Longe vero fallitur opinione. Nõ enim procacitate linguæ vitæ sordes eluuntur: sed est quædam calumnia, quã vnusquisque nostrum testante animo suo fert, de eo, qui falsum crimen bonis obiectat. Quod si vita istius memoriam vicerit, aliam P. C. non

ex

ex oratione eius, sed ex moribus spectare debetis. Iam dabo operam, quàm maxime potero, vt breue id faciam. Neq; hæc altercatio nostra vobis inutilis erit P.C. plerumque enim respublica priuatis crescit inimicitijs: vbi nemo ciuis, qualis sit vir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium maiores Crispus Salustius ad vnum exemplum, & regulam quærit, velim mihi respõdeat, numquid ij, quos protulit, Scipiones, & Metelli ante fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quàm eos res gestæ suæ, & vita innocentißime acta commendauit? Quòd si hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis, cur non eque de nobis existimetur? cuius & res gestæ illustres sunt, & vita integerrime acta. Quasi vero tu sis ab illis viris Salusti, ortus: quòd si esses, nonnullos iam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis maioribus virtute mea præluxi: vt si prius noti non fuerint, à me accipiant initium memoriæ suæ. Tu tuis vita, quã turpiter egisti, magnas offudisti tenebras: vt etiã si fuerint egregij ciues, certe venerint in obliuionem. Quære noli mihi antiquos viros obiectare. Satius est enim, me meis rebus gestis florere, quàm maiorum opinione vti, & ita viuere, vt ego sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplũ. Neq; me cum ijs conferri decet, P.C. qui iam decesserunt, omniq; odio carent, & inuidia: sed cum ijs, qui mecũ vna in rep. versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petẽdis nimis ambitiosus, (non hanc dico popularem ambitio-

bitionem, cuius me principem confiteor, sed illam perniciosam contra leges, cuius primos ordines Sallustius duxit) aut in gerendis magistratibus, aut in vindicandis maleficijs tam seuerus, aut in tuenda repub. tam vigilans, quam tu proscriptionem vocas: credo quòd non omnes tui similes incolumes in hac vrbe vixissent. At quanto meliore loco respub. tuenda staret, si tu, par ac similis scelestorũ ciuium, vna cum illis adnumeratus esses? An ego tunc falso scripsi, Cedant arma togæ, qui togatus armatos, & pace bellum oppressi? An illud mentitus sum, Fortunatam me consule Romam, qui tantum intestinum bellum, & domesticum vrbis incendium extinxi? Neque te tui piget, homo leuissime, cum ea culpas, quæ in historijs mihi gloriæ ducis? An turpius est P. C. scribentem mentiri, quàm illum palam hoc ordine dicentem? Nã quod meam ætatem increpuisti, tantum me abesse puto ab impudicitia, quantum tu abes à pudicitia. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiã vt vitium obijcere? cuius semper nocens eguisti patrocinio. An vllum existimas posse fieri ciuem egregium, qui non his artibus, & disciplinis sit eruditus? An vlla alia putas esse rudimenta, & incunabula virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minime mirum est, P. C. si homo, qui desidiæ, ac luxuriæ plenus sit, hæc vt noua, atq; inusitata miratur. Nam quod ista inusitata rabie petulanter

in

in vxorem, & in filiã meam inuasisti, quæ facilius mulieres se à viris abstinuerunt, quàm tu vir à viris, satis docte, ac perite fecisti: non enim me speraſti mutuam tibi gratiam relaturum, & vicissim tuas compellaturum. Vnus enim satis es materiæ habens: neque quidquam turpius est domi tuæ, quàm tu. Multum te vero opinio fallit, qui mihi putasti parare inuidiam ex mea re familiari, quæ multo mihi minor est, quàm habere dignus sim. Atq; vtinam ne tanta quidem esset, quanta est, vt potius amici mei viuerent, quàm ego testamentis eorum locupletior essem. Ego fugax, Crispe Salusti? Furori tribuni plebis cessi: vtilius duxi, quamuis fortunam vnus experiri, quàm vniuerso populo R. ciuilis essem dissensionis causa: qui postea quàm ille suum annum in rep. perbacchatus est, omniaq; quæ commouerat, pace, & otio resederunt, hoc ordine reuocante, atque ipsa rep. manu retrahente me reuerti. Qui mihi dies, si cum omni reliqua vita conferatur, animo quidem meo superet, cum vniuersi vos, populusq; R. frequens aduentu meo gratulatus est. Tanti me fugacem, mercenarium patronum hi æstimauerunt. Neque hercule mirum est, si ego semper iustas omnium amicitias æstimaui: non enim vni priuatim ancillatus sum, neque me addixi: sed quantum quisque reip. studuit, tantum mihi fuit aut amicus, aut inimicus. ego nihil plus volui valere, quàm pacem: multi priuatorũ audacias nutriuerunt. Ego nihil timui, nisi leges:

multi arma ſua timeri voluerũt. Ego nunquam volui quidquam poſſe, niſi pro vobis: multi ex vobis, potentia freti, in vos ſuis viribus abuſi ſunt. Itaque non eſt mirum, ſi nullius amicitia vſus ſum, qui non perpetuo reip. amicus fuit, neque me panitet, ſi aut petenti Vatinio reo patrocinium pollicitus ſum, aut Sextij inſolentiam repreſſi, aut Bibuli patientiam culpaui, aut virtutibus Caſaris faui: hæ laudes enim egregij ciuis, et vnicę ſunt: Quæ ſi tu mihi vt vitia obijcis temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, ſi apud alios mihi eſſet dicendum, P. C. nõ apud vos, quos habui omniũ actionum mearum monitores. Sed vbi rerum teſtimonia adſunt, quid opus eſt verbis? Nunc ad te vt reuertar, Saluſti, patremque tuum præteream: qui ſi nunquam in vita ſua peccauit, tamen maiorem iniuriam reipub. facere non potuit, quàm quòd te talem filium genuit. Neque, tu ſi qua in pueritia peccaſti, exequar, ne parentem tuum videar accuſare, qui eo tempore ſummam tui poteſtatem habuit: ſed qualem adoleſcentiã egeris. Hac enim demonſtrata, facile intelligetur, quàm petulanti pueritia, tam impudicus, et procax adoleueris. Poſtea quàm immenſæ gulæ impudiciſſimi corporis quæſtus ſufficere non potuit, & ætas tua iam ad ea patienda, quæ alteri facere collibuiſſet, exoleuerat: cupiditatibus infinitis efferebaris, vt, quæ ipſe corpori tuo turpia non duxiſſes, in alijs experireris. Ita non

eſt

est facile reputare, P. C. vtrum inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam, viuo patre, turpissime venalem habuit, vendidit & cui dubium potest esse, quin mori coegerit eum, quo hic nondum mortuo pro herede gesserit omnia? Neque pudet à me eum quærere, quis in P. Crassi domo habitet: cum ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paterna domo. At hercule lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit. Nõ ita est: sed abijt in sodalitiũ sacrilegij Nigidiani: bis iudicis ad subsellia attractus, extrema fortuna stetit: et ita discessit vt non hic innocens esse, sed iudices peieraſſe existimarẽtur. Primum honorem in quæstura adeptus, hunc locum, & ordinem despectum reddidit, cuius aditus sibi quoque sordidissimo homini patuisset. Itaque timens ne facinora eius clamvos essent, cum omnibus matribus familias opprobrio esset, confessus est vobis audictibus adulterium: neque erubuit ora vestra. Vixeris, vt libet, Salusti: egeris quæ volueris: satis sit, vnum te tuorum scelerum conscium esse. noli nobis languorem, & soporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuenda pudicitia vxorũ nostrarum: sed ita experrecti non sumus, vt à te cauere possimus. Audacia tua vincit studia nostra. Et quod hunc mouere possit, P. C. factum ac dictũ turpe, quem non puduit palam vobis audientibus adulterium consteri? Quòd si nihil pro me tibi respondere voluissem, sed illud censorium

elogium Ap. Claudij, & Pisonis, integerrimorum virorum, quo vsus est quisque eorum pro lege palam vniuersis recitarem, nonne tibi viderer æternas inurere maculas, quas reliqua vita tua eluere non posßit? Neque post illum delectum senatus, te vnquam vidimus, nisi forte in ea te castra coniecisti, quo omnis sentina reip. confluxerat. At idem Salustius, qui in pace ne senator quidem manserat, postquam resp. armis oppressa est, et idem victores, qui exules reduxit, in senatum post quæsturam reductus est. Quem honorem ita gessit, vt nihil non venale in eo habuerit, cuius aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, vt nihil non æquum, ac verum duxerit, quod ipsi facere collibuisset: neque aliter vexauit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset Magistratum. Peracta quæstura, postea quam magna pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitę se coniunxerat, vnus iam ex illo grege videbatur. Eius enim patris exemplar erat Salustius: quò tanquam in imam voraginem cœtus omnium vitiorum excesserat: quidquid impudicorum Cylonum parricidarum, sacrilegorum, debitorũ fuit in vrbe, municipijs, colonijs, Italia tota, sicut in fretis, subsederant nominis perditi, ac notißimi, nulla in parte castris apti, nisi licentia vitiorum, & cupiditate rerum nouarum. At postea quàm prætor factus est, modeste se gessit, & abstinenter. Nõne ita prouinciam vastauit, vt nihil neque passi sint, neque expectarint grauius socij

no-

nostri in bello, quàm experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? Vnde tantum hic exhausit, quantum potuit aut fide nominum trajci, aut in naues contrudi: tantum, inquam, P. C. exhausit, quantum voluit, ne carsam diceret, sestertio duodecies cum Cæsare paciscitur. Quòd si quippiam eorum falsum est, hic palam refelle. Vnde tu, qui modo ne paternam quidem domum redimere potueris, repente tanquam somnio beatus, hortos pretiosissimos, villam Tiburti, C. Cæsaris reliquas possessiones parauceris? Neque piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emissem: cum tu veteris villæ dominus sis, cuius paulo ante fuerat Cæsar? Modo, inquam, patrimonio non comesso, sed deuorato, quibus rationibus repente factus es tam affluens, & tam beatus? Nam quis te faceret heredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At hercule egregia facta maiorum tuorum te extollunt: quorum siue tu similis es, siue illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam addi potest. Verum, vt opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Salusti, tantidem putas esse bis senatorem, & bis quæstorem fieri, quanti bis Consularem, & bis triumphalem? CARERE debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorũ in ætate pellex, & idem postea adulter,

omnis ordinis turpitudo es, & ciuilis belli memoria. Quid enim grauius pati potuimus, quàm quod te inco'umẽ in hoc ordine videamus? Desine bonos petulantißima conſectari lingua: deſine morbo procacitatis iſto vti: deſine vnumquẽque moribus tuis æſtimare: his moribus amicũ tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam P. C. ſæpe enim vidi grauius offendere animos auditorum eos, qui aliena flagitia aperte dixerunt, quàm eos, qui commiſerunt. Mihi quidem ratio habenda eſt, non quid Saluſtius merito debeat audire, ſed vt ea dicam, ſi qua ego honeſte effari poſſum.

FINIS.

ALDVS MANVTIVS PAVLI F.

Franciſco Morando

S.P.D.

POſtquam ad vrbem veni, totus in cognoſcẽda antiquitate fui. Itaque magnum volumen effeci veterum inſcriptionũ: Orthographiam vero meã, quam ad te ante annos tres miſi, lapidum teſtimo-

monijs confirmaui vehementer, atque auxi. Præcipuam autem induſtriam in eo locaui, vt fragmenta omnia veterum ſcriptorum tũ ad meam, tum etiam ad communem vtilitatem colligerem. Quo in opere adhuc verſor: eſt enim multi laboris, nec exigui temporis. Saluſtij, cuius lectione vehementer delector, loca iam omnia niſi fallor, in vnum coegi: quæ volui in tuo nomine apparere, ne me tuorum in patrem meũ, ac me ipſum officiorũ oblitum putares. A te peto, vt hoc quamuis tenue munuſculum ne contemnas, & maiora à nobis expectes, ſi modo maiores in literis, vt ſperamus, proceſſus erunt noſtri. Nam inertiam, aut ignauiam neque voluntas noſtra, neque natura fert: & in eo te, qui liberalium diſciplinarum in ſtudiis ita verſaris, vt ne valitudini quidem parcas, libenter imitamur. Domeſticum, inquies, in hoc habes exemplum. Ita eſt: veruntamen tu quoque me excitas, quem & patris iudicio, ac, veluti alterum parentem, colo. Vale, optime vir, nobisque & amore, & ſimilitudine ſtudiorum coniunctiſsime: meque illuſtri Comiti, ſapientiſsimo viro, & maximarum artium ſcientia inſtructiſsimo, Iulio Iuſto, ad quem ſcribere aliquid cogito, plurimum commenda. Romæ, Kal. Quint. M. D. LXIII.

FRAGMENTA EX LIB. I. HISTORIARVM SALVSTII.

Ex D. Augustino de Ciuitate Dei, lib. 2. cap. xix.

xv. annorũ Liuius li. 2

SALVSTIVS in primo historiæ suæ libro, atque ipso eius exordio fatetur, etiam tunc, cum ad Consules à Regibus esset translata respub. post *paruum interuallum iniurias validorum, & ob eas discessionem plebis à patribus. aliasque in vrbe dissensiones fuisse. Nam cum optimis moribus & maxima concordia populum Romanum inter secundum & *postremum bellum Carthaginiense cõmemorasse egisset, causamque huius boni non amorem iustitiæ, sed stante Carthagine metum pacis infidæ fuisse dixisset, vnde & Nasica ille ad reprimendam nequitiam, seruandosque istos mores optimos, vt metu vitia cohiberentur, Carthaginem nolebat euerti: continuo subiecit idem Salustius, & ait: At discordia, & auaritia, atque ambitio, & cætera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maxime aucta sunt: vt intelligeremus, etiam antea & oriri solere, & augeri. vnde subnectens cur hæc dixerit: Nã iniuriæ, inquit, *validiorum, & ob eas discessio plebis à patribus, aliæque dissensiones domi fuere? iam inde à principio, neque amplius, quam regibus exactis, dum metus à Tarquinio, & bellũ graue cũ *Etruria positum est, æquo & modesto iure agitatum. Vides quemadmodum illo etiam breui tempore, vt regibus exactis, id est eiectis, aliquantulum æquo & modesto iure ageretur. Metum dixit

Seruius li. Aen. vi. legit, vltimũ nõ postremum.

In Catilina 21. in Iugur. 108.

Florus lib. vi. Velleius lib. 2.

Seruius lib. Ge. vi. Cum Porsena, Etruscorum rege. Liuius lib. 1.

xit fuisse causam, quoniam metuebatur bellum, quod rex Tarquinius, regno, atque vrbe pulsus, Etruscis sociatus, contra Romanos gerebat. Attende itaque, quid deinde contexat. Dein, inquit, seruili imperio patres plebem exercere, de vita, atque tergo regio more consulere, agro pellere, & ceteris ex partibus soli in imperio agere. Quibus sæuitijs et maxime fœnoris onere oppressa plebs, cum assiduis bellis tributum simul, & militem toleraret, armata montem Sacrum, atque Auentinum* insedit. Tum que tribunos pl. & alia sibi iura parauit Discordiarum, & certaminis vtrinque finis fuit secundum bellum Punicum. Cernis ex quo tẽpore, id est paruo interuallo post reges exactos, quales Romani fuerint, de quibus* ait. Ius bonumque apud eos non legibus magis, quam natura, valebat. Porro si illa tempora talia reperiuntur, quibus pulcherrima atque optima fuisse prædicatur Romana resp. quid iam de consequenti ætate dicendum, aut cogitandum arbitramur: cum, paulatim mutata, vt eiusdẽ historici* verbis vtar, ex pulcherrima atque optima, pessima ac flagitiosissima facta est, post Carthaginis videlicet, vt commemorauit, excidium? Quæ tempora ipse Salustius quemadmodum breuiter recolat, & describat, in eius historia legi potest, quantis malis morum, quæ secundis rebus exorta sunt, vsque ad bella ciuilia demonstret peruentum. Ex quo tempore, vt ait, maiorum mores non paulatim vt antea, sed torrentis modo præcipitati, adeo iuuentus luxu, atque auaritia corrupta est, vt merito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares, neq; alios pati. Dicit deinde plura Salustius de Syllæ vitijs, ceteraque fœditate reip. & alij scriptores in hæc consentiunt, quamuis eloquio multum impari. Cernis tamen, vt opinor, & quisquis aduerterit, facilime perspicit colluuiem morũ pessimorum, quo illa ciuitas prolapsa fuerit, ante

Fronto eadem recitat in, Insido illum, & Diomedes lib. 2. cap. VI. In Catilina. 20.

in Catilina 21.

noſtri ſupremi regis aduentum. Hæc enim geſta ſunt, non ſolum antequam Chriſtus in carne præſens docere cœpiſſet, verum etiam ante quam de virgine natus eſſet. Cum igitur tot & tanta mala temporum illorum vel tolerabiliora ſuperius, vel poſt euerſam Carthaginem intoleranda, & horrenda dijs ſuis imputare non audeant, opiniones humanis mentibus, vnde talia vitia ſilueſcerent, maligna aſtutia inſerentibus, cur mala præſentia Chriſto imputant, qui doctrina ſaluberrima, & falſos ac fallaces deos coli vetat, & iſtas hominum noxias, flagitioſaſque cupiditates diuina auctoritate deteſtans, atque condemnans, his malis tabeſcenti ac labenti mundo vbique familiam ſuam ſenſim ſubtrahit, qua condat æternam, & non plauſu vanitatis, ſed iudicio veritatis glorioſiſſimam ciuitatem?

Ex M. Fabio Victorino in lib. 1. Cic. de Inuentione: & ex Nonio, Cic. i. vltra.

Saluſtius, cum de rebus Romanis loqueretur, dixit, prius bella geſta, poſt pacem eſſe fundatã. Res, inquit, Romana plurimum imperio valuit. Ser. Sulpicio, & M. Marcello coſſ. omnis Gallia cis Rhenum, atq; inter mare noſtrũ, & Oceanum, niſi qua paludibus inuia fuit, perdomita. Hic bellum geritur. Deinde pacem memorat cõſecutam. Optimis autem moribus, & maxima concordia egit Romanus populus inter ſecundũ, ac poſtremum bellum Carthaginienſe.

Ibidem.

Ardebat omnis Hiſpania citerior.

Ex Feſto Obſidium.

Magnis opibus profectis, obſidium cœpit per L. Catilinam legatum. Jal. profectus.

Ex Cariſio lib. 1. & Seruio in Virg. Aened. lib. 1. &

XII.

XII. & Prisciano lib. XVI & Probi Catholicis.

A principio vrbis ad bellũ Persi Macedonicũ.

hoc est, vsque ad &c.

Ibidem

Torpedinẽ.) id est animi, & cotporis debilitationẽ

Ibidem.

Agreste.) In animali significatione.

Lib. II.

*Sãctus aliter, & ingenio * validus.*

Insanum aliter sua sententia, atq; aliarum mulierum.

Ibidem.

Vti Lepidus, & Catulus, decretis exercitibus, maturime proficiscerentur.

Ibidem.

Recens scripsi.) Asper commentator nunc aduerbium, nunc nomen esse dicit. Potest enim esse temporis.

Lib. III.

Lepidus pœnitens consilij.

Ex donato in Ter. Phorm. act. 5. sc. 8.

Solis vijs.

Fx Victorino in lib. 1. Cic. de Inu. & ex Seruio in Virg. Aen lib. 1,

Salustius, cum alijs historiographis singula tradidisset in libro primo historiarum, dat Catoni breuitatem Romani generis desertißimus paucis absoluit, Fannio vero breuitatem.

Ex Prisciano Lib. V.

Nobis primæ dissensiones vitio humani ingenij euenere, quod inquies, atq; in domitũ semper in certamine libertatis, aut gloria, aut dominationis agit.) sic & in oratione Philippi. 181.

Lib, VI.

Plebei tribuniciam potestatem.) Pro plebis, sic locutus item Salustius infra, in oratione Macri, 188. & Tacitus lib. 1. Intercessit, inquit, Haterius Agrippa, tribunus plebei. Vide & Catisium lib. 1. Lib. VII. & ex Seruio in lib. 1. Ge. & Probi Catholicis.

Sal. in prosa, lib. 1. historiarum: Dubitauit acie pars.) pro aciei.

Lib. VII,

At inde nulla munitionis, aut requie mora processit ad oppidum.) pro requiei.

Lib. XII.

Igitur, venditis proscriptorum bonis, aut dilargitis.

Ibidem.

Equi sine rectoribus exterriti, aut saucij consternantur.

Lib. X.

Nisi cum ira belli desenuisset.

Lib. XV.

Res populi R. M. Lepido, Catuloq; consulibus, ac deinde militia & domi gestas composui.

Ibidem.

Atque Seruilius agrotum Tarenti collegam prior transgressus.

Ibidem.

Ad Olympum, atque Phaselida.) De his vrbibus sic Pedianus in 5. Verr. P. Seruilius bellum in Cilicia gessit deque ea triumphauit, Captis Coryco, Olympo, Phaselide, tribus magnis eius terræ vrbibus.

Ibidem.

Ad

Ad Torcium.

Ibidem.

Apud Coricum.

Ibidem.

Apud Læte oppidum.

Ibidem.

Repulsus à Læte oppido.

Ibidem.

Apud Præneste locatus.

Ibidem.

Apud Numantiam.

Ibidem.

Neque, detrusus aliquotiens, terretur.

Ex Nonio Irritare, i. prouocare, & ex Cornelio Frontone in libello de exemplis elocutionum, cui ex hoc fragmento extrema quatuor verba recitat.

Tunc vero & posci, cum cæteri eiusdem causæ ducem senatus rati, maximo gaudio bellum irritare.

Metus: & ex Gellio lib. IX. cap XII.

Id bellum excitabat metus Pompeij victoris. Hiemps alem in regnum restituentis) hoc est, quod Pompeius metueretur.

Vadum, Masc.

Et mox Stipidius, aduenies cum legionibus, postquam tantas spiras haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hosti, quam suis, oportuniora videt.) Est qui pro Tantas spiras, Hieme aspera, reponat. Quo modo locutus idem Salustius in Iugurtha, 104. Milites mense Ian. ex hibernis in expeditionem euocat. Magnis itineribns, hieme aspera peruenit ad oppidum &c.

Componere, i. redimere.

Quin

Quin lenones, & vinarij, lanijq3, quorum prae-
rea vulgus in dies vsum habet, pretio compositi
Competere, i. rei cuiusque meminisse, aut constan-
ter valere.

Sic vero, quasi formidine attonitus, neque ani-
mo, neque auribus, aut lingua competere.
Furtum, i. insidiæ.

Illo profectus, vicos, castellaq2 incedere, & fugi-
cultorum deserta igni vastare, neq3 elata, aut se-
curissimus metu gētis ad furta belli peridonea.
Antiquus liber illustris adolescentis, omnique vir-
tute præstantis, Fabij Farnesi' tollit dictionem, Il-
lo, proque elata, elate, pro securissimus, fecustis-
simus, habet. Notare varietatem volui, vt ex ea stu-
diosorum iudicia acuantur, quodque vni non licu-
it, pluribus, diligenter perscrutando, fortasse ali-
quando liceat. Seruius in Virgilij Aen lib. XI. hæc
ex Salustij historijs recitat. Gens ad furta belli peri-
donea.

De improprijs, & ex Gellio lib X. cap XXVI.

Itaque Sertorius, leui præsidio relicto in Mau-
ritania nactus obscuram noctem, æstu secundo
furtim, aut celeritate vitare prælium in transi-
gressu conatus est.)Sallustius & de ijs, qui naui-
gassent, & de ipsis nauibus eo verbo vti voluit, in
quibus gradus non sit desertio. De Sercorio qui-
dam emendant desertio enim ferri non potest.
Ex ijsdem, ibidem.

Ac indeq3 trangressos omnes recipit modos
præcepturus à Lusitanis.) Ex eodem Farnesiano
libro, & Gellio, Mons, emendo in Nonio, non, vt
in vulgatis legitur, Modos. Præterea dictionem,
præcepturus, quæ est in Nonio, non probo, ne-
que quæ est in Gellio, receptus. Præceptus liben-
tius

tius legerim, id est, ante occupatus. Eoque magis hac in opinione confirmor, quod scriptum diserte video in Farnesiano libro, præceptus.

Ex ijsdem, ibidem.

Earum alię paululum progressa, nimio simul, & incerto onere, cum pauor corpora agitauerat, deprimebantur.) Emendandus est locus in Nonio, in quo mendose legitur, pro Paulum nimio progressæ, interim sicco onere. Vide Gel. XI. cap. XXVI.

Ex Nonio, de doctorum indagine.

Et ponere validam vrbem multos dies restantem pugnando vicit.)

Al. deponere. Pugnando cœpit, in Catilina, 20.67. & in Iugurtha 95. Manu cepit, 72. & Liuius lib. 2 Quem agrum miles pro parte virili manu cepisset, cum senex quoque voce, qua vna posset, vindicaret.

Ibidem, Deinsuper.

Sertorius, Parthis turbam orantibus, & nullo vt in terrore solet, generis, aut imperij discrimine, per cadauerum corpora ad medium, quasi dein super. Adstantium manibus in murum attollitur.)

Hic video inesse mendum: nec tamen quidquam elicere potui ex alio Nonij loco, vbi idem fragmentum recitatur, quod sensum mihi afferret satis commodum. In dictione enim, discrimen, idem fragmentum recitans, pro, Parthis, fortis, pro, Turbam orantibus, Turba morante, legitur. Aliquando sum suspicatus hoc totum ita esse legendum: Sertorius, portis turba morante, & nullo, ut in t. &c, de quo iudicent eruditi. Ego satis habeo locum mutilum ostendere: quia primū bene-

beneficium est, deprauata loca corrigere, secundū, indicare: vt, quod vni non licet, multi simul operam nauantes assequantur. Seruius Aen. lib. IX. hæc ex Salustio recitat: Sertorius, humeris sublatus per muros adscendit. Parthis turba morantibus, legit Hadrianus Iunius, vt etiam in verbo discrimen. Ex Diomede lib. 1. cap. VI.

Sensim Metello cornicines occinuere.

Ex Donato in Ter. Phorm. act. 5. sc. 6.

Liberis eius auunculus erat.

Ex Frontone Abnuere.

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros.

Cogo domum te

Maturauerunt, exercitum brachium cogere.)

Pro brachium, videndum, paulo ne commodius legeretur, Dyrrachium.

Circum lata hac re illam rem: & ex Prisciano li. 15.

Occupatusq; collis editissimus apud Herdam, & cum multa opera circumdata.

Concedere in gratia.

Quorum in gratia plerique concesserant.)

In oratione Macri. 187.

Commoritur illis.

Obuiam ire, & commori hostibus.

Doctus illam rem.

Doctus militiam.

Decet tibi.

Locum editiorem, quem victoribus decebat, capit.) Cum antea suspicatus tantum essem, tenui quadam mea coniectura ductus, locum nunc ita legi debere: Locum editiorem, quem &c. Nunc nihil dubito, quin mea coniectura vera sit: eum à Seruio quoque in Virgilij Aen. lib. XII. hæc recitari emendate videam Sic locutus idem Salustius in

Iugurtha

Iugurtha 123. Locum capere paulo, quam alij, editiorem. Et 161. Ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia visu.

Egressus illam rem, & è Seruio in Virg. Aen. li. 2.

Genus raro egressa fines suos.

Gnarus illius.

Et muneris eorũ Metellus per litteras gnarus.

Pro, Et muneris, Itineras, libentius reponerem.

Indignus hac re.

Et indigni rep.

Insolitus huius.

Genus armis ferox, & seruitij insolitum.)

Sic in Iugurtha, 106. Pars insolita rerũ bellicarum.

In tempore, id est oportune.

In tempore bellaturi.) sic in Iugurtha, 122.

Maturo hanc rem.

Fugam maturabat.

Medio illius, pro illo medio.

Medio diei.) Sic Vir XI. 1. Ecce fugæ medio. &c.

Paueſco illa re,

Omni strepitu paueſcere.

Peritus huius.

Militiæ peritus.

Prudens rerum.

Prudens omnium, quę senatus consuerat.

Quietus ab illis.

Quietam à bellis ciuitatem.

Ex.

Domitium proconsulem ex citeriore Hispania cum omnibus copijs, quas parauerat, accersiuit.

Ex.

Curionem quæsiuit, vti adoleſcentior, & à po-

puli ſuffragijs integer, ætati cõcederet Mamerci in Iugurtha.76.

FRAGMENTA EX LIB. II. HISTORIARVM. SALVSTII.

Ex Cariſio lib.1. & ex Probi Catholicis.

Virile, ac muliebre ſexus.) hoc eſt, Virilis ſexus: quod per omnes caſus integra forma declinatur.

Lib 2.

Noctu diuq; ſtationes, & vigilias tentare.

Ibidem.

Obuiam fuere.) Vbi Aſper: Vetuſte. Aduerbio maluit vti, quam nomine.

Ibidem.

Nam procul, & diuerſis ex regionibus.

Ibidem.

Veſpera.

Ex Gellio lib.10.cap.20.

Nam Sullam conſulem, de reditu eius legem ferentem, ex compoſito tribunus pl. C. Herennius prohibuerat.

Ex Macrobio lib.3.cap.13.

At Metellus in vlteriorem Hiſpaniam poſt annum regreſſus, magna gloria, concurrentibus vndique virili, & muliebri ſexu, per vias, & tecta omnium viſebatur. Cum quæſtor C. Vrbinus, alijq; cognita voluntate, eum ad cœnam inuitauerant, vltra Romanorum, ac mortalium

etiam

etiam morem, curabant, exornatis ædibus per aulæa, & insignia, scenisq; ad ostentationem histrionũ fabricatis, simul croco sparsa humus, & alia in modum templi celeberrimi. Præterea cũ sedenti in transenna demissum Victoriæ simulachrum cum machinato strepitu tonitruum, coronam ei imponebat: tum venienti rure, quasi deo, supplicabatur. Toga picta plærumque amiculo erat & accumbenti. Epulæ quæsitissimæ. Neq; per omnem modo prouinciam, sed trans maria ex Mauritania volucrum, & ferarum incognita antea plura genera. Quibus rebus aliquantam partem gloriæ dempserat, maxime apud veteres, & sanctos viros, superba illa, grauia, indigna Romano imperio existimantes.

Ex Nonio Sexus, neutro genere.

At Metellus, in vlteriorem Hispaniam post annum regressus, magna gloria, concurrentibus vndiq; virili, & muliebri sexu, per vias, & tecta omnium visebatur.) sic enim est legendũ non, vt antea, Concurrentium, Virile, & muliebre sexus, &, Visebantur. Hadrianus Iunius legit, Concurrentium vndique, vt in alijs impressis hactenus editum est. Secus autem si legas, non apparet generis discrimen, quod fit, vt vulgati habent virile & mul. legas.

Ex Seruio in Virg. Aen. lib. 5.

Transenna demissum Victoriæ simulachrũ cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat.) id est, extensus funis.

Ex Nonio Transenna non, vt quidam putant, transitus, sed fenestra.

Transenna demissum Victoriale simulachrum cum machinato strepitu coronam capiti imponebat.

Demittere, i. desuper mittere.

Cum machinis strepitu demissum victoriæ simulachrum coronam capiti imponebant.

Ex Prisciano lib. 5.

Quem ex Mauritania rex Leptasta, proditionis insimulatum, cum custodibus miserat.

Lib. 5. 6.

Inter lævam mœnium, & dextrum flumen Turiam, quod Valentiam paruo interuallo præterfluit.) al. Inter læua mœnium, dextrum flumẽ Turia, q. V. p. i. p. Præterea ex 4. historiarũ hæc quidam recitant, non secundo. Durium autem pro Turiam, legerem libentius, ex epistola Cn. Pompeij apud eundem Salustium, Ciceronis oratione pro Balbo, & historia, nisi à Probo in Catholicis ex Salustio hæc citari viderem: Et dextrum flumen Turia: Priscianusque hæc diceret: Masculinum est, quia accusatiuus terminat in Am. nam, si esset neutrum, similis esset aceusatiuus nominatiuo.

Ibidem.

Ut alij tradiderunt, Tarteſſum, Hiſpaniæ ciuitatem, quam nunc Tyrij mutato nomine Gadir habent.) neutro genere. Nã, si esset fœminniũ Gadirem diceret.

Lib. 6.

Nisi quia flumen Lurdæ Tauro monte defluens.) al Nisi quoniam, &c.

Ibidem.

Quia corpore, & lingua percitum, & inquietem nomine histrionis vix sani Barbuleium appella

pellabant.
Ibidem.

Eam deditionem ſenatus, per nuntios Oreſtis cognitam, approbat.
Ibidem.

Sed ipſi ferunt taurum ex grege, quem prope littora regebat nomine Corſa Ligus mulier.
Lib. 8.

At Lucullam regis cura machinata fames breui fatigabat.)machinata, paſſiue dixit.
Lib. 10.

Neque inermes ex prœlio viros quendam agnoturum.) ſecundum analogiam.
Lib. 15.

Audaciter.)ſecundum analogiam.
Ex Nonio de vocabulorum ſignificationibus, & ex Iſidoro lib. 14 cap 7.

Sardinia, in Africo mari, facie veſtigij humani, in orientem, quam in Occidentem, latior prominet.)Deturbare, i. deijcere, demouere. Mœnibus deturbat.
Immane, nomen poſitum pro aduerbio.

Immane, quantum animi exarſere.
Satias, pro ſatietas.

Hi, ſaltibus occupatis, externorum agros inuaſere, frumentiq; ex inopia graui ſatias facta.)
al. In ſalt. occ. tum ext. a i. f. q. e. i. granis. facti.
Sportæ, aut ab ſparto, quaſi ſparteas, aut ab aſportando.

E muris canes ſportis demittebant.
Obſequella, fœminino genere.

Ibi Fimbriana ſeditione, qui regi per obſe-

quellam orationis, & maxime odium Sullæ graues, chariq; erant.

Dicere, i. promittere.

Eodem anno in Macedonia C. Curio principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit pecunias dictas coëgit.) sic enim patet legendum esse, non, vt in quibusdā vulgatis libris, Pecunias amplas coëgit.

Fiducia, i. audacia, & ex Donato in Terent, Hec. act. 4. sc. 1.

Ita fiducia, quam argumentis, purgatiores demittunt.) al. pugnatores demittuntur.

Graue, i. molestum.

Et continetur grauis.

Rumor, i. opinio est.

Adhæc rumoribus aduersa in prauitatem, secunda in casum, fortunam, in temeritatem declinando, corrumpebant.

Saucius, i. vulneratus, non mæstus.

Auidisq; ita, promptisq; ducibus, vt Metellus ictu tragulæ sauciaretur.) hoc loco Nonius hoc fragmentum ex secundo historiarum recitat. In commentariolo autem de genere armorum ex tertio, vt in vulgatis ex primo, vt in Farnesiano libro. Est autem ibi mendum, nisi fallor. Nam pro, Auidisque ita promptisque ducibus, Auidissimis, atque promptis ducibus, nullo sensu legitur.

De improprijs.

Multi ij commeatus interierant insidijs latronum.

De numeris, & casibus.

Ruinaq; pars magna, suismet, aut proxumorum telis, ceteri vice pecorum obtruncabantur.

De

De mutatis coniugationibus.

Dubium, an insula sit. Quod Euri, atque Austri superiactis fluctibus circum lauit.

de genere nauigiorum.

Primo indicit forte super noctem in lenunculo piscantis.) pro super, per, quidam reponunt, pro lenunculo, remunculo, ex Gellio lib. 10. cap. 21 Ibidem.

Ad hoc pauca piratica actuaria nauigia.

de genere vestimentorum.

Occurrere duci, & prœlium accendere, adeo vti Metello in sagum, Herculeio in brachium tela venirent.) de Herculeio quodam mentio apud Catullum de nuptijs Iuliæ, & Manlij, 56. Eutropius autem lib. 6. & epit Liuij 90. & 91. & Orosius li. 5. Hirtuleium, Sertorij ducem nominant. Est autem is, qui, Sertorium secutus, tandem cæsus est à Q. Metello: cuius meminit & Frontinus in Stratagematis. Quem Catulli locum interpretantes viri quidam docti, affirmarunt, Arunculeia, non Herculeia, scriptum esse in suo satis antiquo libro: dixeruntque se potius Aruncana, ab Arunca oppido, reposituros. Ad hunc Catuli locum ita Achilles Statius, In manu scriptis libris omnibus, Arunculeia, &, Arunculeia, legendum forte, Aruncleia ab Aruncis. Itaque vetustatem generis, & nobilitatem significat. Possit etiam legi, Hirculeia, vel Herculeia, quomodo Aldus olim impressit. Ego vero, non omnino reclamantibus antiquis libris, Aurunceia, scribendum puto Aurunceiam autem familiam Cottæ cognomine vsam fuisse, patet & ex C. Cæsaris commentarijs de bello Gallico, & ex antiquorum lapidum testimonio minime incerto. Quanquam mendose, vt puto, Arunculeius, in Cæsare legitur; cum Aurunceius scribi debeat.

A Præneſte tertio lapide, extra oppidulum, quod vulgo Zagaruoli dicitur. in Eccleſia, allatũ ex Nymphæo, quod ſub radice montis fuit, vbi adhuc fons pulcherrimus.

C. AVRVNCEIVS. COTTA.

COLONIS. INCOLIS. HOSPIT. ADVENTORIBVS. SERVISQVE EORVM.
LAVATIONEM. EX SVA PECVNIA GRATVITAM. IN.PERPETVOM. DEDIT.

Ev Frontone Atrox huius rei.

Ipſe animi atrox.

Afflictus illam rem.

Circumuenti dextra, vnde ferrum erat. Saxa aut quid tale capiti affligebant.

Re deſiſtere.

Vt actione deſiſteret.

Extorris his,

Orbe patriáq; extorres.) ſic in Iugurtha, 81. Extorrem patria, domo, inopem, & coopertum miſerijs.

Integer illa re.

Copijs integra.

Inſtruitur huic rei.

Antequam regreſſus Sertorius inſtrueret pugna ſuos.

Impoſuit in illam.

Omnia ſacrata corpora in ratem impoſuiſſe.

Inferior tibi.

Vt grauis, & nulla arte cuiquam inferior.

Lætus huius rei, & è Seruio in Virg. Aen. Lib. 1.

Frugum

Frugum, pabuli lætus ager.

Nimius hac re.

Post, vbi fiducia nimius.

Præminet.

Omnis, qui circum sunt, præminent altitudine millium passuum duorum.

Promptus illius.

Neque virgines nuptum à parentibus mittebantur, sed ipsa belli promptissimos diligebant.

Sũetus his.

Genus militum, suetum à pueritia latrocinijs.

Transmitto illa re.

Suos equites hortatus, vado transmittit.

Ex Seruio in Virg. Ge. lib. 4.

In qua crocum gignitur. (genere neutro, secundum artem.

Ex*

Iter vertit ad Corycum, vrbem inclytam, pastuſq; nemore, in quo crocum gignitur.

FRAGMENTA EX LIB. III. HISTORIARVM SALVSTII.

Ex Macrobio lib. 1. cap. 4.

Bacchanaliorum.

Ex Carisio lib. 2.

Crispus 3. Non tu scis, si quas ædes ignis cœpit acriter, haud faciles sunt defensu, quin & cõburantur proxumæ.

Ex Priſciano lib. 4

Equis, & armis decoribus cultus.

Ibidem.

Dedecores, multiq; per terga ab hoſtibus cædebantur.

Ibidem.

Vnus conſtitit in agro Lucano, gnarus loci nomine Publipor.) ſic Marcipor, Feſtus, Plinius, lib. 33. cap. 1. & Quintilianus lib. 1. cap. 4. & Quintipor, Varro in epiſtola ad Fuſium apud Nonium, Gargaridiare. Quin etiam ſi Nonio credimus, Varronis liber extabat, Marcipor, inſcriptus.

Ibidem

Male iam aſſuetũ ad omnes vis cõtrouerſiarũ. pro vires.

Ex Nonio Caluitur, dictum eſt, fruſtratur, tractum à caluis mimis, quod ſint omnibus fruſtratui. Et ex Priſciano lib 8.

Contra ille, calui ratus) hoc verbo quidam vſum Terentium contendunt Eunuch. act. 1. ſc. 2. ex antiquiſſimo codice Romano, nuncubi meam benignitatem ſenſiſti te Caluier? Ita autem aiunt Faernum, hominem magna cum laude in emendandis veterum lib. verſatum affirmare ſolitum legi: vt mirari ſatis non poſſum in Faerniano Terentio Florentiæ excuſo longe optimo, vulgatam lectionẽ retineri.

Gliſcit, i congelaſcit, colligitur, creſcit, igneſcit.

Neq; iam ſuſtineri poterat, immenſum aucto mari, & vento gliſcente.) in Iugurtha 139

Munia, i. officia.

Actum maxime, vti ſolet in extremis rebus ſibi quiſque, clariſſimum domi recordaui, cunctiq́ue omnium ordinum munia ſequi.)

al.

al.chariſſimum d.recordari, &c. Hadrianus Iunius, & priore voce diuiſa, Ac tum legit, &, quod ſtatim ſequitur, Catiſſimum domi recordari.

Vitabundus, i vitans.

Duos quammaximos vtres leui tabulæ ſubiecit, quam ſuper omni corpore inuicem tracto pede quas gubernator exiſteret, ea inter molẽ, quæ inſulam mari vitabundus claſſem hoſtium ad oppidum peruenit.)Tractu pedis, quaſi gub. &c- legit Michael Bentinus in ſuis in Nonium ſcholiis, accurata in literarum ſtudio diligentia præditus.

Forum, gen.maſc.

Illum nautis forum.

Aptum, id eſt, connexum, colligatum

Quod vbi fruſtra tentatum eſt, ſocordius ire reliquos, obrepere non aptis armis, vt in principio laxiore agmine.

Aemulus, id eſt ſectator, imitator, & ex eodem, de numeris, & caſibus, Accuſat, pro genit.

Sed Pompeius à prima adoleſcentia ſermone fautorum ſimilem ſore ſe credens Alexandro regi facta, conſultaq́, eius quidem æmulatus erat.

Eſt qui pro Quidem, Quædam, vel Quondam reponat. Cum autem accuſatiuum hic nullum videre pro genitiuo vſurpatum, vt Nonius ait, errorem Nonij putabam, niſi in mentem veniſſet, Aemulus, ꝑ Aemulatus reponi poſſe: itaque ſentẽtia plana erit. Aemulus, inquam, facta, conſultaque, pro Aemulꝰ factorũ, conſultorumque, ſin aliter legas, ſententiã Nonij me nondum aſſequi, libenter fateor.

Graue, id eſt, multum valde.

Namq́ is, præter ſolita vitioſis magiſtratibus

cum

cum per omnem prouinciam, infœcunditate bienni proximi, graue pretium fructibus esset.
Ingenium, id est natura.

Castrisq; collatis, pugna tamen, ingenio loci, prohibebatur.
Optare. i. eligere.

Atq; cum cupio laudatum, accensum, quæ præmiorum spes, quibus cum optauisset, ire iubet.)
al. Atque cupio &c. accensumque, &c. spe. &c.
Farnesianus liber iuuet, pro iubet.
Tamen i. tandem.

Nam, qui enare conati fuerant, icti sæpe ferramentis nauium, tamen aut vulnerati à suis, aut afflicti vndarum vi, multato fœde corpore, postremo periere.) Frõto in, Afflictus illam rem, ex Salustij historijs citat, Afflicti alueos vndarum, mutilato corpore interibant.
de improprijs.

Ac statim fugitiui, contra præceptum ducis, rapere ad stuprum virgines, matronasq;.
de mutata declinatione.

Nam terna tunc erat, & sublima nebula cœlum obscurabat.) al Nam tætra tu ac, &c. Iunius aut Thrascias legendum putat quod venti nomen est media regione inter Septentriones, & occasum solstitialem flantis, aut, tertia hoc est, De tertia vigilia noctis. Certe enim, inquit, in manuscripto difficulter iudices, Thracia ne, an tertia, legendum sit propter notam literæ, t, imminentem.
de genere nauigiorum.

Et forte in nauigando cohors vna, grandi faselo vecta, à cæteris deerrauit, mariq; placido à duobus prædonum myoparonibus circumuenta.

de

de genere vestimentorum.

Et eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defensus postquã ex sarcinis paludamenta adstari. Et delectæ cohortes intelligere cœpere.

de genere armorum.

Quarum vna epistola forte cum seruo nacti prædatores Valeriani, scorpionem in castra misere.

Ibidem.

At Oppius, postquam orans nihil proficiebat, timide veste tectum pugionem expedire conatus, à Cotta, Vulscioq; impeditur.

Ibidem.

Saxaq; ingentia, & axe iunctæ trabes per pronum incitabantur, axibusq; eminebant in modum ericij militaris, veruta binum pedum.) vide fragmentum ex libro incerto historiarum, apud Seruium Aen. 9.

Ex Frontone, Ago illam rem.

Amittendum morem hunc, quem agitis.

Dubius huius.

Dubius consilij.) sic lib. sequenti, Consilij æger &, Anxius animi, atque incertus, apud Frontonẽ.

Egressus illam rem.

Postq; egressus angustias.) Fortasse, Postquam, legendum, vel, Postque.

Fine illius rei.

Fine inguinum ingrediuntur mare.

Firmatus illius rei.

Ad Cyzicum porrexit, firmatus animi.) sic lib. sequenti, apud Frontonem, Territos animi firmauit. Et in Catilina, 47. Igitur, confirmatio animo, &c.

Ge-

Genitus illi rei faciundæ, & ex Asconio in Ver. 3.

M. Antonius, per dundæ pecuniæ genitus, vacuusq; à curis nisi instantibus.

Gratiam illius criminis facio.

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidiani gratiam fecerat.

Incumbit illam rem.

Vt sustinere corpora pleriqne nequeuntes, arma sua quisquis instans incumbere.) Seruius in Virgil. Aen. lib. 9 hæc ex Salustij historijs recitat. Fessi, arma sua quisque stantes incumbere.

Ingens illius rei.

Ingens ipse virium, atque animi.

Insisto in illo loco.

Locum nullum, nisi quo armati institissent.

Captus hoc.

Octauium mitem, & captum pedibus.) Mitem, potest ferri: Militem, tamem, vel, Ditem, libentius legerem: sic in Catilina, 66. Pedibus æger. Successit illum.

Muros successerant.

Ex Seruio in Virg. Ge. lib. 2

Quis à Sertorio triplices insidiæ per idoneos saltus positæ erant.) al. Quia Sert, &c. Sic Triplicibus subsidijs, in Iugurtha, 115

Aen. lib. 1

Igitur discubuere, Sertorius inferior in medio, super eum Tuscius Fabius Hispaniensis senator, ex proscriptis, in summo Antonius, & infra scriba Sertorij Versius, & alter scriba Macenas in imo, medius inter Tarquinium, & Domum Perpenna.) Antiquus liber Cardinalis optimi,

timi, omniq́ue laude cumulati, Rainutij Farneſij, pro, Tuſcius, habet, Lucius: (Lucij autem Fabij Hiſp. mentio eſt in antiquo nummo argẽteo apud eundem Cardinalem.) pro, Tarquinium, Tarquitium: pro Domũ, vel, vt alibi impreſſum, Dentium Dominum, quo modo & apud Nonium legitur, hæc eadem recitantem in verbo, Dominus, quod ipſe, ibidem ſubiungens, Conuiuij exhibitor, interpretatur. Verum apud Nonium pro, Alter ſcriba Mæcenas, Alteri ſcribam & cœnas, mendoſe legitur. Præterea in antiquo illo libro Farneſiano pro Perpenna, Perpernam ſcriptum comperi. Et à Perperna conuiuium illud, quo Sertorius inuitatus à coniuratis interemptus eſt, Plutarchus datum eſſe oſtendit. De conuiuarum autem numero vide quæ dixerim in ilium locum Horatij, ſat. vlt. lib. 2.

-ſecuris omnibus imis.

FRAGMENTA
EX LIB. VI. HISTORIARVM SALVSTII.

Ex Feſto, Sublicium.

Saluſtius libro qu ne inrumiendi p. *ſublicibus cauata *ſent.*

Tabes.

Qui quidem mos, vt tabes, in vrbem coniectus

Ex Gellio lib. 18. cap 4.

At Cn. Lentulus, patriciæ gentis, collega eius, cui cognomentum Clodiano fuit, perincertum ſtoli-

ſtolidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emptoribus bonorum remiſerat, exigenda promulgauit.

Ex Seruio in Virg. Aen. lib 11.

Et ſequebantur equites cataphracti.

Ex Cariſio lib. 1. Et ex Seruio ibidem.

Caſtella, cuſtodias theſaurorum in deditionem acciperentur.) pro, cuſtodiæ. & ita etiam Aſper intelligit, licet alij accuſatiuum velint. Sed emendatus Cuſtodiæ.

Ex Diomede, lib. 1. cap 4.

Reliqua cadauera ſalita.

Ex Probo in Catholicis.

Hoc Naphtas, huius Naphtæ.)

genus olei, cedro ſimilis.

Ex Priſciano lib. 6. & ex Nonio, Madore, id eſt, infuſione.

Quaſi par in oppido feſtinatio, & ingens terror erat. Ne ex latere noua munimenta madore infirmarentur. Nam mœnia oppidi ſtagnabant redundantibus cloacis.

Ex eodem Priſciano lib. 6.

Namque primum Iaſonem, nouo itinere maris Æetæ hoſpitis domum violaſſe.

lib. 8.

Amiſſumq; aßideri ſine prœlijs audiebat.

lib. 9.

Omnes, quibus ſenecto corpore animus militaris erat.

lib. 14.

Si nihil ante aduentum ſuum inter plebem, & patres conueniſſet, coram ſe daturum operam.

Ex

Ex Nonio, Demoliri, id est, diruere.

Pluteos rescindit, ac munitiones demolitur locoq; summo potitur.

Gnaritas, id est scientia.

Diuersa, vti solet, rebus perditis capessiuit. Namq; aly fiducia gnaritatis locorum occultã fugam, sparsi globis, eruptionem tentauere.

Volentia, id est quæ vellent, à voluntate.

Multisq; suspicionibus volentia plebi facturus habebatur.

Laxitas, i. laxitudo.

Simul eos, & cunctos iam inclinatos laxitas, & loci plures cohortes, atque omnes, vt in secundare pariter acre inuadunt.

Commonere, coniungere.

Suspectusq; fuit. Incertum vero, ac per negligentiam, societatem prædare cum latronibus cõposuisset.) Bentinus, Prædam ve: Farnesianus liber, Prædatum. Iunius secus, & quidem aliquanto melius, suspectusque fuit, incertum vero, an per negligentiam societatem prædarum cum latronibus composuisset.

Contentio, i. perseuerantia, elato.

Rursus, iumenta nacti, ad oppidum ire contendunt.

Hiare, i. aperire.

Atque hiauit humus multa vasta & profunda.

Inuitare, i. delectari.

Et ve si postero die, multoq; properantes deseruerant, in castris nacti, cum se ibi cibo, vinoq; lati inuitarent.) Quidam pro, Et versi, reponit

Vniuersi. Mihi vero ne sic quidem sententia satis facit. Locum hunc totum mirifice Iunius emendat, Reuersi postero die, multa, quæ properantes deseruerant in castris nacti, cum se ibi cibo vinoque læti inuitarent.

Patibulum.

In queis notissimus quisque, aut malo dependens verberabatur, aut immutilato corpore improbi patibulo eminens affigebatur.)alij Nouissimus.

de mutata declinatione.

Curio, Volcanaliorum die ibidem moratus.

Ibidem, Galliæ pro, Gallicæ.

Cum interim, lumine etiam tum incerto, duæ Gallię mulieres, conuentum vitantes, ad menstrua soluenda montem ascendunt.)sic in Iugurtha, 89. Obscuro etiam tum lumine.

de genere nauigiorum.

Eum atque Metrophanem senatus magna industria perquirebat, cum per tot scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserat.

Catisius lib. 1. Ostia Salustius frequenter, plurali numero, id est vrbium.

Ibidem.

Quammaximis itineribus per regnum Ariobarzani contendit ad flumen Euphratem, qua in parte Cappadocia ab Armenia disiungitur: & quanquam ad id naues codicarias, occulte per hiemem fabricatas, aderant. &c.

de genere armorum.

Hi, locorum perignari, & soliti nectere ex viminibus vasa agrestia, ibi tum quod inopia scutorum fuere, ad eam arcem se quisque in formam

mam parmę equestris armabat.) Quidam pro, Fuere, Fecerat, reponit, pro, Arcē, Artē, Farnesianus liber, Fuere, ad ea arces se quisq; &, Iunius ita legit: Quod inopia scutorum fuerat, ad ea, arte se quisque, &c Quæ videtur lectio germana esse.
Ibidem.

Qui prægrediebantur equites cataphracti ferrea omni specie.) Bentinus, Prætergrediebantur. Vulg. lecti. Iunius tuetur.
Ex Frontone Auidus illius rei.

Auidior modo properandi factus.
Aeger illius.

Consilij æger. Altum pedes tot.

Clausi lateribus pedem.) Fortasse legēdū Alti l.P.
Anxius illius rei.

Anxius animi, atque incertus.
Cultorem sui.

Collegam minorem, & sui cultorē expectans.
Digrēdior illum locum.

Exercitum dimisit, vt primū alpes digressus est
Exterritus illius rei.

Tetrarchas, regesq; territos animi formauit.) lege, Firmauit Vide fragmentum libri superioris, apud eundem Frontonem.
Emergit se.

Vbi se laniata nauigia fundo emergunt.
Exorsus orationem.

Magnam exorsus orationem.
In medium, pro in commune.

Dissidere inter se cœpere, neq; in mediū cōsultare
Ita Virgil. XI. Aeneid. Consulite in medium, & rebus succurrite fessis. Et Georg. 1. Nec signare quidem, aut partiri limite campū Fas erat: in mediū quærebant. Et Cicer. offic. 1. Et cōmunes

vtilitates in mediam afferre mutatione officiorum.
Nimius illius.

Impotens, & nimius animi est.

Par hac.

Scalas pares mœnium altitudine.

Patet tot pedibus.

Ad Siliciam vergens, faucibus non amplius patet millibus 5. & 10.

Propinquat illam rem

Tum vero Bithyni, propinquantes iam amnem Tartanium.

Ex Diomede lib 1. cap. 4.

Reliqua cadauera salitæ.

FRAGMENTA
EX LIB. V. HISTORIARVM SALVSTII.

Ex Prisciano lib. 6.

Dædalum ex Sicilia profectum, quo Minonis iram atque opes fugerat.)Vide fragmentum libri incerti, apud Seruium in librum Ge. 1. Al. sic legunt, Dædalum ex Sicilia profectum quo Minonis fugerat iram atque opes.

Lib. 18.

At Lucilius, audito Marcium Regem proconsulem per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere.

Ibidem.

Legiones Valerianę, comperto lege Gabinia Bithyniam, & Põtum consuli datam missos esse.

Ibi-

Ibidem.

Sæpe celebritatem nominis intelligo timẽtem.) pro timere. al. S. c. n. te lego timentem.

Ibidem.

Video ingentia dona quæsitũ ire properantem.) pro properare. al. Quæsita Græciæ pr.

Ex Nonio Mercatis, pro mercantibus.

Cæteri negotia sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum, & pars sua commeatibus mercatis.

Ex Frontone Auersor illum.

Regem auersabatur.

Euenit in illo.

Nam si in Pompeio quid humani euenisset:

Frater illi.

Et vxori eius frater erat.) vide frag. lib. 1. apud Donatum in Ter. Phorm act. 5. sc. 6.

Ex Seruio in Virg. Aen. lib. 1.

Caput aperire solitus.) id est nudare, & ostendere Plinius lib. 28 cad. 6. Capita aperiti adspectu magistratuum, non venerationis causa maiores iussere, sed vt Varro auctor est, valetudinis, quo firmiora consuetudine ea fierent.

Ex Nonio Apertum, i. nudatum.

Quibus de caussis Sullam in victoria dictatorem sibi equo descendere, surgere de sella, caput aperire solitum.

Surgere, i erigi.

Sella surgere, caput aperire solitum.

Ex Frontone Assurgo illi.

Syllam dictatorem vni sibi discendere equo, assurgere sella, caput aperire solitum.

EX LIB. VI.

*

Ex hoc libro nihil extat.

*

EX LIB. VII.

*

Ex hoc libro nihil extat.

*

EX LIB. XII.

*

Ex hoc libro nihil extat.

*

EX LIB. XI.

Ex Nonio de Numeris & casibus.

Cuius duas insulas propinquas inter se, & decem stadium procul à Gadibus, satis constabat suopte ingenio alimenta mortalibus gignere.

*

Vltra nonum librum Salustij fragmenta nulla reperimus.

*

INCERTA SALVSTII.

Ex D. Augustino de Ciu. Dei lib. 2. cap. 21.

A Graccho seditiones graues ortæ.

Ex

Ex Lactantio lib, 1. cap. 21.

Hanc totam opinionem, quasi à poëtis fictam, Salustius respuit: voluitq; ingenioſe interpretari cur altores Iouis dicantur Curetes fuisse: et sit ait: Quia principes intelligendi diuina fuerunt, vetustatem vt cetera in manus componentes, altores Iouis celebrauisse. Quantum errauerit homo eruditus, iam res ipsa declarat si enim &c.

Lib. 6. cap. 18.

Caninam facundiam, sicut Salustius ab Appio dictum refert exercuit.

Ex Suetonio de clar gramm. cap. 14. de Lenæo.

Pompeius, oris improbi, animo inuerecundo.

Ex Quintiliano lib 8. cap. 3.

* *Patrare bellum.*

Ibidem. in Iugurt.

*Ductare * exercitum.* 19. 137.

Lib. 5 cap 3. in Catil.

Vulgus amat fieri,) in Iug. 102. 22. 26.

Ex Victorino in lib. 1. Cic. de Inu. in Iugurt.

Tyrannumq; & Cinnam appellantes. 105. 133.

Ex Gellio lib. 2. cap. 27.

Salustius de Sertorio duce in historys ita scripsit. Magna gloria tribunus mil. in Hispania T. Didio imperante, magno vsu, bello Marsico paratu militū & armorum fuit: multaq; tum ductu eius, quæ rapta primo per ignobilitatem, deinde per inuidiam scriptorum celebrata sunt: quę eminus faciem suam ostentabant, aliquot aduersos cicatricibus, & effosso oculo. Quo illo de honestamento corporis maxime lætabatur: neq; illis anxius. Quia reliqua glorioſius retinebat.)

Sic in Catilina, 67. Aduerſis vulneribus & in Iugurtha, 147. Cicatrices aduerſo corpore. & Cicero, Cicatrices; aduerſo corpore exceptas, oſtendere. Et Q. Curtius 9. Multis aduerſo corpore vulneribus acceptis.

Lib. 9. cap. 12.

in Iugurt. 151 — *Poſtquam, remoto metu Punico, ſimultates* *exercere vacuum fuit.*

in Catil. 81 53. — Lib. 10. cap. 7.

Proxima magnitudine Nili eſt ſtrum flumẽ. in Europa fluit.

Ex Seneca lib. 20. ep. 115.

Exercitum argento fecit.)id eſt, pecunia parauit. Hoc Arruntius amare cœpit. Poſuit illud omnibus paginis.

Ibidem.

in Iugurt. 118. — *Fugam* *noſtris fecere.*

Ibidem.

Hiero, rex Syracuſanorum, bellum fecit.

Ibidem.

in Iugurt. 150. — *Quæ* * *audita Panhormitanos dedere Romanis fecere.*) ſic locutus Cicero famil. libro 15. epiſt. 18. Itaque, inquit, facio me alias res agere. Et lib. 2. de legibus, Muſica namque & incitat languentes, & languere facit excitatos Sic enim eſt legendum ex antiquis libris, in quibus, Languen facit, legitur, non, vt in vulgatis, Languefacit. Et Acad. lib. 2. Facias eſſe ei locum. Sic enim emendat pater in ſcholijs ſuis, non, vt in vulgatis, Facile, ex antiquo libro. Et de Fin. lib. 4. Argumenti ratione concluſi caput eſſe faciunt ea, quæ perſpicua ducunt. Et de nat. deor. lib. 1. Plato facit mundum ædificari à Deo. Et in libro, qui Ciceronis nomine inſcribitur, de opt. gen. Or. Iſocratem Plato in Phædro laudari fecit à Socrate. Et

Cæcil

Cæcilius apud Gellium lib.2.cap.23.

Ferte ita me vxor forma, & factis facit.

Er apud eundem Sedigitus lib.15.cap.24.

Nono loco esse facile facio Luscium.

Ex Virg lib.2.

Qui nati coram me cernere letum feciſti.

Et Tibullus lib.1.eleg.2.

Securum in tenebris me facit esse Venus.

Et in obscœno carmine, epigr.55.

Quæ me terribilem facit videri.

Macrobius quoque lib.1. Mense, inquit, Martio mercedes exoluebant magistris, quas completus annus deberi fecit. Genus loquendi, à Græcis sumtum. Dixit enim Demosthenes in oratione:

περὶ τοῦ στεφάνου: τοῦτο τὸ ψήφισμα τότε πεῖσαντα τὴν πόλιν κύνδυνον παρελθεῖν ἐποίησεν, ὥσπερ νέφος.

Et Plato in Cratylo:

Ποιήσειν ἂν ὁμολογεῖν, καὶ λέγειν.

Ibidem.

Aquis hiemantibus.) Arruntius non desinit omnibus locis hoc verbum infulcire.

Ibidem.

Inter arma ciuilia æqui boni famas petit.) Arruntius non temperauit, quin primo statim libro poneret.

de beneficijs, lib.4.cap.1.

Ex omnibus, quæ tractauimus, Æbuti Liberalis. Potest videri nihil tam necessarium, aut magis, vt ait Sallustius, cum cura dictum, quam quod in manibus est.

nat quæst.lib.7.cap.8

Turbinum motus vagus est, & dissectus, &,

vt Saluſtij verbis vtar, verticoſus, cometarum autem compoſitus, & deſtinatum iter carpens.
Ex Iſidoro lib.9.cap.3.

Quo cupidius in ore ducis ſeſe quiſq; bonum.)
non dixit, In ore conſulis.
lib.1.cap.1

Simulans ſibi aluum purgari.)
in Seruio, hæc eadem recitante lib. Aen.2. Simulans alium purgare, legitur.
lib.1.cap.21.

Saluſtius, auctor certiſſimus, aſſerit, Tigrim, & Euphratem vno fonte manare in Armenia, qui, per diuerſa euntes, longius diuiduntur, ſpatio medio derelicto multorum millium. Quæ tamẽ terra, quæ ab ipſis ambitur, Meſopotamia dicitur.
Vibius quoque Sequeſter in lib. de flum. hæc eadẽ recitans, ſic ait: Saluſtius, auctor certiſſimus, aſſerit, tam Tigris, quam Euphratis in Armenia fontes monſtrari.
lib.13 cap.18. & è Seruio in Virg. Aen. lib.3.

Italiæ olim Siciliam coniunctam fuiſſe: & dũ eſſet vna tellus, medium ſpatium aut per humiditatem abruptum eſt aquis, aut per anguſtiã ſciſſum, & inde Rhegium nominatum, quia Græce abruptum hoc nomine nuncupatur.) in Seruio Aut humiditate, &c. aut propter anguſtiam, &c.
lib.14.cap.6

Saluſtius dicit, Italiæ coniunctam fuiſſe Siciliam, ſed medium ſpatiũ impetu maris diuiſum, & per anguſtiam ſciſſam.
lib.14.cap.1. & ex Seruio in Virg. Ge.2.

Venti per caua terræ præcipitate: rupti aliquos

quos montes : tumuliq; ſedere.) Verba Seruij videntur iudicare, legendum, Citati, non Præcipitati: dixit enim hæc: Variæ ſunt opiniones Nam alij dicunt, Ventum eſſe in concauis terræ: qui motus etiam terram mouet, &c. A quo non videtur diſſentire Iſidorus, cuius hæc ſunt: Terræ motum alij dicunt ventum eſſe in concauis terræ, qui motus eã mouet.
lib. 14. cap. 7. & ex Seruio in Virg. Aen. lib. 3.

Pelorum, promontorium Siciliæ, reſpiciens Aquilonem, ſecundum Saluſtium dictum à Gubernatore Hannibalis illic ſepulto, qui fuerat occiſus per ignorantiam regis, cum ſe eius dolo crederet eſſe deceptum.
lib. 18. cap. 2. & ex Seruio in Virg. Aen. lib. 11.

Saluſtius duces laudat, qui victoriam incruentato exercitu reportauerunt.)
in Seruio, Incruento exercitu deportarunt. Exercitu incruento, in Iug. 155.
Ibidem

Hoſtes oppreſſi, aut dilapſi forent.
lib. 19 cap. 23.

Germani intectum rhenonibus corpus tegunt.
Seruius in Vir Ge. lib. 3. ex Saluſtio hæc recitat: Veſtes de pellibus rhenones vocantur.
lib. 19 cap. 14

Togam paludamento mutauit.
Ex Nonio de mutata declinatione.

Exaudiriq; ſonus Bacchanaliorum.
Ex Ciriſio lib. 1

Sicut apud Saluſtium de pecore, & apud Virg.
Et ſuccus pecori, et lac ſubducitur agnis.
Ibidem

**Merces,)* nominatiuo caſu, pro merx. in Catil. 10.44

Ibidem

Ibidem & ex Seruio in Virg.Ge.lib.3.

Coria, recēs detracta, quasi glutino adolescebāt. in Seruio, Veluti glut. &c. legitur.

Ibidem

De insidia prima.

Ibidem

Saguntium.

lib.2

Salustius lib. **Fecit, vt nuntijs confestim lugubribus.*) vbi Statilius Maximus, Ordine, inquit & sine intermissione.

Ibidem

Rumore primo.) vbi Asper, Non est, inquit, nomen, sed aduerbium, vt illud, Obstupuit primo adspectu Sidonia Dido

Ex Frontone Citius, siue celerius.

Illi tertio mense peruenere in Pontum, multo celerius spe Mithridatis.

Motus ab illo loco.

Neque me diuersa pars in ciuilibus armis mouit à vero.

Immodicus huius.

Sic immodicus animi.

Inops illius rei.

Agitandi inops.

Pertinens in illum

Vnde pons, in oppidum pertinens, explicatur.

Ex Acrone & Porphyrio in Horatij od.24.

lib.3

Scytha Nomades tenent, in quibus plaustra sedes sunt.

Ex Acrone in Horatij Art.Poet.

Salustius in historijs nomen Danubium habet

Salu-

Ex Donato in Ter. Andr. act. 2. sc. 2.

Ergo Senati decreto seruiendum ne sit.

Ibidem act. 5. sc. 4

Insolens vera accipiendi.

Ibidem

Et ei voce magna vehementer gratulabãtur.

in Eun. act, 1. sc. 2

Cui nisi pariter obuiam iretur.)

Id est similiter.

Ibidem & act. ij. sc. 3

Nihil socordia claudebat.

act. 4. sc. 3

Festinantibus in summa inopia patribus.

in Hecyr act. 3. sc. 2

Morbi graues ob inediã insolitam vescentib⁹.

act 4. sc. 1

Atque ea cogentes, non coactos, scelestos magis, quam miseros distringi.

act. 4. sc. 3

Qua accidam, aut quo?

Ex Calphurnio in Ter. Heaut. act. 1. sc. 1. Et ex Phoca de verbo 4. coniug.

Quæsere.

Ex Diomede lib. 1. cap. 4.

Noceri.

lib, 2. cap. 6

In nuda iecta corpora.

Ibidem

Maximis ducibus, fortibus, strenuisque ministris.

Ibidem

Ductabat, & arrexit animos militum.

Ex Agrætio de Orthogr.

Op-

Opprobrij gratia.
Ex Probo in Cathol.

Apollinis filia, & Cyrenes.
Ibidem

Bis. Curubis, nomen ciuitatis, lectum in Saluſtio
Ibidem

Hos non inueni, niſi vnum barbarum, numero ſemper plurali, Tharros, nomen ciuitatis, lectum in Saluſtio.
Ibidem

Sos pura Latinum nullum reperi terminatum, vnum Græcum legi in Saluſtio ſecundæ declinationis, ſi, faciens in genitiuo, hæc Camiſos, huius Camiſi.
Ex Sergio arte 2.

Legimus apud Saluſtium Paces, & Luces numero ſingulari.
Ex Seruio

At illi, quibus res incognita erat, ruere cuncti ad portas, incondita tenere.
al. quibus vires aderant. Ecl. 2

Et Marius victus duplicauerat bellum.
Ibidem

Ariſtæus, poſt laniatum à canibus Actæonem filium, matris inſtinctu, Thebis relictis, Cœnam inſulam hominibus vacuam tenuit primo, poſtea ex ea cum Dædalo in Sardiniam iuit, deinde Cumas delatus eſt, & templo Apollini condito, quædam in foribus pinxit.
vide fragmentum lib. 5. apud Priſcianum lib. 6. Geor. 1. & Aen. 6

Tem-

Tempestas.) pro tempore.

Geor. 1

Die noctuq; laborare, festinare.

Geor. 1

Tantum antiquitatis curaq; maioribus pro Italica gente fuit.

Geor. 2.

Cornua occanuerunt.

Geor. 2

Primam modo lapydiam ingressus.

Geor 3

Ne simplici quidem morte moriebantur.

Geor 3

Adeo illis (id est Parthis) ingenita est sanctitas retij nominis.

Geor. 4

Celtiberi se regibus deuouent, & post eos vitã refutant.

Geor. 4.

Exules.) id est, adhuc vagantes.

Aeneid 1

Crebritate fluctuum, vt Aquilo solet.

Aeneid. 1

A Troia Capys Campaniã, Helenus Macedoniã Sardiniã, secundum Salustiũ, occuparunt.

Aeneid. 1. *Apud eundem vero, in eodem libro eadem recitantem, sic legitur: A Troia Capys Campaniam, Helenus Epirum, Antenor Venetiam, alij S. s. S. occup.*

Sall. pane vbiq; Labos posuit melius est seruire regulæ.

Aeneid. 1

Cui nomẽ oblinionis cõdiderant.

Aenid. 1

Hiſpaniam antiquam ſibi patriam eſſe.

Aeneid. 1. & 3

Curribus falcatis vſi antiqui.

Aeneid 1

Apud latera certos locauerat.)

id eſt firmos.

Aeneid. 1.

Et far, quod dicitur mola ſalſa, qua & frons victimæ, & foci adſpergebantur, & cultri.

Aeneid. 2

Neu quis miles, neue pro milite.)

al. Neu quis miles, ſiue pro milite.

Aeneid. 2

Ipſe ab iis omnes euocatos, & centuriones.

Aeneid 2

Rebus ſupra votum adfluentibus.

Aeneid. 2

Fœdantem lumen.) al. Fœdauere, de nubibus

Aeneid. 2

Dardania, à Dardano, Iouis, & Electræ filio: aut, ſecundum Saluſtium, à Mida, Dardanorũ rege, qui Phrygiam tenuit.

Aeneid. 2

Carbo, turpi formidine, Italiam, atque exercitum deſeruit.

Aeneid. 2

Per viciſſitudines pugnabatur.)

al. Per viciſſitudinem p.

Aeneid. 2

Aenum, & Maroneam, & viam militarem.

Aeneid. 3.

Cretenſes, teſte Saluſtio, primo religionem inue-

uenerunt. Vnde apud eos natus fingitur Iupiter.
Aeneid. 3. & 8.

Græcia procul à continenti.
Aeneid. 3.

Impediebant iussa nautarum.
Aeneid. 3.

Omnis Italia, coacta in angustias scinditur in duo promontoria, Bruttium, & Salentinum.
Aeneid. 3.

Scylla saxum, similis formę celebratæ procul visentibus.
Aeneid. 3.

Charybdis, secundum Salustium, circa Tauromenitanum egerit lutus.
Aeneid. 3.

Italia plana, ac mollis.
Aeneid. 3.

Vnde hic tulit colorem, speciem efficit Scythici arcus.
Aeneid. 3.

Othus increta, secundum Salustium, vnde Othij campi dicuntur.
Aeneid. 3.

Qua tempestate ex Ponto vis piscium erumpit.) id est multitudo, al. Secunda temp. &c.
Aeneid 4.

* *Piget, -pudet:*
Aeneid. 4.

Igitur introrsus prima Asia Bithynia est, multis ante nominib⁹ appellata. Ipsa enim est maior Phrygia.
Aeneid. 5.

Sed Mithridates, extrema pueritia regnum ingressus, matre sua veneno interfecta.
Aeneid. 5.

Exercitiũ vertere.) id est considerare. al. Exercitum.
Aeneid. 5.

Serum bellum in angustijs committitur.) id est graue.
Aeneid. 5.

Serum bellum in angustijs futurum.
Aeneid. 6. & 12.

Orion, secundum Salustium, oritur iuxta soli æstiui pulsum.
Aeneid. 5.

Elysium, insulæ fortunatæ, quas ait Salustius inclutas esse.
Aeneid. 5.

Parte conditur orbis terrarum.
Aeneid 7.

Mysios à Lucullo superatos.
Aeneid. 7.

Lucani de vimine facta scuta corijs tegebant.
Aeneid. 7.

Geryonis.
Aeneid. 7.

Calæ (in Gallia) *Perpetua cepit.*
Aeneid. 7.

Ita, quam quisque pessime facit, tam maxime tutus est.
Aeneid. 7.

Fessus (animo) *in Pamphyliam se receperat.*
Aeneid. 8.

Tenere.) militare verbum.

Aeneid

Aeneid.8.

Cares insulani populi fuerunt, piraticam exercentes, famosi, victi à Minoe, vt Thucydides, & Salustius dicunt.

Aeneid 8.

*Ceterum studia nostra, sicuti * anima, immortalia sunt.*

Aeneid.9.

Sal. de Philippo: Qui ætate, & consilio cæteros anteibat.

Aeneid.9.

Et insolentia auidius malefaciendi.

Aeneid.9.

Tergis vinciebant.)pro tergoribus.

Aeneid.9.

In modum hirci militaris.) vide fragmen. lib. 3. apud Non de gen. arm.

Aeneid 9.

Multos à pueritia bonos insultauerat.

Aeneid.9.

Multos ab adolescentia bonos insultauerat. irriserat. impetum fecerat.

Aeneid.10.

Multos tamẽ ab adolescẽtia bonos insultauerat. Donat. in Ter. Eun. 2. sc 2.

Regressi ad faciliores ictus, loco cedebant.

Aeneid.9.

Ante quam dicatur sententia, præmittitur ratio.

Aeneid.10,

Cosa.)ciuitas Tusciæ, numero singulari.

Aeneid.10.

Hispanorum est, vt in bella euntibus iuueni-

bus parentum facta memorarentur à matribus.
Aeneid. 10.

Pugnam illam pro omine belli futuram.
Aeneid. 10.

Sed.)inceptiua particula.
Aeneid. 10.

Equo, atque armis insignibus.
Aeneid. 10,

Sic est apud Poëtas, Interea, sicut apud Sallustium. Eodem tempore.
Aeneid. 10.

Sal. de Pompeio: Deuictis Hispanis, trophæa in Pyrenæis iugis constituit.
Aeneid. 11.

Senecta iam ætate.
Aeneid. 11.

Castra sine vulnere introitum.)Castra accusatiuus pluralis est, quin multis errorem facit, vt videatur esse nominatiuus, quia neutra triptota sunt, & similis est nominatiuus accusatiuo.
Aeneid 10.

Ex Metello procul agente lõga spes auxiliorũ. id est longe posita.
Aeneid. 11.

More equestris prælij sumptis tergis, atq; redditis.)al. ac redditis.
Aeneid. 11.

Dein campi Thracici, quos habuere Amazones, à Tanai fluuio incertum quamobrem digressæ.)al. Dein campi Threissi, quos habuerunt Amazones, ab flumine incertum quam ob causam digressæ.
Aeneid. 11.

Equis

Equis paria operimenta erant: quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant.
Aeneid. 11.

Vbique dux præcipit, vt frequentes circa se sint milites.
Aeneid. 11.

Prima qui forte venientes exciperent.) al exciperet, cũ de insidijs loqueretur, quas numeri pluralis tantum esse, plusquam manifestum est.
Aeneid. 11.

Tale est illud Sallustianum: Mare Ponticum dulcius, quam cętera.) cum nullum dulce sit. al. M. P. d. est, quam cetera maria.
Aeneid. 12. & Prisciano lib. 15.

Dum paulatim suis inuicem subueniant. Omnes enim in bellum coacti sunt.
Aeneid. 12.

Sal. de fugitiuis: In silua Syla fuerunt.
Aeneid. 12.

Sal. de Appio: vbi eum tota in concione ab exercitu cogit discedere, dicit se eius opera non vsurum, eumq; ab armis dimittit.
Aeneid. 12.

Plutarchus etiam Sallustij testimonio vtitur. Cuius verba recitanda non putauimus, quia ex Græcis illius verbis, quæ fuerint Latina Sallustij, diuinare difficile est.

FINIS.

ALDI MANVTII PAVLI I. SCHOLIA.

IN CATILINAM.

15 Ceteris animantibus.) ſcripti omnes libri, quos quidem ego viderim, Animalibus. Quomodo & Soſipater Carriſius recitat lib. 1. in verbo, Omnes.

14 Veluti pecora, quæ Natura prona, atq; ventri obedientia finxit.) Ouidius Met. 1.

Pronaque cum ſpectent animalia cætera terram.
Os homini ſublime dedit, cælumque videre
Iuſſit, & erectos ad ſidera tollere vultus.

14 Sua cuique ſatis placebant.) Cicero ad Attic. lib. 14. Sua cuique ſponſa. Virgilius.
Trahit ſua quemque voluptas. Terentius.
Quot homines, tot ſententiæ. Idem:
Suus cuique mos eſt. Perſius:
Velle ſuum cuique eſt, nec voto viuitur vno.
Statius lib. 2. Sil. 2. Sua cuique voluptas.

14 Prius, quam incipias, conſulto: &, vbi conſulueris, mature facto opus eſt.) à Græcis multa Saluſtius mutuatur. Quod & Quintilianus lib. 9. cap. 3 affirmat. Demoſthenes quidem oratione 1 in Philippum ſic:

Δεῖ μὲν βουλεύεσθαι ἐφ' ἡσυχίας, ποιεῖν δὲ τὰ δόξαντα μετὰ τάχους.

& in oratione de pace.

Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι πάντες ἄνθρωποι πρὸ τῶν πραγμάτων ἐιώθασι χρῆσθαι τῇ βουλεύσει, ὑμεῖς δὲ μετὰ τὰ πράγματα.

& Iſocrates in prima oratione.

Βουλὴ μὲν βραδέως, ἐπιτέλει δὲ ταχέος τὰ δόξαντα,

15 Tum

15 *Tum demũ periculo, atq; negotijs cõpertũ est.* Apud Nonium in verbo, Periculum, Tunc vero peric. &c. legitur.

16 *Plerique, quæ delicta reprehenderis, maleuolentia, et inuidia dicta putãt: vbi de magna virtute, atq; gloria bonorum memores, quę sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit, supra ea, veluti ficta pro falsis ducit.*) Thucydides.

ἐν ᾧ ἐπιπλαφιῷ λόγῳ τὸ πλεῖστον, ὅτε γὰρ ξυνειδὼς καὶ ἔννους ἀπιστεῖ τάχ' ἄν τι ἔνδεες ἑρῶς πρὸς ἃ βούλεται εἶτε καὶ ἐπίστασθαι νομίσειε δηλοῦσθαι: ὅ, τε ἄπειρος, ἔστιν ἃ καὶ φθονάζεσθαι δοκεῖ φθόνῳ, εἰ καὶ ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἀκούει μέχρι γὰρ τοῦδε ἀνεκτοί οἱ ἔπαινοι εἰσὶ πρὸς ἑτέρων λεγόμενοι, ἐς ὃν ἄν καὶ αὐτὸς ἕκαστος οἴηται ἱκανὸς εἶναι δρᾶσαι ἃ ἤκουσε: τῷ γὰρ ὑπερβάλλοντι αὐτῶν φθονοῦντες ἤδη καὶ ἀπιστοῦσιν.

Hunc autem Saluſtij locum Gellius recitat lib. 4. cap 15 in quo quædam diuerſa. Leguntur à lectione impreſſa.

16 *Statui res geſtas populi R. carptim perſcribere.*) in libris, quos Nonius ſecutus eſt, video ſcriptum fuiſſe, Strictim, non Carptim. Recitat enim hunc locum in verbo, Strictim.

17 *Quam veriſsime patero.*) Fabius Victorinus in lib. 1. Cic. de Inuẽtione, hæc recitans, Quam breuiſſime, legit.

18 *Magisq; dandis, quam accipiendis, beneficijs amicitias parabant.*) hoc videtur ſumpſiſſe à familiari ſuo Thucydide, cuius hæc ſunt

ἐν τῷ ἐπιταφίῳ λόγῳ τὸν Περικλέους: οὐ γὰρ πάσχοντες ἠῦ, ἀλλὰ δρῶντες κτώμεθα τοὺς φίλους.

Idem infra similem in sententiam incurrit, in Iugurtha, 159 Beneficia dare, inuitus accipere.

18 Quod initio conseruandæ libertatis, atque augendæ reip. fuerat.) Ne quis putet mendosum esse locum, notãdum existimaui, locutionem esse Salustianam qua & alibi vsus est, vt 47. Pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ reip. fore credebat Et lib. 1. historiarũ, in oratione Lepidi, 176. Omnia retinendæ dominationis honesta æstimat. Et eodem libro, in oratione Philippi. 180. Exercitum opprimendæ liberatis habet. Et ibidem, 180. Priuata arma opprimendæ libertatis cœpit. Item, 181. Arma ciuilia cœpit, legum ac libertatis subuertendæ. Terentius quoque in Adelphis: Ne id assentandi magis, quam quod gratum habeam, facere existumes. De hoc loquendi genere vide Prisc lib 18.

18 In superbiam, dominationemq; se conuertit. dictionem, Se, sustuli, tanquam inanem: nec tamen à me veterem librum dissentire video: cum quo facit idem Salustius, qui hoc loquendi genere alibi quoque vsus est. 59. Næ ista vobis mansuetudo, misericordia, si illi arma cœperint, in miseriam vertet. 145 Benefacere iam ex consuetudine in naturam vertit. 176. Secundæ res in miserationem ex ira vertunt. Alij quoque. Cicero: Sed hoc vitium in bonum ei vertebat. Cor. Tacitus 3. Postquam cædibus sæuitum, & magnitudo famæ exitio erat, ceteri ad sapientiora conuertere Idem alibi: Clam cum paucis ad pedites conuertit. Cæsar lib. 3. bellic. Detrimẽtum in bonum verteret. Liu lib. 10. Auspicia in bonum verterunt. Et lib. 39. Hæc in pernici-

em

em adoleſcenti verterunt. Virg. 3. Ge.

Et totæ ſolidam in glaciem vertere lacunæ.

Tacitus: Aſtuſque hoſtium in perniciem ipſis vertebat. Idem: Seu temere lapſa vox in præſagium vertit. Liuius: Verteratque Scipionum inuidia in prætorem. Idem lib. 9. dec. 4. Mores quidem populi R. quantum mutauerint, vel hic dies argumento erit. Pro, mutati ſint. Et 8. belli Punici 2. Non ſepties die, ſicuti fama fert, temporibus ſtatutis reciprocat. pro, reciprocatur. Suet. Quoties terra in vrbe mouiſſet: pro, mota eſſet. Virg. Nox humida cœlo Præcipitat. Idem, ingeminant auſtri. Liuius autem lib. 2. ab V. C. eclipſin faciens pronominis, Se, ſic ait: Secuti, dedita opera, paſſim, ad illecebras, pulſa pecora, præcipitauere in inſidias Et Virgilius Accingunt omnes operi &, Tum prora auertit. Vt facile adducar aſſentire ijs, qui Curtij locum lib. 7. mutant, proque Vertitur, Vertit, legunt. in eo ſic eſt Poſteaquam deſierat eſſe, quem odiſſent, inuidia in miſericordiam vertitur. Vide quoque Gellium noctium Atticarum lib. 18. cap. 12.

19. *Memorare poſſum, quibus in locis ingentes hoſtium copias, populus R. parua manu fuderit.* ſic infra 24. Sciebam, ſœpenumero parua manu cũ magnis legionibus hoſtium contendiſſe: & in Iugurtha 80. Sæpe ante à paucis ſtrenuis aduerſus mũltitudinem bene pugnatum.

20. *Jus, bonumque, apud eos non legibus magis, quam natura valebat.*

vide D Aug. de ciu. Dei lib. ij. cap. xviij.

20. *Vindicatum eſt in eos, qui contra imperium in hoſtem pugnauerant.*) Manlium Torquatum, intelligit. de quo ſic 59. Apud maiores noſtros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium ſuum, quod is contra imperium in hoſtem pugnauerat, ne-

necari iussit. & Porcius Latro in declamatione in Catilinam, 114.

20. *Accepta iniuria, ignoscere, quam persequi, malebant.*) sic infra 52. Magis, quod se dignum foret, quam quod in illos iure fieri posset, quærebant.

21. *Deos negligere, omnia venalia habere.*) Thucydides lib. 1.

Χρήμασι γὰρ νικωμένα τὰ σύμπαντα τότε ἐνὸς ἂν πολεῖτο.

21 *Ambitio multos mortales falsos fieri subegit.* Seruius, recitans hunc locum in 1. Virg. Georgicon librum, Coegit, non Subegit, videtur legisse.

21. *Aliud clausum in pectore, aliud promptum in lingua habere.*) Sic Cœlius de Pompeio, fam. lib. 8. ep. 1. Quam orationem habuerit tecum, quãque ostenderit voluntatem, (solet enim aliud sentire, & loqui: neque tamen tantum valere ingenio vt non appareat, quid sentiat) fac mihi perscribas. Homerus etiam libro 8. Iliadis.

Ἐχθρὸς γάρ μοι κεῖνος ὁμῶς Ἀΐδαο πύλῃσιν,
Ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθει ἐνὶ φρεσὶν, ἄλλο δὲ βάζει.

21. *Amicitias, inimicitiasq; non ex re, sed ex commodo æstimare.*) Fronto hæc recitat in verbo, Aestimo, omissa copula que. Quæ licet parua sint, nec ad sententiam quidquam afferant, notanda tamen censui.

21. *Vbi contagio, quasi pestilentia, inuasit, ciuitas immutata.*) videtur Carisius hæc recitare ex primo historiarum: eius enim sunt verba lib. 1. Contagium veteres magis vsurpauerunt: sed Salustius contagionem maluit dicere primo: Vbi contagio.

21 *Propius virtuti.* Virtutem, scriptum est apud Fron-

Frontonem, qui hæc recitat in, Propius, & Priſcianum lib. 18. quamuis Auguſtinus, Virtuti, videtur legiſſe: niſi ſint mendoſi codices. & ſane ſic idem Saluſtius locutus in Iugurtha 86. Prop.us mare Africum agitabant. Item 114. Propior montem cum omni equitatu, & peditibus delectis ſuos collocat. quanquam in Fului Vrſini libro literis ſuperſcriptis legitur, Monti: cum antea tamen fuiſſet, Montem. & Liuius 4. Propius eſt fidem, obſtringi Fidenatium populum conſcientia tanti ſceleris voluiſſe, id eſt veriſimilis eſt.

21. *Auaritia pecuniæ ſtudium habet, &c)* Cato in libro inſcripto, Carmen de moribus, apud Gell. lib. 11. cap. 2. Auaritiam, inquit, omnia vitia habere putabant. vide Gell. lib. 3 cap. 1.

22. *Quippe ſecundæ res ſapientum animos fatigant: ne illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent.*

ſic Demoſthenes in oratione contra Leptinem: Αλλ' οἶμαι τὸ μέλλον ἄδηλον τοσιν ανθρώποις, καὶ μικροὶ καιροὶ μεγάλων πραγμάτων αἴτιοι γίνονται. διὸ δεῖ μετεξιόζειν εν ταῖς θ' πραξιαις καὶ προόρωμένους τὸ μέλλον φαίνεσθαι.

Sic & Trebellius Pollio in Claudij vita: Plerique milites Claudij, ſecundis rebus elati, quæ ſapientium quoque animos fatigant, ita in prædam verſi ſunt, &c. Et D. Aug. de Ciu. Dei lib. 17. cap. 20. de Salomone loquens: Hic, inquit, bonis initijs malos exitus habuit: quippe ſecundæ res, quæ ſapientium animos fatigant, magis huic obfuerunt, quam profuit ipſa ſapientia, etiam nunc, & deinceps memorabilis, & tunc longe lateque laudata. Ne autem, pro nedum, poſitum eſt: vt ait Priſcian⁹ lib. 16. quãuis idẽ ſuper 12. verſus Aen. Nedũ legat: quo

Quo modo locutus quoque Plautus: Vix incedo inanis, ne ire posse cum onere existumes. Et Liuius 3. Nouam, inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris. Ne nunc, dulcedine semel capti ferrent desiderium. Et, Temperarent, pro Obtemperarent: quo modo Corn. Tacitus, 19. Qui nuper Bebriaci victoriæ temperassent Non enim assentior vel Augustino, vel Prisciano, qui, Obtemperassent, legunt, vel antiquissimo Fuluij Vrsini libro, eruditissimi hominis, Græcarumque literarum longe periti: in quo tamen, Ob, additum patet in spatio, quod versus dirimit, aliena manu.

22. *Pudorem, pudicitiam.)* hic addunt quidam scripti libri, Pro nihilo haberi. Sed prior lectio ferri potest. Habet enim nec obscuram, & satis cōmodam sententiam.

23 *A priuatis compluribus subuersos montes, maria constructa esse.)* Constrata, Fuluij Vrsini liber impressam tamen lectionem magis probo. dixit enim idem Salustius infra 29. Diuitias profundere in extruendo mari, & montibus coæquandis. Quid si contracta legas? vt apud Horatium lib. 3. carm. Od. 1. Contracta pisces æquora sentiunt, lactis in altum molibus. huc frequens Cæmenta demittit redemptor Cum famulis, dominusque terræ Fastidiosus. sed tamen nihil muto.

24. *Similisque cæteris efficiebatur.)* In Frontone, hæc recitante in verbo, Similis, omissa est copula, que. & sane absque sententiæ detrimento abesse potest.

24. *Nefanda stupra.)* quippe qui adulterium commisisset cum ea, quæ ei postea socrus fuit, & ex eo stupro duxisset vxorem, cum filia eius esset: Luceiusque hæc ei obiecisset in orationibus, quas in eum scripsit, vt ait Pedianus. qui hoc addit, se

non

nondum harum mulierum nomina inueniſſe. Eiuſdem Pediani ibidem verba ſunt hæc : Fabia, virgo Veſtalis, cauſam inceſti dixerat, cum ei Catilina obiiceretur: eratque abſoluta hæc Fabia, quia ſoror erat Terentiæ Ciceronis. Paulus quoque Oroſius : Eodem anno apud Romanos Catilina accuſatus inceſti, quod cum Fabia, virgine Veſtali ſtuprum commiſiſſe arguebatur. Idem tradit Plutarchus in Catone. Cicero autem: Quod nefarium ſtuprum non per illum, &c. Item, Stuprorum, & ſcelerum exercitatione aſſuefactus.

24. *Necato filio.*) veneno, vide Valerium lib. 9. cap 1. Appianum lib. 2. & Plutarch. in Cicerone, & Sulla.

25. *Color eius exanguis.*) Probus in Catholicis, recitans hunc locum, affirmat hic legi debere, Colos. Seruius in Virg Aeneid. 1. ſic ait: Saluſtius pæne vbique Labos poſuit. Melius eſt ſeruire regulæ.

26. *Incerta pro certis.* ſic 28. Per ignauiam, aut vana ingenia incerta pro certis captare, & 44 pro incerta ſpe certa præmia. & 143. Quanquam opibus ſuis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare. Item Plautus in Pſeud. Certa amittimus, dum incerta petimus: & Heſiodus:

Νήπιος, ὃς τὰ ἐόντα λιπὼν, ἀνύσιμα διώκει.

27. *Infeſtum inimicum Cn. Pompeio.*) Infeſtum, pro acrem, dicere potuit Saluſtius. Interdum tamen ſuſpicatus ſum, inimicum, gloſſema fuiſſe ad, Infeſtum. quo vitij genere refertos eſſe libros manuſcript. animaduerti.

30. *Humani corporis ſanguinem vino permixtum, in pateris circumtuliſſe.* hac de re Florus ſic lib. 4 cap. 1. Additum eſt pignus coniurationis ſanguis humanus, quem circumlatum pateris bibere

Quo modo locutus quoque Plautus: Vix incedo inanis, ne ire posse cum onere existumes. Et Liuius 3. Nouam, inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris. Ne nunc, dulcedine semel capti ferrent desiderium. Et, Temperarent, pro Obtemperarent: quo modo Corn. Tacitus, 19. Qui nuper Bebriaci victoriæ temperassent Non enim assentior vel Augustino, vel Prisciano, qui, Obtemperassent, legunt, vel antiquissimo Fulvij Vrsini libro, eruditissimi hominis, Græcarumque literarum longe periti: in quo tamen, Ob, additum patet in spatio, quod versus dirimit, aliena manu.

22. *Pudorem, pudicitiam.*) hic addunt quidam scripti libri, Pro nihilo haberi. Sed prior lectio ferri potest. Habet enim nec obscuram, & satis cõmodam sententiam.

23 *A priuatis compluribus subuersos montes, maria constructa esse.*) Constrata, Fulvij Vrsini liber impressam tamen lectionem magis probo. dixit enim idem Salustius infra 29. Diuitias profundere in extruendo mari, & montibus coæquandis. Quid si contracta legas? vt apud Horatium lib. 3. carm. Od. 1. Contracta pisces æquora sentiunt, iactis in altum molibus. huc frequens Cæmenta demittit redemptor Cum famulis, dominusque terræ Fastidiosus. sed tamen nihil muto.

24. *Similisque cæteris efficiebatur.*)
In Frontone, hæc recitante in verbo, Similis, omissa est copula, que. & sane absque sententiæ detrimento abesse potest.

24. *Nefanda stupra.*) quippe qui adulterium commisisset cum ea, quæ ei postea socrus fuit, & ex eo stupro duxisset vxorem, cum filia eius esset: Luceiusque hæc ei obiecisset in orationibus, quas in eum scripsit, vt ait Pedianus. qui hoc addit, se

non

nondum harum mulierum nomina inueniſſe. Eiuſdem Pediani ibidem verba ſunt hæc: Fabia, virgo Veſtalis, cauſam inceſti dixerat, cum ei Catilina obiiceretur: eratque abſoluta hæc Fabia, quia ſoror erat Terentiæ Ciceronis. Paulus quoque Oroſius: Eodem anno apud Romanos Catilina accuſatus inceſti, quod cum Fabia, virgine Veſtali ſtuprum commiſiſſe arguebatur. Idem tradit Plutarchus in Catone. Cicero autem: Quod nefarium ſtuprum non per illum, &c. Item, Stuprorum, & ſcelerum exercitatione aſſuefactus.

24. *Necato filio.)* veneno, vide Valerium lib. 9. cap 1. Appianum lib. 2. & Plutarch. in Cicerone, & Sulla.

25. *Color eius exanguis.)* Probus in Catholicis, recitans hunc locum, affirmat hic legi debere, Colos. Seruius in Virg Aeneid. 1. ſic ait: Saluſtius pæne vbique Labos poſuit. Melius eſt ſeruire regulæ.

26. *Incerta pro certis.* ſic 28. Per ignauiam, aut vana ingenia incerta pro certis captare, & 44 pro incerta ſpe certa præmia. & 143. Quanquam opibus ſuis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare. Item Plautus in Pſeud. Certa amittimus, dum incerta petimus: & Heſiodus:

Νήπιος, ὃς τὰ ἐόντα λιπὼν, ἀνύσιμα διώκει.

27. *Infeſtum inimicum Cn. Pompeio.)* Infeſtum, pro acrem, dicere potuit Saluſtius. Interdum tamen ſuſpicatus ſum, inimicum, gloſſema fuiſſe ad, Infeſtum. quo vitij genere refertos eſſe libros manuſcript. animaduerti.

30. *Humani corporis ſanguinem vino permixtum, in pateris circumtuliſſe.* hac de re Florus ſic lib. 4 cap. 1. Additum eſt pignus coniurationis ſanguis humanus, quem circumlatum pateris bibere

bere. ſummum nefas: niſi amplius eſſet, propter quod biberunt.

31. *Atque eo dictitare feciſſe.)*
nonnulli, Atque eo dictam rem feciſſe. quod ineptum videtur. Alij: Atque eo dictante feciſſe; vel, Atque eo dictitant effeciſſe; vel, Atque id ea re feciſſe; vel, Atque id eo feciſſe. Quibus mutandi voluntatem attulit ignorata ſententia, quam cõfirmat antiquiſſimus Fuluij liber. Eſt enim, Dictitare, pro dictitabant, vſitato apud Saluſtium loquendi more. Dictitabant, inquit, Catilinam eo feciſſe, quod ſupra ſcriptum eſt, vt inter ſe magis fidi forent.

31. *Flagitijs, atque facinoribus coopertus.*
putarem pro, Facinoribus. legendum Fenoribus, tũ quod ita legit Gellius libro 4. cap. 17. tum etiam, quod, cum dixerit, Flagitijs, ſuperuacaneum videtur, Facinoribus. verum Nonij me auctoritas à mutatione deterret. Nam in verbo, Facinus, hunc locum recitat. Præterea differunt omnino facinora à flagitiis: nam & facinus interdum bonum eſt, &, cum eſt malum, maius habet quiddam, quam flagitium. idem Saluſtius ſupra 23. Omnium flagitiorũ, atque facinorum circum ſe, tanquam ſtipatorum, cateruas habebat, (ſic enim habent omnes, quos vidi, veteres libri. vnus Fuluij, quaſi erraſſet librarius in ſcribendo, literis ſuperſcriptis habet, Flagitioſorum, atque facinoroſorum.) Et ibidem: Alienum æs grande conflauerat, quo flagitium, aut facinus redimeret. Et infra 41. Omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat. Item, ad C. Cæſarem de rep. ordinanda, 206. Non facinus, non probrum, aut flagitioſum obſtat, quo minus &c. Et ibidem, 211. An. L. Domitij magna vis eſt, cuius nullum membrum à flagitio, aut facinore vacat. Item 215. Non flagitium à te, neque malum facinus petimus ſed vti libertatem euerſam reſtituas. Flagitioſiſſima

quo-

quoque facinora appellat in Iugurtha, 101. Plurima, & flagitiosissima facinora fecere.

31. *Erat ei cum Fuluia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo.* Terentius Adelph Act. 4. sc. 5. Qui cum illa consueuit prius. Hecyra: Quicum tot consuesset annos. Phormione: Cum eius consueuit olim matre in Lemno clanculum. Plautus Cistellaria: En vnquam cum quiquam viro consueuisti?

32. *Viro, ac liberis satis fortunata.)* Sustuli particulam Ac, testimonio Frontonis adductus. amator autem breuitatis Salustius huiusmodi particulas sæpe respuit. Eodem modo proxime legendum videtur, Psallere, Saltare, non, vt est in vulgatis libris, Psallere, & saltare, in quo Macrobij auctoritate nitor, quem video ita legisse libro 3. cap. 14.

23. *Psallere, & saltare.* etsi quidam libri habent Psallere, & cantare, & Suetonius in Tito dixerit, Ne musicæ quidem rudis, vt qui cantaret, & psalleret iucunde, scienterque; & Spartianus in Hadriano, Psallendi, & cãtandi scientiam præ se ferebat, tamen sequor libentius antiquissimum Fuluij librum, in quo diserte scriptum video, psallere, & saltare. Nam, psallere, non idem est, quod, saltare, sed potius fidibus canere. Itaque dixit Gellius lib. 19. cap. 9. Desiderauit exhiberi, quos habere eum sciebat scitissimos vtriusque sexus, qui canerent voce, et qui psallerent. Non enim necesse erat dicere, Canerent voce, nisi & in verbo, psalleret, cantus inesset. itaque, vt distingueret, dixit, Canerẽt voce. Præterea psaltriam, et fidicinam æque dici, non ignoramus: & apud Græcos ψάλλω pro cãto; ψαλμός p cantu, accipitur. Addo Macrobij testimoniũ, qui lib. 3.

Saltare

Saltare agnoſcit in Saluſtio. Ait enim ſic : Taceo, quod matronæ etiam ſaltationem non inhoneſtã putabant: ſed inter probas quoque earum erat ſaltandi cura, dummodo non curioſa, vſque ad artis perfectionem. Quid enim ait Saluſtius, Pſallere, ſaltare elegantius, quam neceſse eſt probæ? adeo & ipſe Semproniam reprehendit, non quod ſaltare, ſed quod optime ſcierit. Et Seruius in Virg Aenei. lib. 1. & 4. citat ex Saluſtio: Saltare elegantius, quã neceſſe eſt probæ. Quod, vt vitium, notauit Aemilius Probus in Epaminondæ vita : Scimus, inquit, muſicen noſtris moribus abeſſe à principis perſona ſaltare, etiam in vitiis poni, quæ omnia apud Græcos & grata, & laude digna ducuntur. Et Cicero agnoſcere videtur in Curionis inceſſu fidicinæ mollitiem, cum dixit in oratione in ipſum, & Clodium, cuius hæc verba recitant Nonius, & Rufinianus: Tu vero feſtiuus, tu elegans, tu ſolus vrbanus, quem decet muliebris ornatus, quem inceſſus pſaltriæ, qui læuare vultum, mollire vocem potes.

18. Maiores veſtrum.) Veſtrum repoſui, pro noſtri, quod ita Gellium legiſſe cognouiſſem. Is enim ſic lib 20. cap. 5. Importuniſſime fecerunt, qui in pleriſque Saluſtij exemplaribus ſcripturam iſtam ſinceriſſimam corruperunt. Nam cum ita in Catilina ſcriptum eſset, Sæpe maiores veſtrum, miſeriti plebis R. Veſtrum aboleuerunt, &, Veſtri, ſuperſcripſerunt: ex quo in plures libros mendæ iſtius indoles inoleuit.

38. Argentum ære ſolutum eſt.) patet ſententia: & ita recitat Nonius in verbo, Soluo, præterea ſic eſt in perantiquo Fuluij libro. Non nulli tamen ex ingenio legendum putarunt, Argentum ære communi ſolutum eſt : mutatione non neceſsaria.

43. *Na-*

43 Natura Gallica gens bellicosa.) Iustinus ex Trogo, lib. 25. Neque reges orientis sine mercenario Gallorum exercitu vlla bella gesserunt : neq; pulsi regno, ad alios, quam ad Gallos, confugerunt. Tantus terror Gallici nominis, siue armorum, inuicta fœlicitas erat, vt aliter neque maiestatem suam tutam, neque amissam recuperare se posse sine Gallica virtute arbitrarentur. Itaque in auxilium à Bithyniæ rege inuocati, regnum cum eo, parta victoria diuiserunt, eamque Gallogræciam cognominauerunt. Cicero de haruspicum responsis: Artibus Græci, Galli robore, Hispania numero, Pœni calliditate valent.

46 Dubitando, & prolatando.) Fuluij liber, Protelando. Et in Iugurtha, 94. Protelandis consultationibus : non, vt in vulgatis libris, Prolatandis.

51 Omnes homines, P. C. qui de rebus dubijs consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. &c.) Aristoteles rhet. lib. 1.

Ὁ δ' ἐκκλησιαστὴς καὶ δικαστὴς ἴδιόν τινων καὶ ἀφωρισμένων κρίνει, πρὸς οὓς καὶ τὸ φιλεῖν ἴδιον, καὶ τὸ μισεῖν, καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον συνήρτηται πολλάκις. ὥς τε μηκέτι δύνασθαι θεωρεῖν ἱκανῶς τὸ ἀληθὲς, ἀλλ' ἐπισκοτεῖν τῇ κρίσει τὸ ἴδιον ἡδὺ, καὶ λυπηρόν.

Et Demosthenes. ἐν τῷ πρὸς τὸν ἐν Χερρονήσῳ. Εἰθε μὴ δὲ λέγοντας ἅπαντας ἐν ὑμῖν μήτε πρὸς ἔχθραν ποιεῖσθαι λόγον μηδένα, μήτε πρὸς χάριν. &c.

Item Thucydides lib. 3. in concione Diodoti.

Νομίζω δὲ δύο τὰ ἐναντιώτατα βουλίᾳ εἶναι, τάχος τε, καὶ ὀργήν. ὧν τὸ μὲν, μετὰ ἀνοίας φιλεῖ γίγνεσθαι: τὸ δ, μετὰ ἀσυμβουσίας, καὶ βραχύτητος γνώμης.

53 *In luctu, atque miseriis mortem aerumnarum requiem, non cruciatum, esse: eam cuncta mortalium mala dissoluere: vltra neque curæ, neque gaudio locum esse.*) idem supra, 43. Miserijs suis remedium mortem expectare. & in Iugurtha, 82. Morte grauiorem vitam exigere. Cicero quoque ep. 13. lib. 4. Sæpius mihi veniebat in mentem, queri, quod ita viuerem, quam gaudere, quod viuerē. & 15. lib 5. In ea tempora nostra ætas incidit, vt, cū maxime florere nos oporteret, tum viuere etiam puderet. & 3 lib. 6. Ita viuere, vt nō sit viuendum, miserrimum est: mori autem nemo sapiens miserum duxit, ne beato quidem. & 3. l. 7. Vbi non sis, qui fueris, non esse, cur velis viuere. Et Liuius lib. 2. dec 3. Qui se bene mori, quam turpiter viuere, maluit. De Græcis autem Eurip. in Theseo.

Ταχὺς γὰρ ἅδης ῥᾴστος ἀνδρὶ δυστυχεῖ.

Et Xenophon in Rep. Lacedæmoniorum:

Ἀξιοῖ δ' τὸν λυσίπονον καὶ τόλμαν ἀγαθωτάτην, τὸν καταφρονεῖσθαι ἐν τῇ πόλει αἱρετώτερον εἶναι καλοῦ θανάτου, ἀντὶ τοῦ αἰσχροῦ βίου.

Contra autem, in Iugurtha, 132. Queis, inquit, turpis vita integra fama potior fuit

56 *Longe mihi alia mens est, P. C. cum &c. & eum &c.*) Demosthenes Olynthiaca tertia:

οὐχὶ ταὐτὰ παρίστασθαί μοι γινώσκειν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅταν τις εἰς τὰ πράγματα ἀποβλέψῃ, καὶ

ηαι ὅταν εἰς τὰς λόγους, ὃς ἀκόω. ἐὰ μὲν γαρ. &c.

Et Thucydides lib. 3. in concione Cleonis.

59 *A Manlius.*) vel legendum, T. Manlius, vel errauit Saluſtius memoriæ vitio. Non enim huic Aulo, ſed Tito prænomen fuit. Quod & faſti Capitolini, & Liuius lib. 8. Ciceroque lib. 3. de Off. & alij multi docent.

56 *Bello Gallico.*) & hoc contra teſtimonium Liuij lib. 8. Valerij lib. 2. cap. 2. & aliorum. Nam contra Latinos bellum gerebatur, non contra Gallos, cũ filiũ Torquatus ſecuri percuti iuſſit. Plutarchus item in Parallelis, à Torquato contra Samnites hoc anno pugnatum, ſcripſit, contra hiſtoriæ fidem. Nam, vt dixi, cum Latinis, non cum Gallis, aut cum Samnitibus, pugnatum eſt.

59 *Vigilando, agendo, bene conſulendo proſpere omnia cedunt: vbi ſocordiæ tete, atque ignauiæ tradideris, nequidquam deos implores: irati, infeſtiq; ſunt.*) Cicero ſic de finibus lib. 3. Minime conuenit, cum ipſi inter nos abiecti, neglectique ſimus poſtulare, vt dijs immortalibus chari ſimus, & ab his diligamur. Et Metellus in oratione de ducendis vxoribus, apud Gell. lib. 1. cap. 6. Quid nos à dijs immortalibus diutius expectemus, niſi malis rationibus finem facimus?

62 *Eſſe, quã videri, bonus malebat.*) Aeſchylus

Ἐπτὰ ἐπὶ Θήβαις:

οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει

63 *Eo magis illam aſſequebatur.*) ſic & antiquus Fuluij liber. D. Aug. legit, Eo magis illum ſequebatur. Alij, Eo magis aſſequebatur. omnia recte

64 *Verba virtutem non addere.*) idem in Iu-

gurtha, 150. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abunde dictum puto. Et Demosthenes in oratione.
πολυ τῆς σωτάξεως: Εσι ὑ κεφάλαιον ἁπαντων τῶν ε᾽ρημένων: ὀδὲ τόθ᾽ ὑμᾶς οἱ λέγοντες, ὅτε πονηρὸς, ὅτε χρηστὸς ποιήσουσιν: ἀλλ᾽ ὑμεῖς τούτους ὁποίους ἂν βόλησθε &c.

65 *Superuacaneum est.*) & hoc à Demosthene sumpsit ex oratione πολυ τῶ σεφάνω, in qua dixit. οὗτος δ᾽ ἐν πολυωσίας μὲν κατηγορεῖ, cum significet: Huic autē superuacaneū est me accusare. Et Suidas πόρι ῾μ interpretatur ὑπερβάλλον.

66 *Ab dextera rupe aspera.*) sic & Fuluij liber, Alij, A dextris rupes aspera. Vtrumque recte.

67 *Paulo diuersius, sed omnes tamen aduersis vulneribus conciderant.*) sic omnes antiqui libri, Carisius autem lib. 2. Priscianus lib. 12. & Diomedes lib. 1. cap. 3. ita legunt: Alis (pro, alius) alibi stantes, omnes tamen aduersis vulneribus conciderunt, siue, vt apud Diomedem, ceciderunt.

67 *Catilina longe à suis inter hostium cadauera repertus est.*) ijsdem verbis vtitur Florus lib. 4 cap. 1. qui hoc amplius: Pulcherrima morte, si pro patria sic concidisset. Salustij autem verba hæc Seruius in Virgilij librum Aen. 1. recitat.

IN IVGVRTHAM.

70 *Vi quidem regere patriam, aut parentes, quanquam & possis, & delicta corrigas, tamen importunum est.*) sūpsit hoc à Platone in epistola

la longa ad Dionis propinquos:

Πατέρα ἢ μητέρα, οὐχ ὅσιον ἡγοῦμαι παραιτιάζεσθαι, μὴ νόσῳ παραφροσύνης ἐχομένους. ἐὰν δὲ ἵνα καθεζῶνται ζῶσι βίον ἑαυτοῖς ἀρέσκοντα, ἐμοὶ δὲ μή, μήτε ἀνέχεσθαι, μάτην νουθετοῦντι, &c. βίαν δὲ πατρίδι πολιτείας μεταβολῆς μὴ προσφέρειν, ὅταν ἄνευ φυγῆς, καὶ σφαγῆς ἀνδρῶν, μὴ δυνατὸν ἢ γίνεσθαι τὴν ἀρίστην.

quam ſententiã expreſſit idem Plato & in Critone his uerbis.

Παντάχοῦ ποιητέον ἃ ἂν κελεύσῃ ἡ πόλις, ἢ ἡ πάρῃς: ἢ πείθειν αὐτὴν, ἢ τὸ δίκαιον σέφυκε. βιάζεσθαι δὲ οὐχ ὅσιον οὔτε μητέρα, οὔτε πατέρα: πολὺ δὲ τοῦτο ἔτι μᾶλλον τὴν πατρίδα.

hunc Platonis loçum Cicero cum ſignificare vellet, ſic ait in epiſtola, Periucundæ: Id enim iubet idem ille Plato, quem ego auctorem uehementer ſequor Tantum contendere in rep. quantum probare tuis ciuibus poſſis: vim neque parenti neque patriæ afferre oportere.

70 *Fruſtra niti, neque aliud, ſe fatigando, niſi odium quærere, extremæ dementiæ eſt.*) Plato in epiſtola ad Perdiccam, quam Ficinus Dionis eſſe putat:

Εἰ μὴ μάτην μὴ κινδυνεύειν ἄγε, πλέον δὲ ἀδικεῖν πεπόσθω.

72 *Manaſtabale.*) Cum ſuperiore anno Saluſtium, veterum librorum ope à me emendatum, emitterem, præcipueque in eo adiutus eſſem antiquiſſimo Fuluij Vrſini libro, eum ita diligenter inſpexeram, nihil, vt oculos meos effugiſſe arbitrarer.

ter. Sed, cum poſtea eundem librum euoluerem, cum alia multa, minime negligenda, ſecus in eo libro ſcripta animaduerti: tum vero hoc nomen, Maſtanabale, non Manaſtabale. Et cum antiquo libro Cariſius conſentit: qui lib. 1. de nominibus in Al terminatis: Si qua, inquit, maſculina inueniuntur: hæc barbara ſunt: vt Hannibal, Adherbal, Maſtanabal.

72 *Equitare, iaculari.*) Seruius hæc recitans lib. 2. Aeneid. Equitari, videtur legiſſe. Hic ego nihil pronuntio, contentus diuerſam lectionem oſtendiſſe.

75 *Huiuſcemodi verba cum Iugurtha fertur habuiſſe.*) Spartianus in Seuero diuinam hanc orationem vocat. Seuerus, ait, imperator diuinam Saluſtij orationem, qua Micipſa filios ad pacem hortatur. Ingrauatus morbo, miſiſſe filio dicitur maiori. Idque fruſtra. &c.

80 *Secundum ea.*) pro, poſt ea. ſic Priſcianus legit lib. 14. de præpoſitione agens, idque ſententia confirmat Fuluij liber, Sed ea.

83 *Sine dedecore, P. C. oro vos per liberos atque p. v.*) Fuluij liber, ſine dedecore, per vos, per liberos &c. Quomodo locutus idem Saluſtius pag. 52. 53. 56. 92. 186. 191. & Liui. 9. 2. belli Punici. Per vos, fidemque veſtram P. C. prius quam eorum ſcelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quidquam rei geſſeritis.

85 *Mare ſæuum, importuoſum.*)
ſic antiquus Fuluij liber, Seruius tamen, hæc recitans in Virg. Aen. lib. 1. copulam addit.

85 *Cælo, terraq́, penuria aquarum.*)
Seruius in Virg. Aen. lib 1. copulam omittit.

86 *Mutandi copia erat.*) antea, Mutuandi. nos, Mutandi, repoſuimus, ex Fuluii libro. Sic enim

enim locutus idem Saluſtius III. Eaque mutare cum vino aduecticio, & alij talibus. & hac ipſa pagina : Freto diuiſi ab Hiſpania, mutare res inter ſe inſtituerant.

86 *Qua Mapalia illi vocant.*) ne quis poſt hac dubitet, Mapalia, an Magalia, ſcribendum ſit: non alienum viſum eſt hic adſcribere Seruij verba: is igitur ſic ad illud Virgilii lib. 4. Aeneid.

Vt primum alatis tetigit Magalia plantis.

Magalia : Afrorum caſas. Magalia, & Mapalia idem ſignificant. Sed Magalia ma producit, Mapalia vero corripit : vt, Et raris habitata Mapalia tectis. Feſtus Pompeius Mapalia nominat : & idem Saluſtius infra. 112.

87 *Numidiæ nomine.*) credo hominibus fide dignis, affirmantibus in antiquo libro, Nomo, eſſe, non Nomine. Quod rectius videtur. Plinius de Aegypto lib. 5. cap. 9. Diuiditur (Aegyptus) in præfecturas oppidorum, quas nomos vocant, Ombiten, Pharniten, &c. Et paulo poſt. Quæ iuxta Peluſium eſt regio nomos habet Pharbætitem, Antæopoliten, & quæ ſequuntur, tota Africæ deſcriptione, in qua creberrimus eſt huius vocis vſus.

87 *Proxime Carthaginem Numidia appellatur.*) Fronto in, Proxima. Sic : Proxima Carthaginem Numidia appellatur

87 *Proxime Hiſpaniam Mauri ſunt.*) Fuluij liber, Hiſpanias Fronto, Proximi Hiſpaniæ Mauriſunt.

88 Mulucha alij legunt neutro genere: in quibus Donatus.

90 *Vallo atque foſſa mœnia circundat.*) Diomedes lib. 1. cap. copulam omittit.

91 *Niſi tamen intelligo.*) Niſi valet Sed. quo-

modo idem locutus 132. Niſi, quod illi in tanto malo turpis vita integra fama potior fuit, improbus, inteſtabiliſque videtur. & 163. Niſi tamen reſp. pariter ac ſæuiſſimo imperio, bene atque decore geſta. Sic & ab alijs vſurpatur, dixit enim Cicero epiſt. 1. lib. 13. ad Memmium: Niſi tamen multo minus tibi concedi poteſt. Et ibidem, ep. 73. De re nihil poſſum iudicare: niſi illud mihi certe perſuadeo, te talem uirum nihil temere feciſſe. Et ad Atticum ep. 14. lib. 5. Niſi tamen id erit mihi gratiſſimum. Et ad eundem ep. 6. lib. 11. Niſi illud erat infinitum. & ibidem ep. 23. Niſi illud quidem mutari non video poſſe. & ad Hirtium lib. 9. Apud Nonium: Dicis, quid quæſo iſtud intererat? neſcio. Niſi tamen id erat mihi iucundum. Item in oratione pro Sex. Roſcio Amerino: Quid erat, quod Capitoni primum nunciarit, neſcio. Niſi hoc video, Capitonem in his bonis eſſe ſocium. & Plautus in Epid. actu. 2.

-ſi placebit, vt minor
Conſilium, ſi non placebit, reperitote rectius:
Mihi iſtic nec ſeritur, nec metitur. Niſi ea, quæ vis, volo. Et in Perſa, actu 2.

-Dij, deæque te omnes perdant.
Niſi hodie, ſi prehendero, defigam in terram colaphis. Et in Sticho, actu 1.

Miror, quid ſiet
Niſi, vt periculum fiat, viſam quid velit.

Et Terentius Andria, actu 4. ſc. 1.

Niſi mihi deos fuiſſe iratos ſcio,
Qui auſcultauerim.

Quo in loco Donatus fœde erraſſe mihi videtur, mutilum locum eſſe exiſtimans. Hæc enim dicit: Deeſt, Quia, vt ſit, Niſi quia.

Et Eun. actu. 3. ſc. 4.

-Nequeo ſatis mirari, neque conijcere
Niſi

Niſi, quidquid eſt, procul hinc libet priu', quid ſit, ſciſcitari. Et act. 5. ſc. 1.

Neſcio, niſi amaſſe credo Pamphilam.

Et actu. 5. ſc. 6.

Non dubium eſt, quin mihi magnum ex hac re ſit malum.

Niſi, quia neceſſe fuit hoc facere, id gaudeo.

Et Heaut. actu. 3 ſc. 2.

Ioco, an ſerio illæc dicat, neſcio:

Niſi mihi quidem addit animum, quo lubeat magis. Et actu. 4. ſc. 1.

Niſi aliquid video, ne eſſe amicam hanc gnati reſciſcat ſenex. Et Adelph. act. 1. ſc. 2.

-dixit velle vxorem ducere.

Sperabam iam deferuiſſe adoleſcentiam:

Gaudebam. eccc autem deintegro niſi, quidquid eſt,

Volo ſcire; atque hominem conuenire, ſi apud forum'ſt. Et actu. 4. ſc. 2.

Nequeo ſatis decernere:

Niſi me credo huic eſſe natũ rei, ferundis miſerijs.

Quo in loco male Donatus. Et actu. 4. ſc. 5

Neſcio. niſi, quia tam miſere hoc cupio eſſe verum eo vereor magis.

Et Phormione, actu 3. ſc. 1.

Neſcio. niſi Phædria haud ceſſauit pro te eniti.

Et act. 5. ſc. 7

Neſcio. niſi me dixiſſe nemini, id certo ſcio.

Et Hecyra, act. 1. ſc. 2.

Quid egerint inter ſe, nondum etiam ſcio.

Niſi ſane curæ eſt, quorſum euenturum hoc ſiet.

Et act. 2. ſc. 3.

.Nec, qui hoc mihi eueniat, ſcio:

Niſi pol filium multis modis iam expecto, vt redeat domum.

Gellius quoque lib. 10 cap. 12.

Item aliud, inquit, quod hercle, an ponerem, du-

bitaui. Ita est deridiculæ vanitatis. nisi idcirco plane posui, quod oportuit nos &c. Et Plinius lib. 25. cap. 11. Nisi accitus à rege. sic enim legendum ex omnibus antiquis libris: non, vt in peruulgatis, Sed. De Græcis autem Aristophanes:

Εὖτοι λέγειν ἔμοιγε φάιν' ἔδοξεν πάνυ πλὴν ἓν μόνον δέδοικα.

9*. *Prolatandis consultationibus.*) Fuluij liber, Portelandis. quomodo item 46. idque magis olet antiquitatem.

96. *Satyram legem.* dictionem, Legem, sustulimus, veterum exemplarium auctoritate adducti.

96. *Dein, postero die, quasi per Saturam sententijs exquisitis, in deditionem accipiuntur.*) sic Iustinianus in præfatione quadam Digestorum: Sparsim, & quasi per Saturam collectum opus, dicit, vtili inutilibus mixto, maxima tamen parte inutilibus deputata. vide & Diomedem, & Festum, à quo miror hunc Salustij locum ijsdem verbis in voce Satura recitari ex C. Lælij oratione, quam pro se dixit cum procul dubio Salustij sit.

96 *Ac potißimũ eã dicam, quam in cõcione, &c* Fuluij liber. Ea dicam, quæ in concione. nec displicet. n. m, si legatur, Eam dicam, quam in concione non video, qui possit apte verbum, Disseruit, quod subsequitur, accommodari. quis enim probet hoc loquendi genus, Orationem disserere? liberum tamen cuique iudicium relinquo.

97. *Quamque multi.*) Fuluij liber, Quamque inulti. malo, Multi etsi nec, Inulti, reijcio.

97. *Obnoxij inimicum.* etsi video scriptum esse in quibusdam libris, Obnoxius inimicis: tamen, Obnoxij, magis probo: pro, Subiecti, subditi, vosmet eorum potestati dedentes. quod Memmius re-

pre-

prehendit.

98 *Incedunt per ora vestra magnifice.)* Fuluij liber, Magnifici.

98 *In imperio nati.)* quidam libri præpositionem omittunt. vtrumque sententiam habet satis commodam.

99. *Parauisse.* & veterum exemplarium fidem, & vero rationem secuti edidimus.

99. *Maius dedecus est, parta amittere, quam omnino non parauisse.* similia illa in Catilina, 35. Virtus, atque sapientia maior in illis fuit, qui ex paucis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. & in Iugurtha, 147. Nobilitatem certe peperisse, quam acceptam corrupisse, melius est. Et Thucydides lib. 2. in concione Periclis 2.

Αἰσχίων, ἔχοντας ἀφαιρεθῆναι, ἢ κτωμένους ἀτυχῆσαι.

99. *Virum flagitiosissimum existimo impune iniuriam accepisse.* suspectus locus. quod si, Virũ deleas, quo mõdo in Gryphianis libris impressum est, hæc erit sententia : Tametsi flagitiosissimam rem existimo, vt aliquis iniuriam acceperit impúne id est, impunito eo, qui iniuriam ipsam intulerit : tamen &c. Alij. Viro, reponunt. quod improbo. impressam lectionem comprobat Fuluij liber. Nobis quidem nihil subesse causæ videtur, quare à lectiõne vulgata discedendum putemus. Nam si post vocem, virum, notam distinctionis apponas, etiam si molesta ἀμφιβολία est, facilimus inde sensus elicietur.

101. *Cassius prætor.)* antea in vulgatis libris, Cassius

Cassius populi R. quod mendosum duxi. itaque reposui, Prætor, pro populi R. non differentibus antiquis notis, quarum ignoratio errorem peperit. Nam P.R. Præterea historiam sum secutus. Nam Cassius præturam gerebat. Quod ante paucos versus ostendit Salustius. Cum hæc scripsissem, eundē Fuluij librum inspexi, qui coniecturam meam confirmat. Nam in eo diserte ita scriptum est, Cassius pr.

101. *Quoniam se populo R. dedisset.)* sic antea in omnibus vulgatis libris legebatur. Ego Dedidisset, reposui, ex coniectura.

103. *Paucis diebus.)* in quibusdam libris, Paucis post diebus. Sed perperam: non enim mutatione opus est: cum, Paucis diebus, idem sit, quod Paucis post diebus. quod Ciceronis, aliorumque exempla declarant. vide & 87. 106. 112. 124. 150 170.

106. *Subdole eius augere amentiam.)* sic & antiquus Fuluij liber. Subdolus tamen, reposui; quod ita scriptum in quibusdam antiquis libris comperissem: & argutius videtur, magisque Salustianum.

107. *C. Mamilius Limitanus.)*

alij, Limentanus. quod mendosum est. Sincerum autem, Limitanus, aut Limetanus, cum i, & e vicissim veteres vsurpauerint. Est autem hic C. Mamilius is, qui legem Mamiliam celebrem tulit de limitibus, cuius mentio est in libro de limitibus agrorum, & apud Ciceronem de Legibus, & in Bruto. Nummum præterea argentum ipsi vidimus apud clarissimum virum Andream Lauretanum, patricium Venetum, in quo est, C. MAMILI LIMETAN.

110 *Alia omnia sibi cum collega cõmunia ratus.*

Com-

Communia, Fuluij liber non habet.

110. *Commeatuum affatim.*) Equidem, etiamsi à vulgata lectione non discedo (non enim est reijcienda) commeatuum tamen libentius legerim. Plaut. Bacchid. Tibi diuitiarum affatim. Et Cistell. Aliorum est affatim, qui faciant, Liu. 23. Iam pecuniæ affatim esse frumentiqúe. commeatuum autem perbelle huic loco quadrat.

111. Comperior, Aldus edidit ex vetere codice. Nobis plane stat sententia à vulgata lectione non discedere, nisi cum nos ratio cogit. Cur autem, cōperio improbem?

111. *Coctum cibum.* Valerius lib. 2. cap. 2. Nam que lixas, inquit, è castris summouit, cibumqúe coctum venalem proponi vetuit: in agmine neminem militum ministerio seruorum, iumentorumqúe, vt arma sua, & alimenta ipsi ferrent, vti passus est castrorum subinde locum mutauit · eadem tanquam Iugurtha semper adesset, vallo, atque fossa ampliſſime cinxit.

112. *Certior Romæ factus.*) Roma, legitur apud Nonium, hæc recitantem in, Innocentia.

112. *Item funditorum, & sagitt.*) Dehinc, pro Item, est apud Nonium, hæc recitantem in commentariolo de genere armorum.

114 *Humi arido, atque arenoso.*) sic legit Priscianus lib. 18. nec omnino discrepant veteres libri, quem locum ab alijs quoque iam animaduersum, ac notatum video.

116 *Post principia habere.* sic Sisenna histo. lib 3. apud Nonium: Post principia paulatim secedunt, atque inde fugæ se mandant. quo in loco mendose, Post ricipia legitur. sic & Gnato Terentianus, actu. 4. sc. 7.

Tu hòsce instrue: hic ego ero post principia: inde omni-

omnibus ſignum dabo.

Et C.Gracchus,apud Gell. lib. 15. cap.12. In conuiuio liberi veſtri modeſtius erant,quam apud principia. ſic enim eſt legendum; non, vt in vulgatis, Principem.

127. *Ad imperandum.* patiendi ſignificatione. Alii ad imperia accipienda dixiſſent.

128. *Domi modicus.)* reſpuo, quod à quibuſdam legitur, Domi pudicus Nam & ſententia recipit, Modicus; & vero ita recitat Nonius in verbo Modicus.

135. *Interdum ſomno excitus, arreptis armis, tumultum facere.* Apud Diomedem lib.1. ita ſcriptum eſt : Interdum experrectus ſomno, arreptis armis,tumultum facere.

139. *Impares magnitudine, pari natura.)* Seruius in Virg. Aen.libr.1 Impares magnitudine, pares natura.vtrouis modo legas,parui refert.

142. *Pretium fore.)* ſic repoſui ex pleriſque antiquis libris. quo modo locutus 171. Fuerit mihi pretium eguiſſe aliquando amicitiæ tuæ. & Tacitus 1.Germanico precium fuit conuertere agmen. & 2.Res eo anno prolatas,haud referrem, niſi pretium foret. Fuluij tamen liber, Operæ pretium fore. ego dictionem,Operæ,induxi,aliorum veterum librorum auctoritate adductus.

144. *Militiæ.* ſic antiquus Fuluij liber in vulgatis,Militia. ſed antiquus loquendi modus, Domi,militiæque,adduxit me,addita præſertim veteris libri auctoritate,vt locum mutarem.

146. *Faciant idem maioribus ſuis.)* non defuere, qui & ſententiam, & loquendi genus ignorantes,hunc locum deprauare conati ſunt arbitrati pro, Faciant, legendum, Faciunt : quaſi dixerit

dixerit Saluſtius, Eodem modo maiores ſuos deſpiciunt, ſicuti me. quod aperte falſum eſt, & pulcherrima ſententia deteriore commutatur. Eſt autem horum verborum hæc ſignificatio: Si me iure deſpiciunt, faciant idem, quod maiores ſui fecere: id eſt, imitentur maiores ſuos in recte factis: non enim debent & me deſpicere, & maiores ſuos non imitari. Græca loquendi ratio, parum explorata, ſententiæ tenebras offudit. ſic locutus ante Saluſtium Lucretius, poſt Horatius.

Lucretius lib. 2.

-animalia cum ſint.

Atque animalibu' ſint mortalibu'una eademque.

pro, vnum, & idem, quod animalia mortalia ſunt.

Et lib. 3.

-quorum vnus Homerus.

Sceptra potitu', eadem aliis ſopitu' quiete eſt.

pro, eadem, qua alii. Et lib. 4.

Nempe eadem facit, & ſcimus facere omnia turpi.

pro, eadem, quæ turpis. Horatius autem in libro de Arte poetica ad Piſones: (ſic enim malo appellare, quam, vt quidam, epiſtolam, ex Quintiliano lib. 8. cap. 3. Diomede lib. 3. cap. 1. Donato in Terent. Adelph. actu 5. ſc. 4. Seruio in Virg. Aen. libr. 1. & Probo, Cariſio tamen lib. 2. aduerſante.)

Inuitum qui ſeruat, idem facit occidenti.

pro, idem, ac ſi occideret.

Item Sophocles in Aiace:

ὑμεῖς δ' εἰ ταῦτα τῇδέ μοι τάδε
ξυμφέρει.

Et in Tyranno:

-ἦν γὰρ θυρεθὴ λέγων.
σοὶ ταῦτ', ἐγὼ δ' ἂν ἐκπεφθύγοιμεν πάθος

Euripides quoque apud Gellium lib. 13. cap. 24.

Δις ταυτὸν ἡμῖν εἶπεν ὁ σοφὸς Αἰσχυλος,
Ἧκω γὰρ εἰς γὴν φησὶ, καὶ κατέρχομαι.
Ἧκω ὃ ταυτόν ἐστι τῷ κατέρχομαι.
Νὴ τὸν δι' ὃν εἴ τις εἶπεν γειτονι,
Χρῆσον σὺ μάχαιραν, εἰ δ' ὄπλιν, πάρδοπον.

Et Xenophon in Cyri Pædia sic:

Τὸ αὐτὸ ἡμῖν ἀσθυλεται.

& insta in eadem sæpe.

Item Isocrates Ἀπολλωνιάτης in oratione πρὸς Δημόνικον:

Ταυτα πάσχει τοῖς ἄρμασι.

Et Aristoteles in libro de Arte poetica:

Αὐτὸς ἂν εἰη μιμητης Ομήρῳ Σοφοκλής.

Et Rhetoric. lib. 3

Εφη ὁλὲ, δικᾶν σὺ ταυτὰ τὰλλις ἔθα.

150. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutē verba adderent. in Catilina 64 Compertum ego habeo, milites, verba virtutē non addere, neque ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Et Xenophon li. 3.

Κύρα παιδείας.

Οὐδεμία γὰρ ἄτως ἔσται καλὴ παραινεσις, ἥτις τὰς μὴ ὄντας ἀγαθὰς, ἀνθήμερον ἀνάσαντας, ἀγαθὰς ποιήσει.

150. A. Manlium. Manlium Plinius nominat lib. 33. cap. 1.

151. Neque belli patrandi cognouit.) Sic Priscianus legit, subaudiens Causam: sic & antiquus Fulúij liber. quomodo & Liuius libr. 5. & Hirtius de bello Alexādrino locuti sunt. quod ab alijs quoque animaduersum est. His verbis hæc est subie-

subiecta sententia: Neque ad bellum patrandum pertinere cognouit.

156 *More humanæ cupidinis ignara visundi.* pro, visundi ea, quæ ignorantur. Sic Gellius lib. 9. cap. 12. & Nonius in verbo Ignarus recitant. Quo modo Virgilius locutus lib. 10. Ignarum Laureus habet ora Mimanta. & Tacitus lib. 2. Per occulta, & vigilibus ignara. & lib. 3. Non sibi quidem ignara, quæ vulgabantur. & lib. 12. Nihil tam ignarum barbaris, quam machinamenta, & astus oppugnationum. & idem Salustius, 117. Regio, hostibus ignara. Gnarus item, pro cognitus, apud eundem Tacitum: Idque nulli magis gnarum, quam Neroni. &, Campos madentes, & ipsis gnaros.

158 *Sulla gentis patriciæ nobilis fuit, familia propeiam extincta.*) Seruius lib. Aen. 7. Sylla patriciæ gentis fuit, familia iam extincta. &c.

160 *Vix decima parte die reliqua.*) antea in vulgatis, Diei, legebatur, quemadmodum est in Fuluij libro, Dei, emendaui ex Prisciano lib. 8. & Gellio lib. 9. cap. 14. cuius hæc sunt: Ego in Iugurtha Salustij summæ fidei, & reuerendæ, vetustatis libro, Die, casu patrio, scriptum inueni. verba hæc ita erant: Vix decima parte die reliqua. non enim puto argutiolam istam recipiendam: vt Die, dictum, quasi, Ex die, existimemus. Supra quoque, 117. Et iam die vesper aderat, pro Diei. Non enim assentior Fuluij libro, in quo Diei scriptum est: i tamen littera, quasi errasset librarius in scribendo, superscripta 169. Vbi castra locata, & die vesper erat. Quo item in loco Diei habet Fuluij liber. Acie quoque, pro aciei, dixit idem Salustius historiam libro primo: quod patet ex Prisciano, Seruio, & Probo.

160 *Pars equos adscendere.*) Fronto, Escendere, legit. In quo suspicarer mendum inesse, nisi

ab eo litterarum ordinem seruatum viderem. Hæc enim recitat in verbo, Escendo.

160 *Obtruncare multos.*) sublato verbo, Alios, quod in vulgatis libris erat, in quibus legebatur, Alios obtruncare, multos contra &c. mutata etiã distinctione, locũ, vt opinor, illustraui. Quam correctionem eidem Fuluij libro deberi fatẽdũ est.

161 *Dein custos pleno gradu in collẽ subducit.* Apud nonium, Cunctos, legitur, hæc recitantem in verbo, Subduco. De pleno autem militum gradu videndus Vegetius lib. 1. cap. 9. & epistola Trebonij 16. lib. 12.

162 *Tubicines simul omnes signa canere.*) Pro. Signa, erat in vulgatis libris, Tuba. Est autem absurdum, si dicas, Tubicines tuba canere. Nam, si tubicines sunt. Quis dubitet, quin tuba canant? Itaque reposui, quod scriptum vidi in antiquissimo Fuluij libro. Tubicines autem signa canunt, cum tubarum clangorem spiritu excitant. Paulo ante dixit, Ne signa quidem canere iubet & in Catil. 66. Signa canere iubet. Vtroque enim modo dici potest, Signa canũt, vt signa sit nominãdi casus & tubicines signa canũt, vt sit accusandi casus. Tubæ vero signa vocantur, quia militibus signum dant, quid eis agendum sit. Nam, si referre, aut inferre pedem oportet, si consistere, aut locum, ordinemue mutare: varie signa canunt.

165 *Iam à principio inopi.*) Inopi, non legitur in quibusdam antiquis libris. Et sane abesse protest incolumi sententia.

166 *Copia facta mittendi.*) verbum, Mittendi, sustulimus, tanquam glossema, opinionem nostram confirmante Fuluij libro.

167 *Nam etiam tum largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens.*) Hæc ex Pacuuij Duloreste à Nonio recitã

ri video in verbo, Munes, vt fortaſſe uel à Pacuuio Saluſtius hoc ſumpſerit, vel aliquid in Nonio deſideretur. In quo etiam pro, Nam etiam tum, Animum quæ tum, mendoſe legitur.

169 *Ab inermis pedibus.*) antea, Inermibus. Ego, Inermis, repoſui, ex Nonio, hæc recitante in cõmentariolo de mutata declinatione.

171 *Sed ego comperior, Bocchũ non magis Punica fide. Quam ob ea, quæ prædicabat, &c.*) ſic emendaui ex Fuluij libro, & Priſciano lib. 8. Quomodo ſupra locutus III. Metellum magnum & ſapientem virum fuiſſe comperior. & Tacitus 4. Hunc ego Lepidum temporibus illis grauem, & ſapientem virum fuiſſe comperior. Sed & Gellius: Verum eſſe competior, inquit, quod quoſdam bene literatos homines dicere audiui. Vide pag. 111.

174 *Vultu, colore, ac motu corporis, pariter atque animo varius.*) Fuluij liber: Vultu corporis pariter atque animo varius. Seruius Aen. 7. Vultu, & oculis, pariteréque animo varius. Alij: Vultu pariter corporis, atque animo varius.

174 *Quæ ſcilicet, tacente ipſo, occulta oris immutatione, patefeciſſe.*) Fuluij liber: Quæ ſcilicet, tacente ipſo, occulta pectoris ſpecie oris patefeciſſent. Alij: Quæ ſcilicet, ipſo tacente, occulta pectoris oris immutatione patefeciſſe. Vel Quæ ſcilicet, tacente ipſo, occulta oris immutatio patefecit.

IN ORATIONEM LEPIDI.

177 Eſt ne iuris reliqui aliud, excuſi habent meli oris notæ. In his Robert. Steph.

178 *Relegati in paludes.*) hæc Fronto ex primo hiſtoriarum in, Relegat in illum locum: in quo pro Relegati, Relegat, mendoſe legitur.

178 Res secundæ mire sunt vitijs obtentui.) Seneca Controuersiarum lib. 5. contr. 25. Cum sit præcipua in Thucydide virtus breuitatis, hac eum Salustius vicit, & in suis illum castris cecîdit. Nam in sententia Græca tam breui, habes, quæ saluo sensu detrahas: deme vel....vel...deme; constabit sensus, etiam si non æque comptus, æque tamen integer. At ex Salustij sententia nihil demi sine detrimentis sensus potest. Titus autem Liuius tam iniquus Salustio fuit, vt hanc ipsam sententiam & tãquam translatam, & tanquam corruptam, obijceret Salustio. Nec hoc amore Thucydides facit, vt illum præferat: laudat, quem non timet, & facilius putat, posse à se Salustium vinci, si ante à Thucydide vincatur. Hæc Seneca: ex cuius verbis admonemur, Thucydidis locum nobis quærendum esse, quem Salustius imitatus est. Eadem apud Demosthenem sententia, qui & ipse Thucydidem assidue in manibus habebat, Olynth. 2.

Ἀλλ', ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, νῦν μὲν ἐπισπεῖται τύχης τὸ καλῶς θεῖναι, αἱ δὲ ἀνθρωπίναι διανοίαι λειναὶ συγγράφαι, καὶ συνιάσασθαι τὰ ἑαυτῶν ὀνείδη. εἰ δέ τι πλαισεῖται τότε ἀκριβῶς ἅπαντ' ἐξεταθήσεται.

IN ORATIONEM PHILIPPI.

179 In periculis alij habent: in his Rober. Steph.

180 At scilicet eis, qui ad postremum vsque legatos, pacem, concordiam, & alia huiuscemodi decreuerunt gratiam habeo peperisse.

183 Torpedo animos oppressit.) Priscianus, hunc locum ex 1. hist. recitans, cum lectione impressa facit. Apud Nonium vero in verbo, Torpedo,

do, pro Oppreſſit, Obrepſit ſcriptum eſt.

183 Cuius in Vrbem reditu decus, atque ordines omnes interierunt.) Fuluij liber: Cuius in Vrbem reditu decus ordinis huius interijt. Quod pro bo.

183 Ita alij excuſi Equidem, inultam, parue mutatione, libentius legerem.

IN ORATIONEM C. COTTAE COS.

185 Montis iuga, alii legunt, non male. & paulo poſt, Mors ingenuo corpori, &, finem vitæ fecerit.

IN ORATIONEM MACRI.

187 *I. Cincius.*) Pedianus 3. Sicinium nominat. Quomodo & in antiquo Fuluii libro ſcriptum poſtea animaduerti.

187 *Quam vos iniuria pertæſum eſt.*) hæc ex 3. hiſt. recitat Fronto in verbo, Tædet.

188 *Quo tribunos plebei modo patricium magiſtratum.*) mendoſus locus. Quod ſi legas. Quō tribunis plebei mandando patricium magiſtratum, mendum tolletur, & ſententia patefiet. Fuluij liber, Quos trib. &c.

189 *Neque ego vos vltum iniurias hortor.*) & hæc recitat Fronto, ex eodem hiſt. libro, in Hortor omiſſo verbo, Ego.

189 Repetitę res, cum clarę eſſent, clarigationem id veteres appellabant. Plin. 12. 1.

189 *Munia veſtra penſantur &c.*) totus hic locus valde perturbatus. Neque tamen ex antiquo

libro, qui valde à vulgatis omnibus dissentit, elicere quidquam potui, quod sententiam illustraret. fortasse in hoc fœlicior erit aliorum industria. Ego vt in antiquo libro scriptum vidi, ita testatum relinquam. Est autem in eo sic : In vnia vestra pensantur: qua tamen quin is modis libertatem omnium æstimauere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. Neque vtilis exiguitate mors prohibetur. senescunt vires, sic vt neque absolui cura familiari tam parua res. Et ignaui quisque tenuissimas perfrustratur, quæ tamen, quamuis ampla, quoniam seruitij pretium ostentaretur. &c.

190 *Neque enim ignorantia claudit res.)* hæc recitat Donatus in Ter. Eun. actu. 1. sc 3.

IN EPISTOLAM POMPEII.

191 *Vtrũ censet is me vicem ærarij præstare?)* Diomedes lib. 1. cap. 4. ex. 3. hist. recitat, Vtrum vicem me præstare creditis.

IN EPISTOLAM MITHRIDATIS.

195 *Inter me, atque Lucullum prœlijs, inopia rursus ambos incessit.)* hæc ex 4. hist. Charisius libro 1. recitat, in quo, Prope, pro, Prœlijs, mendose legitur in uulgatis libris.

195 *Meis militibus, procul ab domo, paruo labore, per nostra corpora bellum conficere.)* hæc Charisius lib. 2. ex 4. historiarum sic recitat : Meis militibus, belli prudentibus, procul ab domo, per nostra corpora bellum conficere.

AD

AD CAESAREM DE REP. ORDINANDA.

204 *Reliquum est, optare vti, quæ tibi placuerint, ea dij immortales approbent, beneq; euenire sinant.)* sic 216. Quæ mihi vtilissima factu visa sunt, quæq; tibi vsui fore credidi, quam pauciſſimis potui, perscripsi, ceterum deos immortales obtestor vt, quocunque modo ages, ea res tibi, reique pub. prospere eueniat. Et Demosthenes Olynth. 1. Χρησὰ ὑπαντες εἰνεκα. Et 3. Σχεδὸν εἰρηκα, ἃ νομίζω συμφέρειν. ὑμεῖς δὲ ἔλοισθε, ὅ τι καὶ τῇ πόλει, καὶ ἅπασιν ὑμῖν συνοίσειν μέλλει.

IN PORCII DECLAMATIONEM.

232 *Qui coitiones vllas clandestinas.)* sic emendaui: cum antea in peruulgatis libris, Cōciones legeretur.

IN ORATIONEM IN SALVSTIVM

260 *Neque aliter vexauit, ac debuit.)* nihil muto. Vixit, tamē, pro Vexauit magis placeret

260 *Nominis perditi, ac notissimi.)* Quid, si legas, Homines, perditi, ac notissimi?

INDEX RERVM, ET VERBORVM MEMORABILIVM.

ABORIGINES cum Troianis Romam condidere 18. genus hominum agreſte, ſine legibus, ſine imperio, liberum atque ſolutum. ibidem
Adherbal, Micipſæ filius 72.75. prœlio vincitur à Iugurtha. 78. victus Romam contendit 78. eius verba in ſenatu 79.80. vbiuis tutior, quàm in ſuo regno 81. à Iugurtha vincitur 89. eius ad Iugurthã legati, de iniurijs querentes. ibi. Cirtham profugit 89. Copias aduerſus Iugurtham parat 89. eius litteræ in ſenatu recitatæ 91. deditio 93. interitus. ibidem
Adoleſcentium animi molles, & ætate fluxi 24
Adrumetum, à Phœnicibus conditum 87
Aduerſæ res etiam bonos detrectant 119
Aedes Concordiæ. 47
Aemilius Scaurus à Iugurthæ largitione ſe continet 84 eius mores 84 à Iugurthæ legatis corrumpitur 95
Aeneas 18
Aes alienum, pro argento, ære ſolutum 38
Aes grande conflare 24
Aethiopes 88
Africæ ſitus, & deſcriptio 85. eam qui primo incoluerint, ibidem. à Getulis & Libybus poſſeſſa 86 eius pars prouincia P. R. 88.92. eius pars inferior à Numidis poſſeſſa. 86.87
Albinus Cõſul ad bellũ proficiſcitur 104. eius caſtra à Iugurtha circũuẽta 105 eius exercitus qualis 111
Alcibiades ab Athenienſibus à bello reuocatus ad dicendam cauſam 233
Aliena largiri, liberalitas. 57

Allobroges ad coniurandum ab Vmbreno ſolicitati, 43. à coniuratis iuſiurandum poſtulant, 45. iiſdem ob coniurationem detectam, præmia decernuntur. 50
Ambitio vitium virtuti propius, quam auaritia. 21 corrumpit animos ibid. bonorum famā lædit 159
Amici officio fideque parantur. 76
Amicitia firma idem velle, idem nolle 28. non idem quod factio 98. in diuerſis mentibus eſſe non poteſt. 100
Animus diuinus 14 eius atque corporis dotes, & munera ibidem, inſolens malarum artium 16. in conſulendo liber neque delicto, neque libidini obnoxius 58. vitæ mortalium dux, atque imperator 68. cupidine cæcus ad inceptum ſcelus rapitur 93. ignauia, atque ſocordia corruptus 97. cupienti nihil ſatis feſtinatur 129. ferox, praua via ingreſſus, vbi conſueta non ſuppetunt, quæ efficiat 201. in aduerſis rebus, quam in ſecundis, maior 204
Annius Caius, Leptitanorum præfectus 139
Annius Lucius, & Lucilius tribuni. pl. magiſtratum continuare nituntur. 104
Annius Quintus coniuratus 26
Antiochus decem millibus talentorum à Philippo ſpoliatus 194
Antonius C. Conſul 32. Catilinam cū exercitu perſequitur 40
Antonius M. orator excellens 218
Appij dictum, Fortunæ ſuæ quiſque faber 197
App. Claudius interrex 184
Aquila, Catilinæ vexillum 66
Archelaus Mithridatis incœpta impediuit 194
Ariſtonicus, Antiochi filius in triūphū ductus 194
Armeniorum origo 86
Aſia, à Romanis obſeſſa 194
Aſpar Numida 170
Athenæ ſuam celebritatem ſcriptoribus debent 20

vrbs doctissima atque eruditissima 233
Athenienſium triginta tyranni 54
Auaritia pecuniæ ſtudium habet 21. corpus animumque virilem effeminat ibid. bellua fera, immanis, intoleranda 210
Auentinus mons, bis à plebe occupatus in ſeceſſione 87. & in fragmentis lib. 1.
Aueto, pro valeto 39
Aurelia Oreſtilla, Catilinæ coniux. 24
Antronius Publius coniuratus 25. conſul deſignatus 26. ambitus condemnatus ibidem

B

Bæbius Caius à Iugurtha corrumpitur 102
Bellienus Lucius prætor 167
Belli dolus 15. ſæuitia 54
Bellorum cauſa dominandi libido 15
Bellum pace mutare, victoris in manu eſt 65. ex arbitrio cuiuſuis ſumitur, at non ponitur 143. Cæſaris aliorum pace mollius 197.
Bellum Cimbricum 66. ciuile 71. Gallicum 174. Macedonicum 193. maritimum atque Mithridaticū 42. Mithridaticum periculoſiſſimum 222. Punicum 193. Romanos in officio retinuit 108. ſeruile Capuæ, & in Apulia 35
Beneficij, quam maleficij immemorem eſſe multo præſtat 103
Beſtia Lucius coniuratus 26
Beſtia Lucius Numidiam prouinciam conſul ſortitur 94. auaritia corrumpitur 95. eius de deditione conſilium cum Iugurtha 96. exercitum in Africam parat 94. 95
Bithynia direpta 194
Bocchus Maurorum rex 88. eius vxor, Iugurthæ filia 141. eius cum Iugurtha neceſſitudo 142. eum Iugurtha aduerſus Romanos incitat 142. cum Iu

gurtha coniungit exercitum 160. eum à bello desistere legati Metelli hortantur 143 Syllæ respondet 166. eius purgatio ad Romanorum expostulationem ibid. eius legati à Iugurtha corrumpuntur ibid. à Getulis spoliati, pauidi, sine decore ad Syllam profugiunt 167. sæpe à Mario Romanorum amicitiam petijt 168. ei Romanorum amicitia datur ibid. eius Punica fides 171 cum Sylla per interpretem agit ibid. Iugurthæ insidias tendit 174 Romanis Iugurthā tradit. ib.
Bomilcar Massiuæ insidias tendit, eumq; obtruncandum curat 103. reus ex æquo, & bono ibid. reum Iugurtha in Numidiam mittit ibi. vadibus datis, iudicium fugit 126. ei Metellus persuadet, vt sibi Iugurtham tradat ibid. à Metello corrumpitur ibi. eius epistola ad Nabdalsan 133. eius in Iugurtham insidiæ detectæ 134. a Iugurtha necatur 134
Bona aliena largiri, liberalitas 57
Brutus, D Semproniæ maritus 43. eius domus coniurationis haud inscia ibid.

C

Cabira 195
Cæsar Statilium custodit 48. Pontifex max. creatus Catulo deiecto 50. ei Catulus, & Piso infensi 49 eum Cicero inter coniuratos nominare noluit, ibid. eius sententia de coniuratis 51. 52. 53. eius natura, & mores 61. eius, & Catonis comparatio ibid. eius bellum aliorum pace mollius 197. eius victoria ciuilis 199. eius laus 204
C. Annius, Leptitanorum præfectus 139
C. Bæbius à Iugurtha corrumpitur 102
C. Cornelius coniuratus 26. pollicetur se Ciceronē confodere 34
C. Cotta vouit se patriæ 185. eius consulatus, ibid.

C. Gac-

C.Gracchi cædes 97.228
C.Iulius in Apuliam à Catilina mittitur 133
C.Marius Aquilam bello Cimbrico habuit 66
C.Memmius tribunus pl.deſignatur 94. eius facundia 96.oratio ad populum 97.rogatio 101. Iugurtham præſentem ad populum accuſat 102
C.Murena in citeriore Gallia plures coniuratos in vincula coniecit 44
Callicratides claſſem amiſit 227
Calphurnius cõſul acriter Numidiam inuadit 94 à Iugurtha corrumpitur 95
Capitolium incenſum viginti annis ante coniurationem Catilinæ 48
Capſa, ab Hercule condita 152.oppidum Numidiæ magnum & validum ibidem.eius, & Thalæ ſitus & cõllatio ibid. à Mario expugnatur, atque incenditur 154
Capua municipium 36
Carthago æmula imperij Romani à ſtirpe interiit, 21.eius laus 87. deleta diſcordiam Romæ peperit, 178.pleræque Africæ imperitabat 139
Caſſius Longinus coniuratus 25.45.
Caſſius Lucius prætor ad Iugurtham mittitur 101
Catabathmos 85.87
Catilina reip. inſidiatur 17. eius mores, & ingeniũ 17.223.243.244.eius ſocij 23.24. Nobilem virginem, Veſtæ ſacerdotem ſtuprauit 24. eius vxor Aurelia Oreſtilla ibid. filium necauit ibid. eius conſcientiam vultus arguit ibid. repetundarum reus prohibitus petere conſulatum 26. eius oratio ad conſcios coniurationis 28 29. Ciceroni inſidias machinatur 33. conſulatum petit ibid. Lege Plautia interrogatus ab L. Paulo 36. eius reſponſio ad Ciceronis orationem in ſe inuehentis ibidem paratus ad diſſimulanda omnia ibid. patricius 17.& 36.in Manliana caſtra noctu proficiſ-

ficiſcitur 37. eius literæ ad Q. Catulum 39. ad cōſulares 38. hoſtis à ſenatu iudicatur 40. eius exercitus 62. 63. fugam in Galliam parat 63. ſeruitia repudiat ibidem, duobus exercitibus clauditur ibid. eius verba ad milites 64. fortiter pugnans occiditur 67. eius domus ſacrarium ſcelerū 223 ſcelera ibid & 224. in conſulatu repulsa 222. nocturnus imperator 227. eius ambitio, ſimultas, 234-235. facetus 242 à Cæpionis amicitia defenditur 243.244

Catonis de coniuratis oratio 56. eiuſdem ſententia 60. naturæ, ac mores 61.62. eſſe, quam videri bonus malebat 62. eius dicendi voluptas 219. Scipioni coætaneus ibid.

Catulus à Catilina literas accipit 39. eius & Cæſaris inimicitiæ 49 Sylla ſæuior 188

Ceparius coniuratus 47

Cethegus coniuratus 25. captus, familiæ, atque libertorum implorat opem 50. audax ibid. eius vita 230, ipſe, & Lentulus coniurationis capita ibid. terribilia portenta ciuitatis 239

Cicero conſul 32 homo nouus 16. 17. inſidijs petitur 31. inquilinus ciuis vrbis Romæ 37. vrbis præſidio eſſe iuſſus 46. Allobroges inſtruit, vt iuſiurandum obſignatum ad ciues perferendum exigant 45 Senatum in ædem Concordiæ conuocat 47. de captis in ponte Miluio dubius ibid. de coniuratis in ſenatu refert 35.50

Cimbricum bellum 66 eius præda 177

Cincius ſiue Sicinius Lucius de tribunicia poteſtate loqui auſus 187

Cinnæ in vrbē reditu omnes interierunt ordin. 183

Cirtha oppugnatur à Iugurtha 90.91. 142. Iugurthæ tradita 93

Ciuem Romanum verberibus cædi, nefas 53

Ciuilis belli cauſa 71

Ciuis nomen quis mereatur 228

Cn. Piſo factioſus 26. in Hiſpaniam citeriorem miſſus 26. cuſtos publicarum cæremoniarum 239
Comedere bis die, vitio datur 203
Comitia 32. 33. 104
Concordiæ ædes 47
Concordia paruæ res creſcunt 76
Cõiuratio Catilinæ ex quibus conflata 23. 24. 25 220. 221 prima 26 ſecunda ibid. eius pignus, ſanguis humanus hauſtus 30. coniurationis cauſa, æs alienum 38. patefacta 44. & 50. viginti annis poſt incenſum Capitolium 48. in domo Leccæ concoquebatur 220. 225 230
Coniuratorum catalogus 25. eorum partes, & ſuum cuiuſque munus 45. conijciuntur in carcerem 48. in carcere necantur 62
Conſcientia mala digna ſe timet 227
Conſilium 14
Conſilia in re militari 212
Conſilia praua ſæpe magis quam bona, proſpere euiunt 204
Conſuetudo in naturam vertitur 145
Conſulibus Romę imperantibus, quantum Reſp. creuerit 19
Conſul vel à ſenatu, vel a populo ſummam poteſtatem accipit 35
Conſul deſignatus ſententiam primus rogatur 51
Conſularis poteſtas 35
Conſulatus petendi legitimi dies 26
Conſulatus ante C. Marium nouo homini nemini mandatus 128. 135
Conſultantes de rebus dubijs, odio, amicitia, ira, atque miſericordia vacare debent 51
Conſultores peſſimi, ira, atque cupido 129
Conſultoribus incepta praua noxę 179
Conſulto, prius quam incipias, vbi conſulueris, mature facto opus eſt 14

Cornelij tres fato Romæ regnaturi 47
Cornelius ſcriba 177
Cornelius Lucius, cuſtos publicarum cæremoniarum 239
Cornificius Quintus Cethegum cuſtodit 48
Corporis & animi dotes, & munera 14
Corporis bona facile dilabuntur 69
Corpus homini cum belluis commune 14
Craſſus Lucius, orator ſummus 218
Craſſus Marc. Pompeio inimicus 27. Gabinium cuſtodit 48. coniurationis conſcius iudicatur 26. & 49. malorum patronus 49
Cupido atque inuidia, conſultores peſſimi 129
Curę magnæ, magna merces eſt 202
Curius Quintus coniuratus 26. ſenatu motus à cēſoribus probri gratia 31. eius cum Fuluia conſuetudo ibidem, coniurationem patefecit ibid. et 33. 34.
Cyrenæ, colonia 187
Cyrenenſes magni, atque opulenti 139. quando maxime floruerint 140. eorundem cum Pœnis de finibus conditiones initæ ibid.
Cyrus in Aſia bella gerere primus cœpit 15

D

Dabar, ex gente Maſſaniſſæ 170. Maſſugradę filius ibid. interpres inter Bocchum & Syllam 171
Damaſippus, iuſſu L. Syllæ, iugulatus 54
Decemuiri Athenas profecti legum cauſa 233
D. Bruti domus coniurationis haud inſcia 43. eius vxor Sempronia ibid.
Deorum auxilia quibus parentur rebus 59. eorum voluntates mutabiliſſimæ 231
Diſcordia res maximæ dilabuntur 76
Diuitiarum gloria fluxa 14. quo modo decori habeantur 74. 203. iniuriarum ſuſpicioni obnoxia
Domi induſtria, foris iuſtum imperium 59

Domitij Lucij vita 211
Druſus, ob tyrannidis ſuſpicionem, morte mulcta-
tus 228
Druſus Lucius, patronus nobilitatis 209
Ducum aduerſus coniuratos catalogus 35

E

Egeſtas, & fames 192
Elephanti 40 a Romanis interfecti 118
Epiſtola Adherbalis in ſenatu recitata 91. Bomilca-
ris ad Nabdaſſam 134. Catilinæ ad Catulum 39.
Lentuli ad Catilinam 46. Scipionis ad Mici-
pſam 75
Equidem ſcitis, latina locutio 64
Equites R. cum telis circum ędem Concordię 50. Cę
ſari gladijs minitantur ibid. iiſdem indignum,
regnum peregrinorum ſatellites agere 130. 175
Equis, viris amiſsis 213
Etruria, propter Syllæ dominationem, egeſtate la-
boras 34. infamis latronibus ibidem
Eumenes 194
Exempla mala ex bonis initiis orta 54
Exercitus R. quo modo mollis euaſerit 22

F

Fabij Maximi verba 71
Fabius Sanga, Allobrogum patronus 44
Factio non idem, quod amicitia 98
Famæ magis quam iræ, conſulendum 52
Fama popularis, pro oraculo 223. neq; temere vn-
quam naſcitura, neque temere occaſura ibid.
Fames, miſerrima omnium mors 191
Familiæ gladiatoriæ 36
Fauonius Marcus, ciuitatis onus 212
Fœneratores paci publicæ officiunt 201
Fides 192
Fœdus nullũ ſenatus populiąue R. iniuſſu fieri po-
terat

terat 349
Fortitudo quę 106
Fortuna ſimul cum moribus immutatur 15. in omni re dominatur 20. humana pleraque regit ibidem. & 165. nihil vel eripere vel largiri poteſt 88. meliores ſequitur 183
Fortunę ſuę quiſque faber, Appij dictum 197
Fufidius, honorum omnium dehoneſtamentū 178
Fuluia, nobile Q. Curij ſcortum 31. coniurationē detexit. ibidem
Fuluius Nobilior coniuratus 26. ad Catilinam proficiſcitur 42. à patre necari iuſſus ibidem
Fuluius Flaccus, ab Opimio conſule occiſus 84
Furibundus. 37. 215. 230

G

Gabinia lex contra clandeſtinas coitiones 232
Gabinius Publius coniuratus 26. 43
Galbę dicendi vis. 218
Gallica gens bellicoſa 43. infeſtiſſima Romano nomini 58. armis pręſtans 60. apud Romanos formidoloſa 174
Gallicum bellum 174
Caudę, Manaſtabilis filio, Maſſaniſſę nepoti, regios honores Metellus negat 129
Getuli initio Africam habuere 186. ferarū more viuentes ibid. eorum ſitus ibid. mores ibid. genus hominū ferum, & incultū ibid eos armis aſſuefacit Iugurtha 141. à Mario fuſi, fugatiąue 162
Glabrionis Lucij, ſica deprehenſa 219
Gladiatorię familiæ 36
Gloriæ itinera duo, pacis ſcilicet, ac belli 15
Glorię certamen. 30
Gloria inuidiam vincere difficilimum 75
Gloriam inuidia ſequitur 127
Gloria maiorum poſteris lumen 147

Gloria induſtria alitur 210
Gracchus ab Opimio conſule occiſus 84
Gracchi, plebem in libertatem vindicare conantes, occiduntur 109
Gracchorum cædes 109.228
Gracchi Caij lex de vocandis ex quinque claſſibus centurijs 210
Græci verberib⁹ animaduertebant in ciues 55. facũdia Romanis priores, non item virtute 60
Guluſſa & Manaſtabal, fratres, morbo abſumpti 72

H

Hanibal Romanos afflixit 72
Hercules in Hiſpania perijt 86
Herennius à Pompeio cum exercitu deletus 192
Hiempſal, Micipſæ filius 72, natura ferox, Iugurthã deſpiciens 76. eius graui⁹ dictum Iugurtham exaſperat 77. occiditur 78. eius caput ad Iugurthã refertur ibid. Africæ rex 85. eius libri Punici ibid.
Hippo, à Phœnicibus condita 87
Hiſtorias ſcribere, cur arduũ 16. magno vſui eſſe ibi.
Hominis partes duę, atque vtriuſque partis munera 14 & 69. eius induſtria belluarũ vim ſuperat 68
Homo adoleſcens 41.59.73.201
Hortenſij Lucij, eximia charitate viri, de Catilina ſententia 242.243
Humana pleraque fortuna regit 19.165

I

Ignara, pro ignota 117.156
Ignauia nemo immortalis factus 150
Imagines maiorum ad virtutem accendunt 71
Imperandum quam optimis 197
Imperatorem agere, arduum admodum 145.146
Imperium quibus artibus retineatur 15
Imperio maximo maxima ineſt cura 186

Imperia crudelia acerba magis, quàm diuturna 199
Incepta praua consultoribus noxæ 179
Indici coniurationis præmia constituta 35
Industria gloria alitur 210
Ingenium præstat viribus 14. in bello plurimum potest 14. socordia torpescit 69. magnum res paruas attingere nequit 202
Iniuriæ cuique suæ graues 52
Iniuriam facere, summo imperio vti 25
Instituta vetera corruptis morib' ludibrio sunt 201
Interrogare, pro in iudicium vocare 36
Inuidia ex opulentia oritur 18
Inuidiam gloria vincere difficilimum 75
Inuidia gloriam sequitur 121
Ira atque cupido consultores pessimi 129
Iracundia apud alios, in imperio superbia 53
Italiæ vastitas ex bello ciuili 71
Itali suffragia ferebant 106.107
Italos necari iudicio, leges permittebant 133
Iudicijs acerbis ciuitas magis vastatur, quàm corrigitur 201
Iugurtha qualis 72.73.84, Ipsius Numidarũ regis bellum magnum, atrox, varia victoria 71. Manastabilis filius ex concubina Massanisæ nepos 72. à Micipsa patruo filij loco habitus ibidem, eius genus, mores studia, & ingeniũ 73.74. auxiliaribus copijs in exercitu Romanorum prefectus 73. quib' coniecturis regnum sibi polliceatur 74. Romanis charus 74. Scipioni, propter virtutẽ acceptus ibi. à Scipione laudatur ibid. & 75. adoptatur à Micipsa 71. & 80. 90. Micipsæ decreta rescindi oportere contendit 77. eius ira, & insidiæ in Hiempsalem 77. Romanos largiendo fatigat 79. pugna Adherbalem vincit, Numidia potitur, legatos Romam mittit 78. excusatur à legatis 83. & 84. largitionibus meliorem regni partem sortitur 84. & 85.

Opimium corrumpit 84. Cirtham obsedit 89. Adherbalis regnum inuadit 88. Adherbalem vincit 89. ipsius, & Adherbalis cõparatio 88. Cirtha potitur. 93. in Adherbalis amicos, ac propinquos crudelitas ibid. quam potens gratia, & largitione 94. sæuitia 93. cruenta de Adherbale victoria ibid. cum L. Cassio Romam venit 101. Bæbium tribunum pl. corrumpit 101. præsens à Memmio ad populũ accusatur 101. Italia decedere iussus 183. eius vades quinquaginta ibidem. Cum Aulo, Albini consulis fratre fœdus facit, Romanos incolumes sub iugum missurum 108. peritia in re militari 113 eius legati ad Metellum supplicatum missi ibid. adhortatio ad milites 114. vincitur 117. exercitum amittit ibidem, & 118. pabulum & aquam corrumpit 121. Bomilcaris perfida suasione deditionem facit 126. & 127. imperata sibi à Metello nihil cunctatus facit ibid. bellum resumit 127. Bocchum regem generum ad bellum Romanum compellit 141. eius filia, Bocchi regis vxor 141. exercitum Getulorum in vnũ cogit 141. Getulos armis assuefacit ibid. à Mario armis exutus 151. occisis equitibus vix elupit 164. apud Numantiam latinam linguam didicit ibid. cõdiciones quidem accipit Mario tamen diffidit 173. mutat subinde cubiculum contra insidias 135. proditur Romanis à Boccho ibid. vinctus traditur Syllæ 174

Iulius Caius in Apuliamà Catilina mittitur 33

Ius gentium, & æquum bonum, diuersa 103

Iunius Silanus sententiam primus rogatur 51

L.

Lacedęmonij in Græcia bella gerere primi cœperũt 15. Athenienses vicere 54

Lamentationes hominum feræ 227

Læcęę in domo coniuratio cõcoquebatur. 220. 229. 230.

Laris oppidum 153
Latini ſuffragia ferebant 106,107
Legatorum catalogus, qui regnum Numidiæ diuiſum mittebantur 84
Legati Adherbalis ad Iugurtham, de iniurijs querentes 88
Legati Bocchi à Iugurtha corrumpuntur 166. à Getulis ſpoliatj, pauidi, ſine decore ad Syllam profugiunt 167
Legati C. Manlij ad Q. Martium 31
Legati à Iugurtha ad Metell. ſupplicatũ miſſi 112.
Legati Iugurthæ Adherbalem Romæ falſo deferũt 83. S.P.Q.R. pecunia corrumpunt 84
Legati Metelli Bocchum à bello deſiſtere hortantur 143
Legati Romanorum ad Iugurtham 92. Adherbalem, & Iugurtham arma deponere iubent 92. Iugurthæ vt diſcedat ab armis imperantes fruſtra diſcedunt 93
Leges pro vita ciuium R. 53.55
Legis præſidium à prætore debitoribus ereptum 38
Legum Romanarum ſuprema potentia 207
Leges ex libidine imperantur 185
Lentulus Sura, coniuratus 25
Lentulus cum exercitu in agrum Fæſulanum ire parat 44
Lentuli epiſtola ad Catilinam 46
Lentulus coniuratus, prætor 47
Lentulum, quia prętor erat, conſul manu in ſenatum ducit 47
Lentulus coniuratus Lentulo Spintheri in cuſtodiam traditus 48
Lentulus patricius, & conſularis in carcere necatur 62
Lentulo frangitur gula laqueo 62
Lentulus ex libris Sibyllinis ſibi regnum Romanũ

pollicetur 47.259
Lentulus opifices, & seruitia eripere solicitat 50
Lentuli ignauiam Catilina increpat 65. Romæ nouarum rerum studiosos solicitat 42. eius somnus 141. audacia 37. ipse & Cethegus coniurationis capita 230. idem, & Cethegus terribilia portenta ciuitatis 259. eius vita. 240
Lepidus latro proconsul 180. exercitum ad vrbem ducit 183
Leptitani, Romanis semper fideles 139. ad Bestiam, amicitiam rogatum miserunt 138. eorum lingua leges & mores 139
Leptis, à Phœnicibus condita 87, eius situs, ibidem & 139.
Lex XII. tabularum, ne quis cœtus nocturnos in vrbe agitaret 232
Lex C. Gracchi de vocandis ex quinque classibus centurijs 210
Lex Gabinia contra clandestinas coitiones 232
Lex Memmij 101
Lex Plautia 36
Lex Porcia 53
Lex Satura 96
Lex Sempronia de prouincijs 94. de vocandis ex quinque classibus centurijs 210
Lex pro debitoribus aduersus fœneratores 37
Liberalitas quę 57
Libertas maxime omnium defenditur 115
Libertas omnibus ex æquo optabilis 213
Libertas periculosa quieto seruitio potior 179
Libido bona 214
Libri punici Hiempsalis 85
Libyes Africam initio habuere 16. ferarum more viuentes ibid. minus, quàm Getuli, bellicosi 87
Liguris cuiusdam gregarij insidijs Mulucha capitur 156.157

Locus medius apud Numidas honorificentior 76
Loquendi modus ante diem VI.Kal.pro 6.Kal. 35
Loquendi genus, clemens rumor 90
Loquendi genus, de ſuo loco pugnam facere 125
Loquendi genus,domi,militiæq;, pro in militia 18
20.35.60.79.100.184.204.205.belli domiq; 108
Loquendi genus, equidem ſcitis 64
Loquendi genus, faciant maioribus ſuis, pro, faciant id quod maiores ſui fecere 146
Loquēdi genus,ignarus nominis R. pro ignorās 141
Loquendi genus antiquum,eſſe ad vrbem 35
Loquendi genus,manifeſtus rerum capitalium,manifeſtus ſcelcris 60.103
Loquendi genus,regio hoſtibus ignara,pro ignota 117.156.
L.Bellienus prætor 167
L.Beſtiæ Calphurnio conſuli prouincia Numidia obuenit 94
L.Beſtia conſul auaritia corrumpitur 95
L.Beſtiæ conſulis de deditione conſilium cum Iugurtha ibidem
L.Beſtia exercitum in Africam parat 94
L. Caſſius prætor ad Iugurtham mittitur 100
L.Caſſius deditionem Iugurthæ perſuadet 101
L. Catilina 16.& 17.vide Catilina
L.Cincius,ſiue Sicinius, primus de tribunicia poteſtate loqui auſus 187
L.Corneli9,cuſtos publicarum ceremoniarum 239
L.Craſſus orator ſummus 215
L.Domitij vita 211
Liuius Druſus, patronus nobilitatis 208
L.Glabrionis ſica deprehenſa 219
L.Hortenſij,eximia charitate viri,de Catilina ſententia 243
L. Lucilius & L.Annius trib.pl.Magiſtratum continuare nituntur 104

L. Manlius trib. pl. de imperatore contra Iugurthã mittendo ad populum refert 135
L. Opimius, C. Sempronio Graccho, & M. Fuluio Flacco interfectis, consul victoriam nobilitatis in plebem exercet 84
L. Opimius, legationis princeps, à Iugurtha corrumpitur 84
L. Paulus lege Plautia Catilinam interrogat 36
L. Sidicinus, rerum nouandarum studiosus 236
L. Sulpicius, è Senatu motus 234
L. Tarquinij indicio non habetur fides 49
L. Torquato, & L. Cottæ consulibus, Catilina, & Antronius cędem parant 27
L. Valerius Flaccus, & C. Pomptinius prętores ad Allobroges intercipiendos missi 46
L. Vargunteius Ciceroni insidias machinatur 34

M

Macedonici belli, & Punici causa 193
Magis, magisque 17.73.74.118.216.
Magistratus minores vigilijs præerant 35
Magistratuũ insignia, à Tuscis sumpta 55
Magistratus per manus traditi 128
Magistratuum creandorum ratio 210
Maleficiorum publicorum, & priuatorum diuersa ratio 17
Malitia præmijs exercetur 210
Mamilij tribuni pl. quæstio in eos, qui à Iugurtha corrupti, cum eo pactiones fecissent 107
Manastabal, & Gulussa fratres, morbo assumpti 72
Manlius Fæsulanus, coniurationis particeps 34. in Etruria ibid. in Fæsulis 75. eius ad Marcium Regem legati & mandata 37. ipse & Catilina hostes à senatu iudicantur 40
Manlij Auli Torquati in filium seueritas 59
Manli? Capitolinus, ob tyrannidis suscipionem, morte

morte multatus 233
Manlius Lucius trib. ple. de imperatore contra Iugurtham mittendo ad populum refert 135
Manlius Aulus, Marij legatus 150
Mapalia, Numidarum ædificia 86. 112
Martius imperator ad vrbem, triũphum petens 35
M. Aemilius omnium flagitiosorum postremus 180
M. Bibulus, quibus rebus in consulatũ eruperit 211
M. Cotta, à Mithridate fusus 195
M. Crassus, Pompeio inimicus 27. Gabinium custodit 48. coniurationis conscius iudicatur 26. & 48. malorum patronus 49
M. Fauonius, ciuitatis onus 212
M. Fuluij cędes 97
M. Lepidus latro proconsul 180. exercitum ad vrbẽ ducit 184
M. Liuius Drusus 208. 209
M. Manlius, Q. Cæpio male, cum Gallis pugnarunt 174
M. Petreio exercitus aduersus Catilinam permittitur 66
M. Papirium L. Glabrio extinguere conatus 219
M. Scaurum legatum Iugurtha timet 93
Marius, Metelli legatus 112. ei haruspex fœlicia omnia portendit 127. eius imagines, & nobilitas quæ 128. 144. 145. nullas imagines habet 147. ipsius & Metelli inimicitiarum origo 128. & 129 petituus consulatum missionem à Metello rogat. ibidem patria, natura, mores ibidem. Gaudam aduersus Metellum incendit 130. A Metellò dimittitur 135. ipsi nouo homini consulatus mãdatur ibidem. Numidia traditur à populo ibid. illi senatus licet aduersus. nihil abnuere audet, 144. Consuli Numidia prouincia decernitur 143 infestus nobilitati 144. 145. 146. eius ad populũ oratio ibidem, & literarum græcarum ignarus, ibidem. Cicatrices aduerso corpore 147. quare

fordidus fuerit habitus 148. eius in Africam expeditio 150. caſtella Iugurthæ vi, præmijſque tētat 150. Capſam capit 154. cum Numidæ magis quam mortalem timent 154. eius et Syllæ pugna cum Iugurtha & Boccho 160. 161. eius pugna cum Mauris & Getulis, latrocinio ſimilima 160 virtus in pugna ibid. & 101. victoria non inſolētior factus 162. Iugurthę & Bocchi exercitus fundit 162. in militia princeps de Iugurtha triumphauit 174. Romanorum in re bellica princeps habitus ibidem, conſul triumphat ibidem, ei iterum conſuli, decreta Gallia ibidem
Maritimum atq; Mithridaticum bellum 42
Maſſaniſſa, rex Numidarum 72. bellica virtute prę-ſtans ibidem. eius filij tres ibidem, quando in Romanorum amicitiam venerit ibid. & 79. ipſe & Micipſa vna cum Romanis Syphacem regno expulerunt 80. proli Romani nominis ſtudium cōmendat 82
Maſſiua Iugurthæ regnum affectat 102. Iugurtha iuſſu occiditur 103
Mauri dicti, qui antea Medi 87 illis Bocchus imperauit 88. pro opibus denas, atque eo amplius vxores ducunt 141. à Mario fuſi, fugatiq; 163
Medi poſtea Mauri dicti 87. eorum origo ibidem
Mediùs locus apud Numidas honorificentior 76
Memmius Caius trib pl. 94. eius facundia 96. oratio ad populum 97. rogatio 101 Iugurtham prę-ſentem ad populum accuſat 101. 102.
Metellus conſul in Numidiam ad bellum proficiſcitur 110. eius in conſulatu collega Silanus 109 ipſi conſuli Numidia prouincia obuenit ibidem & 127. fortiter rem geſturus omnia adiumenta ignauiæ ſuſtulit 112. exercitum licentia, & ignauia corruptum, ad militarem diſciplinam reuocat 112. Iugurthæ legatos corrumpit ibidem, eius innocentia Iugurtha ſuis rebus diffidit ibidem,

expeditio in Numidiam ibidem. eius calliditas 113. cum Iugurtha pugna 114. 115. Numidiæ oppida capit, vastatque agros 120. victor milites pro meritis donat 119. & supplicationes decretę 121. Zamam oppugnat 124. & 125. oppugnationem Zamę, frustra tentatam, omittit 125. Bomilcarem corrumpit 126. Iugurtham insidijs aggreditur, ibid. eius superbia 128. Gaudæ, Manastabalis filio, Massanissæ nepoti, regios honores negat 130 eius stratagema 132. Thalam oppidum obsidet, & capit 137. 138. mollicies animi 142 ad Bocchū legati 143 conspectum Marij fugit 150. Romę lętissimis animis excipitur 151. eius exercitum Gallia aluit 192

Metellus Celer prętor 35

Metellus Creticus imperator ad vrbem triumphū petens 35

Micipsa, Massanissæ filius & regni hæres 72. eius Numidiæ regis, genus ibid. eius filij duo ibidem, de adoptando Iugurtha secum deliberat 73. consilium aduersus Iugurtham ibid. Iugurtham, vt bello caderet. auxiliari exercitui præficit ibidem Iugurtham adoptat 75. verba ad Iugurtham ibidem. filijs commendat 76. moritur ibid. eius in Iugurtham beneficia 81

Militaris disciplina magis ex animo, quam ex corpore pendet 14. & 15. non tam ex libris, quam ex acie, discitur 146

Milites ex classibus lecti 150. capite censi ibid

Militiæ ad pacem pertinet 201

Miseria fidem verbis facit 92

Miseris parum fidei 92

Misericordia in perniciem casura 99

Mithridates in latere vectigalium Romanorum 181 Græcię graue seruitium se demisse ait 194. Nicomedem Bithynia expulit ibidem. Asiam, spolium re-

regis Antiochi, recipit ibidem, Cottam fudit 192
apud Parum, & Heracleam naufragijs militum optimos amisit ibid. eius cum Lucullo prœlia ibi.
Mithridaticum bellum pernicioſiſſimum 222
Morbus haud ſæpe ſuperat 85
Mores ſimul cum fortuna commutantur 15
Mors ærumnarum requies, non cruciatus 43.58
Mulier ancilla 78
Mulierem pſallere & ſaltare elegantius, quàm probæ non decet 82
Mulieres in comitatu Catilinæ 32.& 220
Mulucha flumen Mauros a Numidis diuidit 88.155
Mulucha vrbs (ita Florus caſtellum ab amne fortaſſis appellat a Mario capitur 155
Munificus nemo, niſi volens 167
Murena, citeriori Galliæ prefectus 44
Muthul, Numidię flumen 114

N

Nabdaſſa Bomilcaris in prodendo Iugurtha ſocius 133. apud Iugurtham proditionis ſuſpicionem deprecatur 134
Naturę iniquitas falſo ab hominib⁹ accuſatur 68 eam quis induſtria vicerit 138. vna & communis omnium 146. vnum omnibus finem vel ferro ſeptis ſtatuit 177
Neceſſitatis morſus grauiſſimi 226. extrema non eſt expectanda 177
Neceſſitudo timidos fortes facit 65
Neronis ſententia de coniuratis 51
Niſi, pro ſed 91.132
Nobilibus, in bello delinquentibus, fortunæ bona patrocinantur 145
Nobilitatis ſuperbię quo primum tempore obuiam itum ſit 71. eius commune malum ſuperbia 128. ignauia à Mario reprehenditur 145.140.147. Vnde

de petenda ibid. eam peperisse, quam acceptam corrupisse, melius est 99.147
Noui homini ante C. Marium consulatus nemini mandatus 128.135
Numantia deleta 72
Numidarum studia iuuenilia 72, eorum alij Iugurtham, alij Adherbalem sequuntur 78. eorum reges, Romani nominis maxime studiosi 80.81. eorum salutem ex Romanis pendere 82. quare hoc nomine vocati 86 eorum ingenia 112 infidi, ingenio mobiles, nouarum rerum auidi ibidem, & 131. Romanos inuadunt 116. fusi, fugatiq; 117. & 136. eorum spes in pedibus 136. pro opibus denas, atque eo amplius vxores ducunt 141. eorum cibus, & abstinentia 152 pabulo pecoris magis, quam aruo, student 153. plerumque lacte, & ferina vescebantur 152
Numidiæ pars firmior Iugurthæ, specioſior Adherbali traditur 85. eius regnum Micipsæ heredes diuidunt ibid qui legati ad ipsam diuidendã missi fuerint ibid. eius origo, ac situs 86. 87. incremẽtum ibid. vastatur a Metello 120
Nusa, Nicomedis filius, regno frustratur 184

O

Obscuri vitam virtute, & innocentia tuentur 145
eorum facta paucis nota. 52
Octauius Rufus quęstor 167
Ope summa niti 14.41.75.82.92.99.208
Opimi⁹ Lucius consul, legationis princeps, a Iugurtha corrumpitur, Caiumq; Gracchum occidit 14 a C. Sempronio Graccho, & M. Fuluio Flacco interfectis, consul acerrime victoriam nobilitatis in plebem exercet ibidem
Oratio Adherbalis coram senatu 79.80.
Oratio Bocchi per interpretem ad Sullam 171

Oratio Cæſaris 57.52
Oratio C. Memmij 97.98
Oratio Catilinæ, qua coniuratos hortatur 28. eiuſdem, qua exercitum 64
Oratio Catonis aduerſus Cæſaris ſententiam 56
Oratio legatorum 37
Oratio Marij popularis admodum 144.145
Oratio Micipſæ ad Iugurtham 75
Oratio Sullæ ad Bocchum 165
Orbis diuiſio generalis 85
Orta omnia occidunt 69.200

P

Pœnitentiæ ſerę locus, atque exempla 227
Parta amittere maius dedecus, quam nihil parauiſſe 99.147
Patres Reip. Romę præſides appellati 18
Pater filium necat 42.59.233
Paulus Lucius lege Plautia Catilinam interrogat 36
Pax diuerſis in mentibus eſſe non poteſt 106. hæc foris Romanos in laſciuiam coniecit 108. eius fundamenta 200
Pecunia maxima pernicies hominum 202.209 210 eius ſtudium paci communi officit ibid.
Perſarum origo, atque ſitus 86. ſe per connubia Getulis permiſcuere ibidem. alueos nauium inuerſos pro tugurijs habuere ibidem
Perſes, Philippi filius, in ſomnis occiſus 194
Petreius, Antonii conſulis legatus 66
Philenon aræ 87.141
Philæni, viui terra obruti, pro Pœnorum rep. 140
Phœnices oppida multa in Africa condidere 37
Picenus ager 63
Piſo Cn. factioſus 26 coniurationis auctor ibidem
Quæſtor in citeriorem Hiſpaniam proprætor miſſus

missus 27. custos publicarum cæremoniarum 239
interficitur 27
Pisonis & Cæsaris inimicitiæ 49
Pisonem, seditionem cogitantem. Catilina confirmauit 236
Pistorienſis ager 63
Plautia lex 36
Plebis secessio à patribus, & causa 38. eius inopiæ subuentum ibidem. Plebs vrbana infamis & egens 40. Catilinæ incepta probat 40. & 48. eius opes, quando imminutę 42. antea nouarum rerum studiosa, Catilinę consilia execrari 48. eius animi, post detectam coniurationem, mutati, 48. duę secessiones 98. ex secundis rebus insolẽtia 108. eam Gracchi in libertatem vindicare conantes, occiduntur 109
Pompeii remotior ab vrbe exercitus Catilinę spem incepti perficiendi anxit 25. Crasso inuisus 26. eius potentia formidolosa 27. ad bellum maritimum atque Mithridaticum missus 42. ipse, & Crassus cousules tribuniciam potestatem restituere 41. popularis 191. sua Martia facta enumerat 191. hostes per alpes in Hispaniam summouit ibidem de commeatu, & sumptib⁹ queritur 191. 192. maiore fortuna, quàm sapientia 198. tanquam fanum debitorum 198. nihil aliud quam Cęsari obesse, volebat 205
Pompeius Rufus Q. Prætor 35
Pontifex Max. C. Cæsar 50
Pons Miluius 46
Populus potestatem summam dat 35
Populus Romanus quibus modis libertate exciderit 208
Porcinę dicendi præstantia 218
Porcia lex 53
Porcius, Catilinę familiaris 244

Portę clauſę fugam prohibent 131
Prædabundus 153
Primipili tertiæ legionis centurio 105
Probitas parum per ſe tuta 80
Prœlium cum Catilina committitur 67
Proſopopœia patriæ 237.246
Ptolemæus pretio dum belli prolatat 194
Publica a paucis emere, periculoſum 74
P. Antroni⁹ 25
P. Cæpionis, & Catilinę amicitia 243
P. Gabinius coniuratus 26.43
P. Rutili⁹, Metelli legatus, Mario exercitum tradit 150
P. Seni⁹ in ſenatu recitat literas, in quib⁹ Manlium arma cepiſſe ſcriptum erat. 35
P. Scipio 71. eius verba ad Iugurtham 74. ſolit⁹ dicere, maiorum imagines vehementiſſime ſibi animum ad virtutem accendiſſe 71
P. Scipioni Naſicæ conſuli Italia prouincia obuenit 94
P. Sitius Nucerin⁹ cum exercitu in Mauritaniam 30
P. Sulla conſul deſignatus 26. ambitus condemnatus ibid.
Punica fides incerta 171
Punicum bellum Romanos in officio retinuit 108
Pugna, latrocinio magis, quam prœlio, ſimilis 160

Q

Quæſitores 107
Quæſtor pro prætore 27
Quaſi, pro fere 116
Q. Anni⁹ coniuratus 26
Q. Catulus proconſul 184
Q. Cæpio, & C. Manlius male cum Gallis pugnarunt 174

Q. Cornificius Cethegum custodit 48
Q. Curius coniuratus 26. senatu motus à censoribus probri gratia 31. eius cum Fuluia consuetudo ibid. coniurationem patefecit 31.33.34
Q. Fabius Maximus 71. solitus dicere, Maiorum imagines vehementissime sibi animum ad virtutem accendisse 71
Q. Fabij Sangæ patrocinio ciuitas plurimū vsa 44
Q. Marcius Rex senatus decreto Fæsulas mittitur 35. eius responsum ad legatorum postulata 38
Q. Metellus Celer in agrum Picenum missus 35
Q. Metellus Creticus senatus decreto in Apuliam mittitur 15
Q. Minutio consuli Macedonia prouincia obuenit 102
Q. Pompeius Rufus prætor Capuam senatus decreto mittitur 35

R

Regere vi patriam, importunum 70
Regni præsidia, sunt amici 76
Regum antiquitus studia 15
Regibus Romanis imperantibus, boni, quam mali suspectiores 19
Regem armis, quam munificentia, vinci minus flagitiosum 172
Res humanæ semper ad deterius prolabuntur 14. 15. fluxę, & mobiles 167
Res secundæ sapientum animos fatigant 22. insolentiam pariunt 108. mire sunt vitijs obtentui 178
Resp. duabus artibus curanda, audacia in bello, æquitate in pace 20. eius prætextu pro sua quisque potentia certat 42. eam quibus rebus Romani auxerint 58. & 195
Rex nomen imperij primum fuit 14

Regi consilium dare, arduum 204
Rheatinus ager 39
Rhodiorum à Romanis defectio 51. bello Macedonico capti, quare impuniti à Romanis sint dimissi ibid. opibus pop. Rom. creuere ibidem, eorũ iudicia 210
Romę vrbis origo 18. à Troianis condita ibid. florescens finitimis inuisa ibid. libertatem adepta, breui plurimum creuit 19. sicuti sentina 41. Romę fato regnaturi tres Cornelij 47. omnia venalia 74. & 88. venalis, si modo inuenerit emptores 103. Romę, post Carthaginem deletam, orta seditio 108. in patres, & plebem diuisa 207
Romanorum antiquitus de honoribus certamẽ 19. antiquorum Romanorum mores & instituta 18 19. eorum beneficentia 18. & 165. sæpe parua manu fortissimos fudere exercit⁹ 19. & 60. præclara agere, quam scribere malebant 20. belli gloria pręstantes 20. eorum in ædificando luxuries, 22. 23. & 29. erga Pœnos fœdifragos fides 52. arma, atque tela militaria ab Samnitib. magistratuum insignia à Tuscis sumpserunt 55 quam à maiorum virtutibus desciuerint 61. Gallis belli gloria, Græcis facundia præstiterunt 60. eorum potestas, in curandis sociorum iniurijs 81. à Iugurtha sub iugum missi 106. eis omnia regna aduersa 142. eis melius visum est, amicos, quàm seruos, quærere 165. audendo, fallendo, bella ex bellis serendo, magni facti 196
Romani exercitus prima corruptio 22
Romano imperio ad occasum, ab ortu solis omnia parebant 40 eius finis 196
Romanis equitib⁹ indignum regem peregrinorum satellites agere 130. & 175. cum telis circum ædem Concordiæ 50
Romanorum legum suprema potentia 207

Romulus, parens vrbis 236
Rumoris publici auctoritas, instar oraculi 223
Rutili⁹ Publi⁹, Metelli legatus 115

S

Salustius à Rep. ad scribendas historias se transfert. 16. 70
Saluti potius quam libidini, consulendum 201
Sapientes pacis causa bellum gerunt, laboremque spe otij sustentant. 203
Saturnaliorum dies terminus coniurationis 232
Saturn⁹, ob affectatę tyrannidis suspicionem, morte multatur 228
Satura lex 96
Scaurus, in senatu princeps 92. qualis ibid. à Iugurtha corruptus 95 quæsitor 107
Scipio African⁹, Romani exercit⁹ imperator bello Numantino 73. eius verba ad Iugurtham 74. Iugurtham laudat 75. Iugurthæ in pop Romanum studium commendat 74. eius literę ad Micipsam 75
Scriba Corneli⁹ 177
Secundę res sapientum animos fatigant 32. insolentiam pariunt 107. & 108. mire sunt vitiis obtentui 178
Seditiones trib. Remp. agitabant 104
Seditionib⁹ omnia turbata 179
Seleucia, maxima vrbium 196
Sempronia lex de prouinciis 94. de vocandis ex quinque classib⁹ centuriis 210
Sempronia coniurationis particeps 32. D. Bruti vxor 43
Senatores indigni ordine 70. quadraginta in victoria ciuili interiere 206
Senatus potestatem summam dat 35. eius misericordia ac mansuetudo 38. in ædem Concordiæ

vocatus 47. ipse animus, plebs corpus 212
Senatusconsultum, ne quid Resp. detrimenti caperet 15. & 184 eius summa vis 35. in coniuratos 15. 51. 60. 62. de Numidiæ regno & de subueniendo Adherbali impeditur 92. de prohibendis à mœnibus Iugurthæ legatis 94
Senatus populique Rom. iniussu fœdus nullum fieri poterat 106
Senectus ipsa morbus 184
Senius senator 35
Sententiam primus rogatur consul designat⁹ 51
Sententias per tabellas ferri solitas 214
Septimi⁹ Camers in agrum Picenum à Catilina mittitur 31
Serpentes accenduntur siti 152
Sertorius Hispaniam citeriorem vastauit 192
Seruile bellum Capuæ, & in Apulia 15
Sibylla 239. 240
Sicca oppidum quando primum à Iugurtha defecerit 122
Sidicinus Lucius, rerum nouādarū studiosus 236
Sidonij quo modo in Numidiam peruenerint 139
Leptim condiderunt 139
Sisenna Lucius historicus 158
Sitius Publius Nucerinus, coniurationis particeps. 30
Societatem belli inituri quæ cōsiderare debeāt 195
Socordiæ humanæ imbecillitatis causa 69
Somnus ægrum animum facile opprimit 134
Spintheri Lentulo in custodiam traditus Lentulus coniuratus 48
Sp. Albino cōsuli Numidia prouincia obuenit 182 a Iugurtha ludificatus 104. Metello exercitum ignauum reddit 110. 111. Massiuæ persuadet, vt regnum ab senatu petat 102. eius exercitus soluptissime vixit 111

Sp. Melius. ob affectatæ tyrannidis suspicionem, morte multatus 228
Statilius coniuratus 26. illi, & Gabinio negotium datur, vti vrbem incenderent 45
Sulpicius Lucius è senatu motus 234
Sumptuum ratio ad pacem pertinet 200
Superbia, commune nobilitatis malum 128
Supplicia, pro precibus 20. 59. 112. 121
Suthul, oppidum Numidiæ, obsidetur 104
Syllæ fratres, Publius, & Seruius coniurati 26
Sylla quo pacto sibi exercitum fidum fecerit 22. crudelitas ibid. & 54. 175. consul designatus 26. de ambitu punitus ibid. Damasippum & alios iugulari iussit 54. eius, Marij quæstoris mores, ingenium & natura 153. 159. eloquens 165. oratio ad Bocchum ibidem. à Mario ad Bocchum de cõmunibus rebus agundis mittitur 168, eius magnanimitas 169. inconsternatus animus ibidẽ. Vna cum Voluce per hostium castra proficiscitur 170. policetur pacem Bocco 172. illi, lege belli, omnia licuerunt 206
Syllani milites gregarij senatores facti 41. rapinis assueti, Catilinæ occasionem augent 25
Siphacis, Numidiæ regis, agros, vrbesq;, Romani Massanisæ dono dant 72 80
Syrtes in extrema Africa sinus duo 139. vnde dicta ibidem

T

Tarquinius Lucius, coniurationis index, in vincula conijcitur 49 eius indicio nõ habetur fides ibid.
Terentius Varro ad Cannas legiones Romanorum perdidit 227
Tereon colonia 87
Thala, oppidum Numidiæ, vbi thesauri 137. à Metello obsidetur ibid. capitur 158

Thana flumen Africæ 153
Thirmida oppidum à Iugurtha capitur 78
Ti.Gracchus,regnum affectans,occiditur 57
Ti.Neronis sententia de coniuratis 51
Timor animi auribus officit 64
Torquatus Aulus filium necari iussit 59
Torquato Lucio,& L Cotta consulibus Catilina, & Antronius cædem parant 29
Transpadani,Romæ iudicati de repetundis
Tribunat⁹ pl.summa potestas 41
Tribunicia potestas Pompeio, & Crasso coss,restituta 41. materia discordiarum 122
Tribuniciæ seditiones remp.agitabant 104
Triginta Athenienſium tyranni 54
Triumuiri capitales 62
Troiani Romam cõdidere,Aenea duce profugi 18
Tuba,pugnæ signum 66
Tullianum,loc⁹ in carcere 62
T.Turpili⁹ Syllan⁹ Vaccẽsium præfectus,vn⁹ ex omnib⁹ Italicis euasit 137. ciuis ex Latio 133 desertor præsidij à Metello necatur ibidem
Tyrannidem affectantium enumeratio 45

V

Vacca oppidum,forum rerum venalium 113
Vaccenses à Metello deficiunt,Romanorumq́;præsidia interficiunt 131. diripiuntur 132. perfidiæ pœnas luunt ibidẽ
Valentia, à Pompeio deleta 192
Valeri⁹ Luci⁹ Flacc⁹, & C. Pomptinius prætores ad Allobroges intercipiendos missi 46
Varguntei⁹ Luci⁹ coniurat⁹ 26. insidiatur Ciceroni 35
Verba virtutem non addere 64.150
Vetti⁹ Picens 177
Via vna, & ardua ad virtutem 210

Victis quæq; accidant incommoda 53
Victoris in manu est, bellum pace mutare 65
Victoria obtenta, vel ignauis gloriari licet 119
Viris labor, mulierib⁹ mundiciæ conueniunt 148
Viris nihil aliud reliqui, quàm soluere iniuriam, aut mori per virtutem 177
Virt⁹ clara æternaq́, habetur 14. ei honos non habetur 70. non eget composita oratione 148. neq; datur dono, neque accipitur 148. post vitam magis se extollit 216
Vita hominum sine cupiditate agitata 14. silentio non transeunda ibidem
Vita, & mors iure naturæ sunt 185
Vitabund⁹ 105 125 114, & in fragmentis lib. 3.
Vitia virtutum nomina sortita 59
Viuere qui dicantur 15
Vmbren⁹ coniurat⁹ Allobrogus ad coniurandum hortatur. 42
Volux, à patre, Syllæ obuiam mittitur 168. dubię fidei apud Syllam 109. 170
Vrbe capta, nihil reliqui fit victis. 56
Vticæ magna negotiatorum multitudo 129
Vtres ex corijs 138. 153
Vulg⁹ seditiosum 131
Vulturti⁹ Crotonienſis, coniurat⁹ 45. cum Allobrogib⁹ ad Catilinam proficiscitur. ibid. Prætorib⁹ se dat 46. in Ponte Miluio capitur ibid. de itinere, ac litteris interrogatur 47. eius indicium de coniuratis ibid. ei, ob detectam coniurationem, præmia decernuntur 50

Z

Zamæ situs 121 regni Numidiæ arx ibid. oppugnatur ibid. & 122. 123. 124. 125

FINIS.